

**MÜHİMME DEFTERLERİNE GÖRE XVII.
YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA
ERZURUM EYALETİ**

Yunus İNCE

**Yüksek Lisans Tezi
Tarih Ana Bilim Dalı
Yeniçağ Tarihi Bilimi
Doç. Dr. Ümit KILIÇ
2019**

Her Hakkı Saklıdır.

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TARİHİ ANA BİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

Yunus İNCE

**MÜHİMME DEFTERLERİNE GÖRE XVII. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA
ERZURUM EYALETİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Ümit KILIÇ**

ERZURUM – 2019

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

TEZ BEYAN BİLDİRİMİ

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esasları'nın ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "**Mühimme Defterlerine Göre XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Erzurum Eyaleti**" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıyı kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin düzenlenmesini ve erişime açılmasını düzenleyen 5. maddesinin 1. fıkrasına göre [*Ulusal Tez Merkezi, enstitü ve fakülteler tarafından Tez Otomasyon Sistemine yüklenen tezlerin bibliyografik bilgilerini kontrol eder, kataloglama kurallarına göre düzenler, konu başlıklarını belirler ve tam metin olarak internet üzerinden erişime açar.*] **basılı ve elektronik kopyalarına erişim izni verdiğimi onaylarım.**

13.06.2019
Yunus İNCE

İSTİSNAİ DURUMLAR

Patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle (2 Yıl)*

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 1. fıkrasına göre teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle teze erişim, Enstitümüz Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve sayılı kararı ile 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.

Yeni Teknik, Materyal ve Metotların Varlığı (6 ay)*

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 2. fıkrasına göre tezde yeni teknik, materyal ve metotlar kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içerdiği için tez danışmanının önerisi ve ana bilim dalının uygun görüşü üzerine Enstitümüz Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.

Ulusal Çıkar ve Güvenlik Durumu (Gizlilik Dereceli Çalışmalar) *

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin gizlilik dereceli tezler bahsini düzenleyen 7. maddesinin 1. fıkrasına göre bu teze erişim, ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendirdiği için Enstitümüzün uygun görüşü üzerine Üniversitemiz Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve sayılı kararı ile Üniversitemiz Yönetim Kurulu aksi karar verinceye kadar engellenmiştir.

* İstisnai durumlar danışmanın yazılı başvurusu ve Enstitü / Üniversite Yönetim Kurulunun onayı ile kabul edilir.

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TEZ KABUL TUTANAĞI

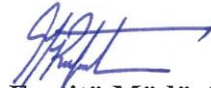
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Ümit KILIÇ danışmanlığında, Yunus İNCE tarafından hazırlanan bu çalışma 13/06/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Yeniçağ Tarihi Ana Bilim Dalı Tarih Bilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Ümit KILIÇ
Jüri Üyesi : Doç. Dr. İbrahim Etem ÇAKIR
Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Musa SEZER

İmza :
İmza :
İmza :

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 13/06/2019

Enstitü Müdürü
Prof. Dr. Rifat KÜTÜK
Enstitü Müdürü

TABLolar VE RESİMLER DİZİNİ

Tablo 1. 1650-1700 Yılları Arasında Bulunan Mühimme Defterleri	5
Tablo 2. Mühimme Defterleri'inde Erzurum Eyaleti İle İlgili Hüküm Sayıları	7
Tablo 3. Konu Dağılımına Göre Hüküm Oranları	8
Tablo 4. 1536 Yılı Erzurum Eyaleti İdari Taksimatı.....	32
Tablo 5. XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Erzurum Eyaletinin İdari Taksimatı	36
Tablo 6. Paul Rıcaut'a Göre XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Erzurum Eyaleti'ndeki Asker Miktarı	103
Tablo 7. Hükümlerde İsmi Geçen Erzurum Beylerbeyleri	120
Tablo 8. Erzurum Eyaleti'nde Muhatap Makamlarına Gönderilen Hüküm Sayısı.....	121
Resim 1. 1534 Kanuni Sultan Süleyman'ın Irâkeyn Seferi Sırasında Erzurum Minyatürü	33

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ MÜHİMME DEFTERLERİNE GÖRE XVII. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA ERZURUM EYALETİ

Yunus İNCE

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ümit KILIÇ

2019, Sayfa: 201

Jüri: Doç. Dr. Ümit KILIÇ (Danışman)

Doç. Dr. İbrahim Etem ÇAKIR

Dr. Öğr. Üyesi Musa SEZER

Osmanlı Devleti üzerine yapılan tarih araştırmalarında tarihsel olayların gün yüzüne çıkarılmasında Mühimme Defterleri önemli bir vazife görmektedir. Mühimme defterleri, Divan-ı Hümayun'da görüşülen toplumsal, siyasal, askerî ve idarî sorunlar ile ilgili alınan kararların padişah onayından geçmesinden sonra hükümler şeklinde kaydedilmesiyle meydana gelmiştir. Günümüz tarih araştırma sahasına kaynaklık eden bu defterler, Osmanlı Devleti'nde görülen toplumsal olayların ve bu olaylara üretilen çözümlerin gün yüzüne çıkmasında büyük pay sahibidir.

Mühimme Defterleri içerisinde yer alan yerel yöneticilerin merkez yönetimdeki idari boşluktan yararlanarak halk üzerinde baskıcı bir otorite kurmak için uyguladığı usulsüz vergi alımları, devlete karşı gelerek oluşturulan eşkıyalık örgütlenmeleri, timar, zeamet ve has topraklarda meydana gelen sorunlar, devletin savaş ilan ettiği dönemlerde devlet ordusuna asker gönderimi, kişisel anlaşmazlıklar ile diğer sosyal konular hakkında birçok hüküm bulmak mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Erzurum, Eşkıyalık, Mühimme Defteri, Divân-ı Hümayûn, Köprülüler.

ABSTRACT
MASTER THESIS
IN SECOND HALF OF SEVENTEENTH CENTURY ACCORDING TO
MUHIMME NOTEBOOKS ERZURUM PROVINCE

Yunus İNCE

Advisor: Assoc. Doç. Dr. Ümit KILIÇ

2019, Page: 201

Jury: Assoc. Prof. Dr. Ümit KILIÇ (Advisor)

Assoc. Prof. Dr. İbrahim Etem ÇAKIR

Assoc. Prof. Öğr. Üyesi Musa SEZER

On the research of Ottoman State, Mühimme Notebooks make an important point of revealing historical events. Mühimme Notebooks were formed by writing down as verdicts after The Sultan approved the social, political, military, governmental judgements about problems that taken by members of Divan-ı Hümayun. Mühimme Notebooks, the source of today's history research field have a great role on the emergence of social events and the solutions produced for them in the Ottoman State.

In these notebooks, it is possible to find proper tax in take of local authorities to establish an oppressive authority on the population by taking advantage of the government all ophole in the central government, banditry organizations against the state, problems in timar, has and zeamet territories, dispatching troops to the state army during a war, personal disputes and a lot of verdicts on other social issues.

Keywords: Ottoman, Erzurum, Eskiyalık, Mühimme Defteri, Divân-ı Hümayûn, Köprülüle

ÖN SÖZ

İnsanoğlu geçmişini her zaman merak etmiş ve bu merakını gidermek için sürekli geçmişte yaşamış toplumların neler yaptığına, neler yiyip neler içtiğine, nasıl yaşadığına dâir araştırma ihtiyacı hissetmiştir. Şüphesiz bugünü anlamak için geçmiş bilmek ve ona göre yaşamak gerekir. Geçmişle bugün arasında bu köprüyü kurmak için de tarih bilmine ihtiyaç vardır. Tarihin aydınlatılmasındaki en büyük yardımcı ise arşivlerdir. Arşivler, geçmişin aydınlatılmasına yardımcı olurken aynı zamanda da geçmişin kaynağı ve kanıtı niteliğindedir. Bu bağlamda özellikle Osmanlı Devleti'nden sonra varlığını vucüda getirmiş olan Türkiye Cumhuriyeti devleti zengin bir arşiv kaynağına sahiptir. Arşivlerde yer alan vesikalar resmi makamlarca kayıt altına alındığı için geçerliliği oldukça yüksektir.

Osmanlı Devleti'nde yönetim mekanizması içerisinde çok büyük yere sahip olan Divan-ı Hümayün denilen en yüksek mahkeme de memleketin tüm askeri, sosyal, siyasal ve iktisadi meseleleri görüşülüp karara bağlanmıştır. Divan'da alınan bu kararlar *Mühimme Defterleri* denilen defterlere hükümler şeklinde kaydedilmiştir. Bugün bu tez çalışmasının hazırlanmasına temel kaynak olan mühimme defterleri, tarihi sürecin aydınlatılmasında adeta bir miras durumundadır. Osmanlı devlet yapısının işleyişi hakkında önemli bilgiler veren bu defterler, aynı zamanda Osmanlı idare ve hukuk teşkilatı hakkında da doyurucu veriler ortaya koymaktadır. Birçok tarih araştırmacısı tarafından mühime defterleri üzerine çalışmalar yapılmış olsa da aydınlığa kavuşmayı bekleyen birçok arşiv belgesi bulunmaktadır. Üç bölümden oluşan çalışmamızın giriş kısmında Osmanlı Devleti'nin Divan-ı Hümayun kurumu hakkında bilgi verilirken birinci bölümde Erzurum şehrinin 1650-1700 yılına kadar olan genel tarihine kısaca değinilmiştir. İkinci bölümde bu elli yıllık dönemde görülen ekonomik, sosyal durumu ele alınmıştır. Üçüncü bölümde Erzurum Eyaleti'nde görülen askeri sorunlar, eşkiyalık meseleleri ve orduya asker gönderimi gibi konular işlenmiştir. Bu çalışma ortaya koyulurken Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 989 numaralı "Divân-ı Hümayûn Defterleri Kataloğu"ndaki 91 ile 111 numara aralığındakitoplam 21 defter taranmış olup tespit edilen 239 hüküm kullanılmıştır. Bu defterlerden H.1090-1092/ M. 1679-1681 tarihli 97 numaralı defter ve H. 1110-1113/ M. 1698-1701 tarihli 111 numralı defterde Erzurum Eyaleti'ne gönderilen bir hüküm tespit edilememiştir.

Büyük bir heyecanla hazırladığım bu tez çalışması sürecinde bana kılavuzluk edip her türlü bilgi, belge ve kaynak teminin de bulunup tecrübelerinden yararlandığım kıymetli danışmanım sayın Doç. Dr. Ümit KILIÇ hocama minnettarlığımı arz ederim. Ayrıca eğitim yolumun aydınlanmasında bana mihmandarlık yapıp yol gösteren ve her koşulda desteğini esirgemeyen değerli Coğrafya öğretmenim sayın Mehtap DOĞAN'a teşekkürlerimi iletmek isterim. Yine bu günlere gelmemde hiçbir şartta maddi ve manevi desteğini esirgemeyen değerli babam Lokman İNCE'ye ve annem Necla İNCE'ye, kardeşlerim M. Berat, Zeliha ve Fatma İNCE'ye de teşekkür ederim.

Bu Vatan İçin Can Vermiş Aziz Şehitler Anısına...

Yunus İNCE

Erzurum 2019

KISALTMALAR

<i>A.DVN</i>	: Bâb-1 Asâfi, Divan Kalemî Evrakı
<i>A.DVN. D</i>	: Bâb-1 Asâfi, Divan Kalemî Evrakı
<i>A.DVN. MHM</i>	: Bâb-1 Asâfi, Mühimme Kalemî Defterleri
<i>AÜDTCF</i>	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
<i>b.</i>	: Belge
<i>bkz.</i>	: Bakınız
<i>BOA</i>	: Başkanlık Osmanlı Arşivi
<i>C.</i>	: Cilt
<i>Çev.</i>	: Çeviren
<i>d.</i>	: Defter
<i>DiA</i>	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
<i>Ed.</i>	: Editör
<i>h.</i>	: Hüküm
<i>H</i>	: Hicri
<i>haz.</i>	: Hazırlayan
<i>IRCICA</i>	: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
<i>İA</i>	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
<i>M</i>	: Miladi
<i>MD</i>	: Mühimme Defteri
<i>MEB</i>	: Milli Eğitim Bakanlığı
<i>MEDAM</i>	: Medeniyet Araştırmaları Merkezi
<i>MÖ</i>	: Milattan Önce
<i>MS</i>	: Milattan Sonra
<i>No.</i>	: Numara
<i>s.</i>	: Sayfa
<i>ss.</i>	: Sayfa Sayısı
<i>S.</i>	: Sayı
<i>TDV</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı
<i>TTK</i>	: Türk Tarih Kurumu
<i>Vol.</i>	: Volume
<i>YKY</i>	: Yapı Kredi Yayınları

İÇİNDEKİLER

TABLolar VE RESİMLER DİZİNİ	VI
ÖZET.....	II
ABSTRACT	III
ÖN SÖZ.....	IV
KISALTMALAR	VI
İÇİNDEKİLER	VII

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE DİVAN-I HÜMAYUN

1. Araştırmanın Mahiyeti	1
2. Genel Olarak Mühimme Defterleri	2
3. XVII. Yüzyılın İkinci Yarısındaki Mühimme Defterleri Hakkında.....	5
4. Araştırılan Dönemde Çalışılan Mühimme Defterleri.....	9
5. Divan-ı Hümayun'un Menşei ve Tarihsel Gelişimi	11
6. Osmanlı Devleti'nde Divan-ı Hümayûn'un İşleyişi	12
7. Divan-ı Hümayun Üyeleri.....	14
8. Divan-ı Hümayun'a Katılan Diğer Üyeler.....	15
9. Divan-ı Hümayun Kalemleri.....	16

BİRİNCİ BÖLÜM

ERZURUM TARİHİ

1. Erzurum İsmi'nin Menşei	18
2. Şehrin Coğrafi Yapısı ve İklim Özellikleri	19
3. Türk Hâkimiyeti Öncesinde Erzurum	20
4. Erzurum'da Türk Hâkimiyeti	22
4.1. Saltuklular	23
4.2. Selçuklular	24
4.3. Moğollar	25
4.4. Eratnalılar, Karakoyunlular ve Akkoyunlular.....	26
4.5. Safeviler	28
4.6. Osmanlı İdari Yapısı İçerisinde Erzurum Eyaleti	29

5 . XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu.....	37
5.1. Köprülü Mehmed Paşa Devri.....	38
5.2. Uyvar'ın Fethi ve Girit Seferi	39
5.3. Fazıl Ahmed Paşa'nın Lehistan Seferi ve Vefatı	41
5.4. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Rus İlişkileri.....	42
4.5. II. Viyana Kuşatması.....	42
5.6. Kutsal İttifak Savaşları.....	45
5.7. II. Süleyman, II. Ahmet ve Köprülü Fazıl Mustafa Paşa	46
5.8. II. Mustafa Dönemi ve Karlofça Antlaşması	47

İKİNCİ BÖLÜM

ERZURUM EYALETİ'NDE SOSYO-EKONOMİK HAYAT VE DİĞER MESELELER

1. Usulsüz Vergi Alımları ve Eyalet Yöneticilerinin Reaya'ya Zulmü	50
2. Ordu Masrafları İçin Hazineye Akçe Aktarımı ve Vergi Tâhsilatı.....	59
3. Erzurum Eyaletin de Tımar, Zeamet ve Has Meseleleri	63
4. İmar Faaliyetleri	75
5. Miras ve Mülk Meseleleri	77
6. Erzurum Eyaleti'ne Gönderilmiş Diğer Hükümler	79

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ERZURUM EYALETİ'NDE GÖRÜLEN GÜVENLİK SORUNLARI VE ASKERİ HAYAT

1. Eyalet'te Meydana Gelen Eşkiyalık Olayları.....	86
2. Erzurum Eyaleti'nden Ordu'ya Asker Sevkiyatı	103
3. Erzurum-Gürcü İlişkileri.....	116
SONUÇ	121
BİBLİOGRAFYA	127
EKLER	144
İNDEKS	185
ÖZ GEÇMİŞ	191

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE DİVAN-I HÜMAYUN

1. Araştırmanın Mahiyeti

Türkler yerleşik hayata geçmesiyle beraber mimari açıdan kendilerine özgü şehir yapılanmaları oluşturmuşlar. Özellikle İslam ile tanıştıktan sonra dünyada yayıldıkları coğrafyalarda Türk-İslam şehirleri kurmuşlar ya da fethedilen yeni şehirlerde uygulamış oldukları imar faaliyetleriyle kendi mühürlerini vurmuşlardır. Özellikle devletlerin gelişmesinde sınır hatlarında kurulan güçlü savunma şehirleriyle kurmuş oldukları devletleri güçlendirmişlerdir.

Osmanlı Devleti kendine özgü fiziki yapısıyla kurduğu şehirleri geliştirmek için çeşitli iktisadi, mimari, ticari ve sosyal yatırımlar uygulayarak devletin içinde yaşayan halkın refah düzeyini artırmaya çalışan sosyal bir devlet anlayışını benimsemiştir. Son yıllarda Osmanlı Devleti tarihi üzerine yapılan akademik çalışmalar şehir tarihine yönelmiştir. Yapılan bu bilimsel çalışmalarla Osmanlı şehirlerinin ne kadar donanımlı ve yaşanılabilirlik seviyesinin ne kadar üst düzey olduğu gün yüzüne çıkarılmaya çalışılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin mevcudiyetini devam ettirdiği ve kendi hâkimiyetinde olduğu her zaman diliminde önem verdiği şehirlerden biriside Erzurum olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin taşra yönetimi çerçevesinde uygulamış olduğu eyalet sisteminde kendisine yer bulan Erzurum, askeri, ticari ve iktisadi açıdan kendi bölgesinin merkezi haline gelmiş ve yıllarca Osmanlı Devleti'ne beylerbeylik merkezi göreviyle hizmet etmiştir.

Erzurum, konum olarak Anadolu'nun doğu kesiminde yer alan ve bu özel konumunu yaklaşık var olduğu beş bin yıllık süreç içinde her zaman korumuş kadim bir Türk şehri sıfatını yüklenmiştir. Tarih boyunca birçok medeniyete ve devlete ev sahipliği yapmış kıymetli bir geçmişe sahiptir. Tarih birikimi açısından oldukça geniş bir kapasiteye sahip olsa da araştırmacılar tarafından yeterli derecede çalışmaya nail olamamıştır. Osmanlı Devleti'nin doğu hudunda yer alan bu serhad şehrinin tarihsel

süreç içerisinde küçük bir kesiti hakkında bilgi vermeye çalıştığımız araştırmamız XVII. yüzyılın ikinci yarısını kapsamaktadır.

Araştırma konumuzun tercihi sırasında bu dönemle alakalı olan eksiklik dikkate alınarak Osmanlı bürokrasisi içerisinde önemli bir yer işgal eden Mühimme Defterleri ışığında bu kadim şehrin tarihine küçükte olsa katkı yapmak amaçlanmıştır. Çalışma hazırlanırken nesnelliğe ve tarihin temel kanunu olan tarafsızlık ilkesine bağlı kalmak hedeflenmiştir.

Yapılan çalışma bir giriş kısmı olmak üzere toplam üç bölümden teşekkül etmiştir. Birinci bölümde Erzurum'un kadim tarihi hakkında bilgi verilirken ikinci bölümde araştırılan dönemde sosyal ve ekonomik hayata değinilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Erzurum Eyaleti'nin bu dönemdeki genel askeri konuları incelenmeye çalışılmıştır.

2. Genel Olarak Mühimme Defterleri

Osmanlı Devleti mevcudiyetini koruduğu altı asır boyunca dünya coğrafyasının önemli bir kısmını hâkimiyet altında tutmuş olmakla birlikte idari ve siyasi faaliyetleri sonucunda da günümüze büyük bir devlet arşivini miras bırakmıştır. Bugün Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde sayıları yüz milyonları aşan resmi evrakın yanı sıra 300 bin civarında da defterin mevcut olduğu tahmin edilmektedir. Bu defterlerden önemli bir bölümü "*divan-ı hümayun*"a aittir.¹ Osmanlı Devleti defter usulüne çok önem vermiş, özellikle XVI. asrın ikinci yarısından itibaren fiziki görünüm, yazı, ifade bakımından tamamen birbirinden farklı yüzlerce defter tutmaya başlamıştır.²

Osmanlı bürokrasisinin temel defter serileri arasında Mühimme Defterleri adıyla bilinen defterler başı çekmektedir. Bu defterler Osmanlı Divanı'ndan çıkan kararların bir suretlerinin kaydedildiği bir nevi zabıtlar/siciller hüviyetinde olduğundan muhtevaları itibarıyla da pek çok araştırma sahasını ilgilendiren özelliğe sahiptirler. Mühimme defterleri muhtevası itibarıyla divan'ın işleyişine bağlı olarak hazırlanmış olan kayıtlar, yüksek karar organı olan bir kurumun belgeleri niteliği de taşıdıklarından

¹ Bilgin Aydın, *XVI. Yüzyılda Divan-ı Hümayun ve Defter Sistemi*, TTK Yayınları, Ankara 2017, s. 27.

² Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devlet Teşkilatı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 1994, s. 195.

hukuk tarihi yönünden ayrı bir önemi haiz bulunmaktadırlar.³ Osmanlı Arşivi'nde H. 961-1333/M. 1553-1915 tarihleri arasında tutulmuş 419 adet Mühimme Defteri mevcuttur.⁴ Osmanlı arşivinde “mühimme” adıyla belirtilen ilk defter örneği 1544-1545 tarihli defter olarak görülmektedir.⁵

Osmanlılar'ın divan-ı hümayun'da aldığı bürokratik kararların yer aldığı bu defterler ismini hangi yüzyılda aldığı henüz tespit edilebilmiş değildir. Daha önce divanda alınan kararların kaydedildiği defterlere “ahkâm defteri” ismi verilmekteydi. Bu dönem ait mühimme defterlerinin başında az da olsa “miri ahkâm kaydıdır”, miri ahkâm”, “sefer ahkâmı”, “mahfi ahkâm” şeklinde başlık kayıtları bulunmaktadır. Divan devlet işleriyle ilgili meseleleri re'sen görüşmesi, yani hükümet fonksiyonunu icra etmesinden başka yüksek mahkeme olarak da vazife gördüğünden ilk devir mühimmelerinde her iki mahiyetteki hükümlere de rastlanır. Bu hükümler Avrupa ortalarından İran'a, Kırım'dan Kuzey Afrika'ya ve Arabistan'a kadar uzanan sınırlar içindeki Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşra teşkilâtının idarî yapısı ve çalışma şekilleri, devlet-tebaa ve devlet-esnaf münasebetleri, imar, iskân ve iktisat siyasetleri, iç siyaset, isyanlar ve bastırılma şekilleri, askerî tarih, strateji, dış siyaset ve yabancı devletlerle olan münasebetlerle ilgilidir.⁶

Mühimme Defterleri'nin tertibinde şekil ve muhteva yönünden bir tekâmül göze çarpmaktadır. Klasik döneme ait (1553-1642) ilk defterler başlık taşımamaktadır. Yazıları daha karmaşık durumdadır. İlk sayfalarda başlık yerine sadece kayıt tarihini belirten Arapça toplantı günü ve onun hemen altında ay ve yıl yazılıdır.⁷ Daha sonraki dönemlerde bu usulden vazgeçilerek günler evâil, evâsıt ve evâhir tabiriyle onar günlük dilimler halinde ifade olunmaya başlanmıştır.⁸

³ Feridun M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 111.

⁴ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, 2. Baskı, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul 2000, s. 7.

⁵ Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum*, s. 122.

⁶ Mübahat S. Kütükoğlu, “Mühimme Defteri”, *DİA*, C. XXXI, İstanbul 2006, s. 520; Aydın, XVI. *Yüzyılda Divan-ı Hümayun ve Defter Serileri*, s. 41.

⁷ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, 2. Baskı, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul 2000, s. 8.

⁸ Aysel Ağbaba, XVI. Yüzyıl Mühimme Defterlerine Göre Kars (1558-1637), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars 2014, s. 2.

Mühimme Defterleri'nin bazılarının ilk sayfalarına, hükümlerin hangi sadrazam zamanında çıktığı, hangi reisülküttab'ın başkanlığında yazıldığı belirtildikten sonra defterin başlangıç tarihi konmuştur. Bu tip kayıtlar sadrazam veya reisülküttab değişikliği sebebiyle bazen iç sayfalarda da olmuştur. Bazı defterlerde ise bu kayıtlara hiç rastlanmamıştır. Hükümler kararların verildiği divan toplantısının tarihi altına kaydedilir, hükmün üst tarafında bazen fermanı götürmekle görevli şahsın ismi ve teslim tarihi el ile “yazıldı” ibaresi bulunur, bazen de padişahın hattının hüküm üzerine yazıldığı belirtilirdi. Mühimme defterlerinde kayıtlara fermanlara “hüküm” adı verilmiştir. Her fermanın başında emrin gönderildiği şahsın veya makamın adı yazıldıktan sonra “hüküm ki” ibaresiyle bitirilirdi. Fermana cevap geldikten sonra gelen şikâyet veya zuhur eden mesele önce özetlenerek daha sonra “buyurdum ki” cümlesinin ardından alınan karar bildirilirdi.⁹

Divan-ı hümayun'a gelen konu görüşülüp alınan karar divan kâtipleri tarafından ferman şeklinde yazılmıştır. “Ferman, berat, hüküm veya emir” şeklinde isimlendirilen belgeler padişah adına yazılır ve vesikaya padişahın tuğrası çekilirdi. Padişah hükmü bizzat yazmaz hüküm yazma yetkisi verdiği sadrazam, kazasker ve defterdar nezaretinde tanzim edilirdi. Mühimme Defterleri'ne kaydedilen hükümlerin dili sanatsız ve sadedir. Genel de divanı kırma yazı türü defterlerin kaydedilmesinde kullanılmıştır. Divanı kırma yazısı, divani ile kırma yazı türünün karışımı olarak meydana gelmiştir. Divani özelliklerinden başka noktaların konulmaması bu tip yazının okunmasını çok güçleştirmiştir. Kuyud-ı divaniye defterleri 1200 (1785) senesine kadar bu tip yazı ile yazılmıştır.¹⁰ Ancak XVII. yüzyılın ikinci yarısına ait mühimme defterlerinde yazı daha sanatkârane ve yazılış şekli daha düzgündür.¹¹ Mühimme Defterleri'ne hüküm kayıtlarına yapan kişiye de mühimmenüvis denirdi.¹²

989 numaralı “Divan-ı Hümayun Defterleri Kataloğu'nda 1-266 sıra numaralarında kayıtlı H. 961-1323/M. 1553-1905 tarihleri arasındaki hükümleri ihtiva

⁹ Nezihi Aykut, İdris Bostan, vd, *Mühimme Defteri 90*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1993, s. II.

¹⁰ M. Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı İmparatorluğu Medeniyet Tarihi Çerçevesinde Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmî*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1979, s. 46.

¹¹ Aydın, *XVI. Yüzyılda Divan-ı Hümayun ve Defter Sistemi*, s. 44.

¹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 1948, s. 52.

eden 26 adet Divan-ı Hümayun Mühimme Defteri mevcuttur.¹³ Ancak son yıllarda yapılan çalışmalar neticesinde bu sayı 267'ye çıkmıştır. Son tespit edilen 267 numaralı defter XVIII. yüzyılın ikinci yarısına aittir. Ayrıca XVII. yüzyıl başlarına ait bir defterin henüz restrasyon servisinde olduğu ve tasnife dâhil edilmediği bilinmektedir. Yine restrasyona muhtaç bulunan Mühimme defteri parçaları da vardır. Bu tasniften başka 17 adette Mühimme Zeyli adı altında defter bulunmaktadır.¹⁴

3.XVII. Yüzyılın İkinci Yarısındaki Mühimme Defterleri Hakkında

Tablo 1. 1650-1700 Yılları Arasında Bulunan Mühimme Defterleri.¹⁵

Defter Adı	Hicri Tarih	Miladi Tarih	Sayfa Sayısı
91 Numaralı Mühimme	1056	1646	160
92 Numaralı Mühimme	1067-1069	1656-1658	69
93 Numaralı Mühimme	1069-1071	1658-1660	115
94 Numaralı Mühimme	1073-1076	1662-1665	76
95 Numaralı Mühimme	1075-1076	1664-1665	93
96 Numaralı Mühimme	1089-1090	1678-1679	205
97 Numaralı Mühimme	1090-1092	1679-1681	78
98 Numaralı Mühimme	1100	1688-1689	191
99 Numaralı Mühimme	1100-1101	1688-1689	180
100 Numaralı Mühimme	1101-1102	1689-1690	145
101 Numaralı Mühimme	1102-1103	1690-1691	106
102 Numaralı Mühimme	1102-1103	1690-1691	x
103 Numaralı Mühimme	1102-1103	1690-1691	111
104 Numaralı Mühimme	1103-1104	1691-1692	284
105 Numaralı Mühimme	1105-1106	1693-1694	159
106 Numaralı Mühimme	1106-1107	1694-1695	383
107 Numaralı Mühimme	1106-1107	1694-1695	40
108 Numaralı Mühimme	1107-1108	1695-1696	429
109 Numaralı Mühimme	1108-1109	1696-1697	71
110 Numaralı Mühimme	1108-1110	1696-1697	689
111 Numaralı Mühimme	1110-1113	1698-1701	754

¹³ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, 2. Baskı, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul 2000, s. 10.

¹⁴ Feridun Emecen, "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet", *TALİD*, C.III, S.5, 2005, s. 108.

¹⁵ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, 2. Baskı, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul 2000, s. 13.

Yukarıda da verilen tablo da görüldüğü üzere çalışılan dönem içerisinde toplam da 21 tane defter bulunmaktadır. Bu defterlerin tamamı taranmış olup 239 tane hüküm tespit edilmiştir. Bu defterler içerisinde bulunan hükümlerin hitap kısmında bulunan “Erzurum Beylerbeyine”, “Erzurum Kadısına”, “Erzurum Mollasına”, “Erzurum Mutasarrıfına”, “Erzurum Valisine” “Erzurum Eyaletine bağlı Sancakbeylerine, Erzurum Eyaleti Sancağındaki Kadılara, kethüdalara ve sair iş erlerine hüküm ki”, ibaresi bulunan hükümler dikkate alınmıştır. Bunlardan başka bütün eyaletlere toplu bir şekilde gönderilen ve “Bir Sûreti Erzurum Beylerbeyine” diye ifade bulunduran hükümlerde tez çalışması içerisinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Hükümlerden alınan veriler siyasi, askeri, sosyal vd. başlıklar altında tasniflenmiş olup bölümler içerisinde gerekli konu başlığı altında kullanılmıştır

Mühimme Defterleri'nin ilk ortaya çıktığı XVI. yüzyılın ilk yarısı ihmal edilirse, ikinci yarısı için nispeten, bazı istisnalar dışında kronolojik bir sıralama vardır. Ancak XVII. yüzyılın özellikle ikinci yarısındaki tarih atlamaları dikkat çekicidir. Bu zaman aralıklarının bir kısmının “*şikâyet defteri*” tanımlamasıyla ayrı bir tasnifin ortaya çıkmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Ayrıca tasnifedki defterler her zaman tam bir kronolojik sıra izlemezler, “takdim-tehir”e sıklıkla rastlanmıştır.¹⁶ Tabloda da görüldüğü gibi bu dönemde defterler arasındaki kronolojik zaman aralığı düzenli olmayıp defterler arasında zamansal açıdan düzensiz boşluklar oluşmuştur. Bunun en bariz örneği H. 1056/M. 1646 tarihli 91 Numaralı Mühimme Defteri ile H. 1067-1069/ M. 1656-1658 tarihli 92 Numaralı Mühimme Defteri arasında görülmektedir. İki defter arasındaki zaman farkı yaklaşık on yılı bulmuştur.

Çalışmada kullanılan defterler arasında H. 1102-1103/ M. 1690-1691 tarihli 102 Numaralı Mühimme Defteri “*rikab mühimmesi*” durumundadır. Rikâb Mühimmesi, sadrazamın seferde bulunması münasebetiyle devlet merkezinde rikab-ı hümayun kaymakamının başkanlığında toplanan divan veya meclisteki müzakereye dair tutulan deftere denilmiştir. 102 Numaralı Mühimme Defteri'nin sayfa sayısı hakkında bilgi olmamakla birlikte defterin tahrip olup sayfalarının koptuğu tahmin edilmektedir. Yine H.1108-1110 / M. 1696-1697 tarihli 110 Numaralı Mühimme Defteri, “*ordu*

¹⁶ Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum*, s. 113.

mühümmesi”dir. Ordu Mühümmesi, muharebe zamanında lazım olan bütün defterler sadrazam ve serdar-tekrem ile beraber sefere gönderildiğinden seferdeki müzakerelere ait tutulan tutanakların kaydedildiği defterlere denmektedir.¹⁷

Tablo 2. Mühümme Defterleri’inde Erzurum Eyaleti İle İlgili Hüküm Sayıları.

Defter Numarası	Hüküm Sayısı
91 Numaralı Mühümme Defteri	4
92 Numaralı Mühümme Defteri	6
93 Numaralı Mühümme Defteri	7
94 Numaralı Mühümme Defteri	19
95 Numaralı Mühümme Defteri	4
96 Numaralı Mühümme Defteri	9
97 Numaralı Mühümme Defteri	1
98 Numaralı Mühümme Defteri	15
99 Numaralı Mühümme Defteri	26
100 Numaralı Mühümme Defteri	14
101 Numaralı Mühümme Defteri	5
102 Numaralı Mühümme Defteri	18
103 Numaralı Mühümme Defteri	9
104 Numaralı Mühümme Defteri	26
105 Numaralı Mühümme Defteri	7
106 Numaralı Mühümme Defteri	21
107 Numaralı Mühümme Defteri	Hüküm yok.
108 Numaralı Mühümme Defteri	23
109 Numaralı Mühümme Defteri	1
110 Numaralı Mühümme Defteri	28
111 Numaralı Mühümme Defteri	Hüküm yok.

İncelemesi yapılan 21 defter içerisinde Erzurum Eyaleti’ne en fazla hükmün gönderildiği dönem H. 1100-1101/ M. 1688-1689 tarihli 99 Numaralı Mühümme Defteri ve H. 1103-1104/ M. 1691-1692 tarihli 104 Numaralı Mühümme Defterinde tespit edilmiştir. Özellikle asker sevkiyatıyla ilgili hükümlerin yoğun olduğu bu defterler Osmanlı Devleti’nin dönemsel olarak geçirdiği askeri sürecin yoğunluğu hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir. Yine bu defterlerden H. 1056 / M. 1646 tarihli 91

¹⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 82.

Numaralı Mühimme Defteri kapsadığı tarih bakımından araştırma dönemimiz içine girmesede çalışmamıza ön hazırlık bakımından kullanması uygun görülmüştür. H. 1090-1092/ M. 1679/1681 tarihli 97 Numaralı Mühimme Defteri'nde Erzurum Eyaleti'ne gönderilen hüküm sayısı bir'dir. Ancak tabloda da görüldüğü üzere ismi geçen defter sayfa yoğunluğu açısından az olduğu ve bu duruma endeksli olarak eyalete gönderilen hüküm sayısının da bu yüzden az olduğu tahmin edilmektedir. İncelenen dönem içerisinde Erzurum Eyaleti ile alakalı hiç hükmün yer almadığı defterlerde tablo da gösterilmiştir. H. 1106-1107/ M. 1694-1695 tarihli 97 Numaralı Mühimme Defteri ve H. 1110-1113/ M. 1698-1701 tarihli 111 Numaralı Mühimme Defteri'nde eyalete gönderilen her hangi bir hüküm tespit edilememiştir. Yine H. 1069-1071/ M. 1658-1660 tarihli 93 Numaralı Mühimme Defteri'nde Erzurum Eyaleti'ne gönderilen hükümlerden yalnızca birtanesi çalışma içerisinde kullanılmış olup diğer hükümler ulak hükmü niteliğindedir. Gönderilen ulak hükümlerinde sadece muhatap makamı yazılmış olup herhangi bir konu hakkında veriye rastlanmamıştır. Yine aynı şekilde H. 1073-1076/ M. 1662-1665 tarihli 94 Numaralı Mühimme Defteri içerisinde eyalete gönderilen hükümlerin tamamı ulak hükmü niteliğindedir.

Tablo 3. Konu Dağılımına Göre Hüküm Oranları.

Konu Başlığı	Hüküm Sayısı
Usulsüz Vergi Alımı	24
Vergi Tahsilatı	22
Tımar, Has, Zeamet	17
Eşkiyalık	41
Asker Sevkiyatı	54
İmar Faaliyetleri	6
Miras Meseleleri	7
Ulak Hükümü	24
Açıkbaş Memleketi	23
Diğer Hükümler	23

Yukarıdaki tablodan da anlaşıldığı üzere yapılan tasnif sonucunda en çok hükmün gönderildiği konu başlığı asker sevkiyatı olmuştur. Osmanlı Devleti'nin içinde

bulunduğu bu elli yıllık süre içerisinde Avrupa devletleriyle yaşadığı gerilim süreci Erzurum Eyaleti'nde yansımıştır. Devlet sürekli bir şekilde destek askeri güç isteyerek Erzurum Eyaleti'nden yardım almıştır. Bu yardım kendisini mali alanda da göstermiş ve ordunun zaruri ihtiyaçlarını karşılamak için devlet eyalet ahalisinden aldığı vergiyi ya erkene çekmek zorunda kalmış ya da sefer esnasında toplama ihtiyacı hissetmiştir. Yine Celali İsyancı'nın getirmiş olduğu kaos ortamının yaşattığı buhran Erzurum Eyaleti'nde de kendisini hissettirmiştir. Özellikle eşkiyalık olaylarının sıkça yaşandığı bu dönemde otorite boşluğundan yararlanan yerel yöneticiler halka zulmedip birçok usulsüz vergi alma yoluna gitmiştir. Halka yalnızca yöneticiler zulmetmemiş aynı zamanda tımar tasarruf eden sipahilerde bazı durumlarda sefere katılmayı reddederek başkalarında tımar topraklarında ele geçirmeye çalışmıştır. Çalışması yapılan dönemde seyrekde olsa eyalette imar faaliyetlerinde yapıldığı görülmüştür. Yoğun olmamakla birlikte miras sorunları tespit edilmiştir. Diğer hükümler kısmında her hangi bir konu başlığı altında sınıflandırılmayan münferit bir şekilde tasnif edilen hükümlere yer verilmiştir. Yine Açıkbaş memleketi ile alakalı olarak gönderilen hükümlerde çalışma içerisinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bunun dışında birçok ulak ve menzil hükmünün eyalate gönderildiği görülmüştür.

4.Araştırılan Dönemde Çalışılan Mühimme Defterleri

101 No'lu Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Tuba Meryem Karacan, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2010.

105 Numaralı Mühimme Defteri (Özet-Transkripsiyon), Bekir Gökbunar, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 1996.

109 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Muhammet H. Demirsoy, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İzmir 2001.

1101/1102 (1690-1691) Tarihli 100 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s. 1-145), Muzaffer Fehmi Şakar, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 2007.

92 Numaralı ve 1657-1658 Tarihli Mühimme Defteri Değerlendirme–Transkripsiyon-Dizin, Murat Yıldız, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ 2005.

93 Numaralı Mühimme Defteri (1069-1071 / 1658-1660) (Tahlil-Transkripsiyon ve Özet), Azize Gelir Çelebi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Bilim Dalı, İstanbul 2008.

94 Numaralı Mühimme Defterinin Özeti, Transkripsiyon ve değerlendirmesi, haz. Müjge Karaca, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2008.

95 Numaralı Mühimme Defteri, (Tahlil, Transkripsiyon ve Özet), haz. Ercan Alan, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 2008.

96 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1089-1090/ M. 1678-1679) (s.100-199), M. Alper Yayvan, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Gaziantep 2014.

96 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1-99), Yunus MERCİMEK, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Gaziantep 2013.

97 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu H. 1090-1092/ M. 1679-1681, Abdülvahit Çelik, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Van 2009.

99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (91-180), haz: Reşat Çelik, Bitlis Eren Üniversitesi/Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Anabilim Dalı Tarih Bilim Dalı, Bitlis 2015.

99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (91-180), haz: Mehmet Ali Tan, Bitlis Eren Üniversitesi/ Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Anabilim Dalı Tarih Bilim Dalı, Bitlis 2015.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 91 Numaralı Mühimme Defteri (H. 1056/ M. 1646-1647) Özet-Çeviri Yazısı-Tıpkıbasım, İstanbul 2015.

5. Divan-ı Hümayun'un Menşei ve Tarihsel Gelişimi

Eski İran'da mali kayıtların yazılı olduğu defterlere ve bu defterlerin arşivlenip saklandığı yere "divan" ismi verilmekteydi. Arapça'da "yönetim merkezi, memurluk yeri, hükümet dairesi ve sekreterlik" anlamına gelen divan kelimesinin Farsça'daki karşılığı "*kurul veya toplantı*" anlamına gelmektedir.¹⁸

İslam'ın ilk dönemlerinde Hz. Peygamber'in meclisinde çeşitli toplantılar düzenleyip fikir alış-verişinde bulunduğu bilinmektedir. Divan, kelimesinin ilk kez karşımıza çıkması Hz. Ömer döneminde devletin gelirlerinin artmasıyla mali bir düzene ihtiyaç hâsıl olduğundan dolayı İran asıllı bir Müslüman'ın teklifiyle mali kayıt esasları yönetim örgütü altına girmiş ve bu kayıtlara da "divan" ismi verilmiştir. Daha sonra mali kayıtların tutulduğu bu daireye de divan ismi ile hitap edilmiştir. Emeviler döneminde İslam topraklarının sınırlarının genişlemesiyle birlikte divanların sayısında artış meydana gelmiştir. Bu dönemde Şam merkezli "*Divan-ül Haraç*" asıl divan olmuş ve "el-divan" ismiyle anılmıştır. Yine Emeviler döneminde halifenin halkın şikâyetlerini açık bir toplantıda dinlediği bilinmektedir. Divan sözcüğünün kelime olarak kökeninin bu şekilde geliştiğini söyleyebiliriz.¹⁹

Emeviler ve Abbasiler gibi İslam devletlerinde varlığını gördüğümüz bu idari mekanizma Türk-İslam devletleri olan Gazneliler ve Büyük Selçuklu Devleti'nde de var olduğunu görmekteyiz. Devlet kurumlarının yapısal şekli ve işleyiş biçimi olarak büyük ölçüde Büyük Selçuklu Devleti'nden esinlenen Anadolu Selçuk Devleti'nde de divanların varlığını görmekteyiz.²⁰

Osmanlı Devleti'nde gördüğümüz divan-ı hümayûn Anadolu coğrafyası üzerinde sefî olduğu İlhanlılar ve Anadolu Selçuklu Devleti ve diğer Türk-İslam devletlerinden örnek alınarak oluşturulmuştur. Orhan Bey döneminden itibaren beylik meselelerini tartışmak ve gerekli kararların alınması için bir meşveret meclisi yapısındaki divanı görmekteyiz.²¹

¹⁸ Ahmet Mumcu, "Divan-ı Hümayun", *DİA*, C.IX, Ankara 1994, s. 432

¹⁹ Ahmet Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2007, s.261

²⁰ Recep Ahışalı, "Divan-ı Hümayun Teşkilatı", *Osmanlılar Ansiklopedisi*, C.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.24

²¹ Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal ve Yapı*, TTK Basımevi, Ankara 2014, s.10

Divan-ı hümayûn, devlet işlerinden sorumlu en önemli merci olarak gelişimini Fatih Sultan Mehmed Han döneminde bulmaya başlamıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başlamasıyla birlikte bu kurumda zamanla önemini yitirmeye başlamıştır. XVII. yy'ın ortalarından itibaren önemini kaybetmeye başlayan divan-ı hümayûn yüzyılın sonlarında sadece resmi bir tören haline gelmiştir. Bu dönemden sonra artık elçi kabullerinde ve cülus bahşışı dağıtımında toplanmaya başlamış ve asıl devlet meselelerinin görüşüldüğü divan “*Bab-ı Âsafî*” denilen sadrazam konağında görüşülmeye başlanmıştır. II. Mahmut merkez teşkilatlanmayı yeniden düzenlemesi ile birlikte hem divan-ı hümayûn hem de sadrazam konağı önemini ve işlevselliğini kaybetmiştir. Ancak divan-ı hümayûn herhangi bir hukuksal ve karar alma fonksiyonu olamadan devletin yıkılışına kadar varlığını devam ettirmiştir.²²

6. Osmanlı Devleti'nde Divan-ı Hümayûn'un İşleyişi

Osmanlı Devleti'nin büyümesiyle eş değer bir şekilde divanın işlevi de büyümüştür. Devlet işlerinin tek bir kurum tarafından yönetilmesi temel amaç olduğundan dolayı devletin büyümesine paralel bir şekilde divanın yetkileri de artmıştır. Devletin iç ve dış işlerini görüşüp karara bağlayan ve halkın şikâyetlerini gündeme alarak çözüm yolları bulan divanı, bir çeşit “bakanlar kurulu” olarak tanımlamak doğru olacaktır. Osmanlı Devleti'nde “*divan-ı hümayûn*” olarak isimlendirilen bu divan “*padişahın divanı*” anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında bizzat padişah tarafından başkanlık edilen divan toplantılarına Fatih Sultan Mehmet Han'ın hazırlamış olduğu kanunname ile bu işleyişe son vermiş ve bu dönemden sonra devletin vezir-i azamı, divan-ı hümayûna başkanlık etmeye başlamıştır.²³ Yeni uygulamayla birlikte Fatih Sultan Mehmet tamamen divan-ı hümayûn toplantılarını terketmemiş, görüşmeleri haremden divanhaneye açılan ve sadrazamın toplantı sırasında oturduğu bölümün hemen üst tarafında “kasr-ı adl” (adalet kapısı) denen kafesli bir bölmeden takip etmiştir.²⁴

²² Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, s. 9-10

²³ Halil Cin, Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2011, s.237

²⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Basımevi, Ankara 1988, s.2-3; Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016, s.780.

Orhan Bey'den, Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar haftanın her günü yapılan divan-ı hümayûn toplantıları sabah namazının kılınmasından sonra başlar ve öğleye kadar devam ederdi. Toplantıdan sonra padişah, sadrazam ve diğer vezirlerle birlikte yemek yerdi. Ancak Fatih Sultan Mehmet, divan-ı hümayûn'un işleyişinde yaptığı değişiklikten sonra bu uygulamaya da son vermiş ve toplantıdan sonra sadrazam başkanlığında diğer üyelerle beraber yemek yenilmiştir.²⁵

Fatih Sultan Mehmed Han'ın ilk devirlerine kadar divan-ı hümayun toplantıları haftanın her günü yapılırken, XVI. yy'dan sonra haftanın dört günü yapılmaya başlanmıştır. Dört günün iki günü de arz günü olarak belirlenmiştir. XVII. yy. ortalarında divan toplantıları iki güne düşürülmüş, XVIII. yy. başlarında ise haftada bir güne düşürülerek işlevsel olarak neredeyse bitme noktasına gelmiştir. Bu dönemden sonra bir süre kaldırılan divan-ı hümayûn ihtiyaç hâsıl olduğundan dolayı tekrar getirilmiştir. Bundan sonra altı haftada bir yapılan toplantılar artık geleneksel bir şekilde herhangi bir fonksiyonu olmadan devam etmiştir.²⁶

Osmanlı Devleti'nde divan-ı hümayûn toplantıları "divanhane" denilen sarayın bir bölümünde yapılmaktaydı. Divanhane'nin nasıl bir yer olduğu konusunda en erken bilgilerimiz Fatih Sultan Mehmed zamanında Edirne Sarayı'nda bulunan divanhane hakkındadır.²⁷ Topkapı Sarayı'nda divan-ı hümayûn toplantıları Kanuni Sultan Süleyman Han dönemine kadar sarayın ikinci avlusunda bulunan eski divanhane de yapılmaktaydı. Eski divanhanenin yetersiz kalmasından dolayı Kanuni'nin sadrazamı İbrahim Paşa tarafından üç kubbeden oluşan "Kubbealtı binası" yaptırılmıştır.²⁸

Fatih Sultan Mehmed Han döneminden sonra divan-ı hümayun toplantılarına sadrazam başkanlık etmeye başlamış ve toplantının ardından divan üyeleri padişah huzuruna çıkarak bağlı olduğu kurumlar hakkında malumat vermeye başlamışlar. Osmanlı tarihinde bu duruma "arza çıkma" diye bahsedilmektedir. Padişahın divana başkanlık ettiği dönemde böyle bir uygulamanın olmadığı tahmin edilmektedir. Arz'a çıkmadaki amaç padişaha divan-ı hümayunda görüşülen konular hakkında bilgi vermek ve alınan kararlarda padişahın onayını almak en önemli esas olarak göze çarpmaktadır.

²⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s.2.

²⁶ Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, s.10.

²⁷ M. Baha Tahman, "Divanhane", *DİA*, C. IX, Ankara 1994, s.442

²⁸ Afyoncu, *Sorularla Osmanlı Tarihi*, s.782.

Buradan anlaşılmaktadır ki divan-ı hümayunda alınan kararların padişah onayından geçmediği sürece her hangi bir geçerliliğinin olmadığını görmekteyiz. Divan-ı hümayun toplantısında olduğu gibi arza çıkmanın da belli bir düzeni olduğu görülmektedir. İlk olarak yeniçeri ağası, sonra kadıasker, kubbe vezirleri ve sadrazam padişahın huzuruna kabul olunurdu. Padişaha gerekli malumat verildikten sonra yine usulen ve belli bir saygı çerçevesinde arz'dan çıkılırdı. Divan-ı hümayun toplantıları giderek önemini yitirmeye başlamasıyla birlikte arz'a çıkma usulünde de değişmeler meydana gelmiştir. Divan toplantılarının haftanın her günü yapıldığı dönemlerde dört gün arza çıkma usulü varken, toplantıların haftanın dört günü yapıldığı zamanlarda ise pazar ve salı günü olmak üzere iki gün arz'a çıkılırdı. Divan-ı hümayu'nun önemini yitirdiği son dönemlerde ise üç ayda bir arz'a çıkma usulü getirilmiştir.²⁹

7. Divan-ı Hümayun Üyeleri

7.1. Veziriazam (Sadrazam): Divan-ı hümayun'da en üst dereceli vezareti temsil etmektedir.³⁰ Vezir-i azam'dan başka "*sadrazam*", diye isimlendirilen bu kişi divan-ı hümayundan kalan davaları ya da divanda görüşülecek kadar önem göstermeyen konuları kendi konağında kurduğu divan toplantılarıyla hallederdi.³¹

7.2. Kubbealtı Vezirleri: Kubbe vezirleri divan-ı hümayun toplantısında vezir-i azam'ın sağ tarafında ve kıdem sırasına göre otururlardı.³² Bu kıdem sırasına göre en sonda oturan vezire küçük vezir denilmiştir. Vezirler, veziriazam'ın müsadresiyle işlerin yoğun olduğu durumlarda nişancıya yardım maksatlı tuğra çekerlerdi. Kubbealtı vezirlerinin sayısı döneme göre değişiklikler göstermekte ve herhangi bir sabit sayısı bulunmaktadır.³³

7.3. Kadıasker: Divan-ı Hümayun toplantısının ardından arz'a giren yeniçeri ağasından sonra kadıaskerler arz'a girerek müderris ve kadıların atamaları hakkında padişaha malumat verirlerdi.³⁴ Kadıaskerler, divan-ı hümayun toplantılarının olduğu salı

²⁹ Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, s. 114.

³⁰ Halil İnalçık, "Vezir", *DİA*, C.XXXXIII, İstanbul 2013, s.90.

³¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 136; Mustafa Alkan, "Osmanlı Devletinde Merkez Teşkilatı", *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2013. s. 37

³² Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.VI. Ötüken Yayınevi, İstanbul 1994, s. 404-407.

³³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s.186-192

³⁴ Mehmet İpşirli, "Kazasker", *DİA*, C.XXV, İstanbul 1995, s.140.

ve çarşamba günleri haricinde kendi konaklarında divan kurarak şer'î ve hukuki davalara bakardı.³⁵ Padişahın sefere çıkması durumunda kadıaskerler de sefere katılırdı. Sefere gitmedikleri dönemde ise “*Ordu Kadısı*” tayin ederlerdi.³⁶

7.4. Defterdar: Osmanlı Devleti’nde bütün mali işlerden sorumlu defterdarın huzurunda devletin hazinesi olan “defterhane” açılıp kapanırdı. Salı günü yapılan divan-ı hümayun toplantısından sonra arz’a giren defterdar, mali konularda padişaha malumat vermekteydi.³⁷ Başdefterdar yılda bir kere devletin bütün gelir ve giderlerini padişaha okumak zorundaydı.³⁸

7.5. Nişancı: Osmanlı Devleti’nde padişahın mührünü, imzasını yazan kişiye “*nişancı*” ismi verilmiştir.³⁹ Divan kâtipleri nişancıya bağlı olarak çalışırdı. Protokol bakımından defterdardan sonra, reisülküttabdan önce gelirdi.⁴⁰ Nişancı divan-ı hümayun toplantısında bürokrasinin şefi olarak görev yapardı. Reisülküttab dâhil olmak üzere bütün bürokrasi erbabı onun emrinde hizmet ederlerdi.⁴¹

7.6. Rumeli Beylerbeyi: Mevki olarak yüksek bir dereceye sahip olan Rumeli Beylerbeyi XVI. yüzyıldan itibaren divan-ı hümayunun bir üyesi olarak kabul edilmiştir. Payitahtta bulunduğu zamanlarda divan-ı hümayun toplantılarına katılmıştır.⁴²

8. Divan-ı Hümayuna Katılan Diğer Üyeler

8.1. Yeniçeri Ağası: Yeniçeri Ağasının divan-ı hümayun toplantısına bir üye olarak katılabilmesi için vezirlik payesinin bulunması gerekiyordu. Vezir rütbesinde değilse toplantıya katılamaz sadece ihtiyaç duyulduğu zaman divan toplantısına çağrılırdı. Yeniçeri Ağasının ehemmiyeti önemli olup, divan toplantısından sonra

³⁵ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2016, s.262.

³⁶ Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal ve Yapı*, s.18.

³⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, “Defterdar”, *DİA*, C.IX, İstanbul 1994, s. 94.

³⁸ Osman Kaşıkçı, “Anayasal Açından Fatih’in Teşkilat Kanunnamesi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. XX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 49.

³⁹ Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2011, s. 256.

⁴⁰ Erhan Afyoncu, “Nişancı”, *DİA*, C.XXXIII, İstanbul 2007, s. 156.

⁴¹ Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal ve Yapı*, s. 19-20.

⁴² Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, s. 31-32.

padişaha arza ilk o çıkardı. Ocakla ilgili sorunları ve payitaht'ta görülen meseleleri padişaha bildirirdi.⁴³

8.2. Kaptan-ı Derya: Vezirlik payesi olan Kaptan-ı Derya, divan toplantısından sonra arza girebilirdi. Donanma ile ilgili sorunlara padişaha iletirdi. Ayrıca tersanede derya ile ilgili sorunları dinler ve gelen davaların nereden olduğuna bakarak bölgenin kadısına buyruldu gönderirdi. Kaptan-ı Derya, donanma ile ilgili yapılan bütün tayin ve azl işlemlerini padişaha iletmekle mükellefti.⁴⁴

8.3. Şeyhülislam: Divan-ı Hümayun üyesi olmayan şeyhülislam, sadece gerektiğinde divan toplantısına çağrılırdı. Alınan kararların dine uygunluğu konusunda şeyhülislamdan fetva istenirdi. Şeyhülislam, yüksek rütbeli kazaskerler arasından sadrazamın isteğiyle, padişah tarafından atanırdı.⁴⁵

9. Divan-ı Hümayun Kalemleri

9.1. Beylikçi kalemi: Osmanlı Devleti'nde divan-ı hümayun'un kurulduğu ilk tarihlerden itibaren beylikçi müessesinin olduğu muhtemeldir. Ancak Osmanlı Devleti'nin erken dönemlerinde ismi farklı bir şekilde adlandırılmış olabilir.⁴⁶ Divan-ı hümayun kalemleri arasında en önemlisidir. Divan-ı hümayunda alınan kararlar beylikçi kaleminde tutulurdu. Bu kararlar gerekli mercilere gönderildikten sonra bir nüshası da "*Mühimme Defterleri*"denilen defterlere kaydedilirdi. Mühimme defterlerinden başka Ahkâm, Şikâyet, İmtiyaz, Nizamet, Name, Mukavelât defterleri de burada bulunup kayıt altında tutulurdu.⁴⁷

9.2. Tahvil Kalemi: Tahvil kalemi, yüksek rütbeli devlet memurlarının tayin ve terfi işlerine bakan bir kalemdi.⁴⁸ Bundan başka tımar ve zeamet topraklarının kayıtlarını tutmakla görevli ve himaye olarak reisülküttaba bağlı kalemdir. Devlet erbabı tarafından yazdırılan bütün beratların yazım işi tahvil kaleminde tahvil ve beylikçi kâtipleri tarafından yapılırdı. Daha sonra Amedci tarafından kontrolleri

⁴³ Kemal Beydilli, "Yeniçeri", *DİA*, C.XXXXIII, İstanbul 2013, s.450.

⁴⁴ İdris Bostan, "Kapudan Paşa", *DİA*, C.XXIV, İstanbul 2001, s.354.

⁴⁵ Mehmet İpşirli, "Şeyhülislâm", *DİA*, C.XXXIX, İstanbul 2010, s.91.

⁴⁶ Mehmet İpşirli, "Beylikçi", *DİA*, C.VI, İstanbul 1992, s. 78.

⁴⁷ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2008, s. 216; Emecen, "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mirî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet", s. 108.

⁴⁸ Mehmet Boyunukalın, "Senet", *DİA*, C.XXXVI, İstanbul 2009, s. 518.

yapılarak gerekli yerlere gönderilirdi. Tahvil kaleminin başında bulunan kimseye “*Tahvil Kisedârı*” ismi verilirdi.⁴⁹

9.3. Ruûs Kalemi: Osmanlı Devletinde üst düzey devlet memurları dışında kalan hizmet memurlarının tayin ve vazife görevlendirmelerinin yapıldığı kalemdir.⁵⁰ Bütün bu memuriyetlerin tayin, terfi ve azl işlemleriyle ilgili belgeler burada hazırlanıp ve kaydedilirdi.⁵¹ Hazırlanan bu belgelere rûus, kaydedilen defterlere de rûus defteri ismi verilmiştir.⁵²

9.4. Amedi Kalemi: Reîsülküttâb’ın özel kalem müdürü durumunda olan amedci, divan-ı hümayunun en önemli kalemlerinden biridir. Amedi kaleminin başında bulunan kişiye âmedci ismi verilmekteydi. Âmedci, reîsülküttâbın sadrazama, sadrazamın da doğrudan doğruya padişaha yazacağı yazıların önemli olanlarını temize çeker, daha az önemli olanlarını ise bizzat sadrazam adına kaleme alabiliyordu. Âmedci o devrin hariciye nâzırı durumunda olan reîsülküttâbın yabancı devletlerin temsilcileriyle yaptığı toplantılarda hazır bulunur, konuşmalarını kaydedirdi. Yeni verilen tımar ve zeâmetlerden reîsülküttâba gelmesi gereken kalem harçlarını da âmedci toplardı.⁵³ Sadrazamın, padişaha göndereceği takrir ve telhisler burada kaleme alınırdı. Yine yabancı devletlerle yapılan ahidname ve antlaşma suretleri, yabancı devlet başkanlarına gönderilecek mektuplar, elçi, tercüman ve tüccarlarına yazılan yazılar bu kaleme hazırlanırdı. Burada memur olabilmek için yabancı dil bilmek ve ahlaki bir karakter yapısına sahip olmak gerekiyordu.⁵⁴

⁴⁹ Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, s.22

⁵⁰ Recep Ahışalı, “Ruûs”, *DİA*, C.XXXV, İstanbul 2008, s. 272.

⁵¹ Alkan, “Osmanlı Devletinde Merkez Teşkilatı”, s. 23

⁵² Ahışalı, “Ruûs”, s. 272.

⁵³ Necati Aktaş, “Âmedci”, *DİA*, C.III, İstanbul 1991, s. 12.

⁵⁴ Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, s. 24.

BİRİNCİ BÖLÜM

ERZURUM TARİHİ

1. Erzurum İsminin Menşei

Anadolu'nun en eski yerleşim yerlerinden biri olan Erzurum için İslam kaynaklarında kullanılan ilk isim *Kalikâla* olarak görülmektedir. Kalikâla isminin nereden geldiği konusunda birtakım rivayetler olmasına karşın en güçlü rivayet Belazeri'nin anlattığı hadisedir. Rivayetlere kesin kanaat etmemekle beraber İslam kaynaklarının Kalikâla olarak isimlendirdiği Erzurum ve çevresi, kendi dönemlerinin süper güçleri olan Roma, Yunan, Bizans ve Med, Pers, Sasani tarafları arasında sürekli el değiştirmiştir. Bu el değiştirme safhası iki tarafında kaynaklarına yansımış ve tabii olarak iki tarafta bölgeye farklı isimler vermişlerdir. Bizans İmparatoru II. Theodosios İran'dan gelen akınları durdurmak için M.S. 415-422 yılları arasında Anadolu'nun doğusunda bulunan *Theodosiopolis* (Erzurum) şehrini kurmuştur. Bizanslılar, İmparator tarafından kurdurulmuş olan bu şehre onun ismine atfen Theodosiopolis ismini vermişlerdir. Nitekim Bizans geleneklerinde İmparatorun aldığı şehre isminin verilmesi bir adetti.⁵⁵

Bizans İmparatorluğunun doğu kısmında bulunan bu şehir Roma istilasından önce Ermeniler tarafından *Karin* ya da *Karnoi Kalak* (Karin bölgesinin şehri) diye adlandırılıyordu. Bizans'ın 415'te yaptırdığı bu kale şehrine bu tarihten sonra Araplar *Kalikala* derken, Ermeniler *Teodupaulis* veya *Karno Kaghak* (Karin) demeye başlamışlardır. Kalikala ya da Karin isminin yerini Erzurum'a bırakması daha sonraları gerçekleşmiştir. Erzurum ismi, *Erzen* şehrinin Selçuklular tarafından fethedilmesi üzerine şehrin ahalisinin ovanın diğer tarafında kurulmuş olan Theodosiopolis yani Kalikala'ya göç etmelerinin ardından bu şehre Erzen ismi verilmiştir.⁵⁶ Erzurum şehrine Araplar tarafından *Erzenirum* ismi verilmiştir. Bu ismin verilmesindeki sebep ise dönemsel olarak aynı ismi taşıması ve coğrafi mekân olarak da birbirine yakın olan Âhlat yakınlarındaki *Erzen* kasabasından ayırmak amacıyla buraya *Erzenirum* ismi

⁵⁵ Osman Gürbüz, "Kalikâla-Erzen İsimlerinin Menşei ve Erzurum'un Fethine Dair Bazı Değerlendirmeler", *İLTED*, S.46, Erzurum 2016, s.131-132.

⁵⁶ Erol Kürkçüoğlu, *Ortaçağ'da Erzurum*, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum 2007, s. 6-7.

verilmiştir. Bundan sonra bu bölgeye *Erzen-al-Rum* ismi verilmiştir. Selçuklular ve sonrasında buraya *Arz-ı Rum* denilmiş ve nihayetinde günümüzde kullandığımız Erzurum ismini almıştır.⁵⁷

Teodosiopolis ismi 11. Yüzyılın sonlarına kadar kullanılmıştır. Özellikle Bizans kaynakları bu döneme kadar şehirden bu ismi ile bahsetmiştir. Türk kayıtlarında ise özellikle Oğuzların Anadolu'ya gelişiyle birlikte yerleştikleri yerlere yeni isimler vermişlerdir. Erzurum civarına *Arz-ı Rum* ya da *Erzen er-Rum* ismini verdikleri görülmektedir. Selçuklular döneminde *Dar el-Celal* (ululuk şehri) ismi kullanılmıştır.⁵⁸ Yabancı seyyahlar ise bölgeyi *Erzeron*, *Erz-Roum*, *Erzeroum*, *Erzerum*, *Erze-Roum*, *Erserum*, *Erzen-i Rum* gibi isimlerle anmışlardır.⁵⁹

2. Şehrin Coğrafi Yapısı ve İklim Özellikleri

Erzurum şehri, Türkiye coğrafyasının kuzeydoğusunda Erzurum-Kars platosunun batı kısmında yer almaktadır.⁶⁰ Etrafı yüksek dağlar ve platolarla çevrili bir yerleşim alanıdır.⁶¹ 40-15 kuzey boylamları arasında yer alan şehir 25.062 km²'lik bir yüz ölçüme sahiptir. Denizden yüksekliği yaklaşık 1850-2000 metre civarında olan şehir yüksek bir alan üzerinde kurulmuştur. Doğuda Allahuekber Dağları, batıda Dumanlı, Merye ve Kop Dağları, kuzeyde Rize, güneyde Bingöl ve Cemel ile Erzurum doğal sınırlarına sahiptir. Kuzey kutup noktasına uzaklığı 5500 km iken Ekvator çizgisine uzaklığı 4400 km'dir. Dünyada ılıman Kuşak esas alındığında dünyanın en yüksekte kurulmuş en büyük şehri konumundadır. Kara, hava ve demir yolu bakımından bölgenin merkezi durumundadır. Türkiye coğrafyası içinde Erzurum şehri sahip olduğu toprak bakımından Türkiye'nin en geniş topraklarına sahip şehirlerden biridir. Arazisi genelde engebeli olmakla beraber sınırlarının toplam uzunluğu yaklaşık 800 km'dir. Günümüzde

⁵⁷ Mehmet Nusret, *Erzurum Tarihçesi*, Semih Ofset Matbaası, Ankara 2010, s.37

⁵⁸ Enver Konukçu, "Tarih'te Erzurum", *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Erzurum Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 1989, s. 6-7

⁵⁹ Bilgehan Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 34

⁶⁰ Osman Arıkan, *Erzurum Şehrinin Ekonomik Esasları*, Cumhuriyetin 50. Yılı Armağanı, Baylan Matbaası, Ankara 1973, s.31

⁶¹ Hamit Zübeyr Koşay, Kemal Turfan, "Erzurum Karaz Kazısı Raporu", *Belleten*, C.XXIII, S.91, Temmuz 1959, s.352.

sahip olduğu toprak parçası genişliğiyle Erzurum, bağlı olduğu Doğu Anadolu topraklarının %15'ini oluştururken, Türkiye topraklarının %3.2'sini oluşturmaktadır.⁶²

Erzurum iklim yapısı olarak genelde kışların uzun ve sert geçtiği bir iklim yapısına sahiptir. Bölgede ocak ayı ortalama sıcaklığı 9,5 derece olmakla birlikte yılın dört ayında sıcaklık sıfırın altında seyretmektedir. Yaz ve ilkbahar mevsimleri kısa süreli olmakla beraber yazın termometreler 34 dereceye kadar çıkmaktadır. Bölgede yağışların en fazla olduğu mevsim ilkbahar aylarında yağmur şeklinde düşmektedir. Kışlar her ne kadar soğuk geçse de bölgeye en az yağış kış aylarında düşmektedir.⁶³ Donma olayının çok fazla yaşandığı bölgede yılın 120-150 günü arası donma olayı gözükmemektedir.⁶⁴

Bölge insanın genel olarak geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Tarımsal olarak rakımın yüksek olmasından dolayı tarım ürünü yetiştiriciliğinde çeşitlilik azamidir. Ancak bölgenin bir yayla olmasından dolayı hayvancılık daha yaygındır.⁶⁵

3.Türk Hâkimiyeti Öncesinde Erzurum

Konumu itibariyle stratejik bir öneme sahip olan Erzurum şehri Mezopotamya, İran, Kafkasya ve Anadolu Yarımadası arasında kurulmuştur. Coğrafi olarak üstün bir konuma sahip olması tarih boyunca çeşitli medeniyetlerin bölge üzerinde hâkimiyet kurmak istemesine neden olmuştur. Doğal korunaklarıyla göze çarpan şehir aynı zamanda askeri bir üst özelliğine sahiptir.⁶⁶

M.Ö. 810-785 yılları arasında Urartular'dan Kral Menuç bu bölgede nüfus iskânı yaptığı bilinmektedir. M.Ö. VIII. yüzyılda Kimmerler bölgeye gelerek Urartu hâkimiyetini sarsmış ve buraya yerleşmeye başlamışlardır. Daha sonra İskitlerinde bu bölgede yerleştiğini bilmekteyiz. İskit hâkimiyetini takiben Med daha sonrasında Pers

⁶² Hayati Doğanay, "Erzurum'un Genel Coğrafi Özellikleri", *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Erzurum Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 1989, s.244.

⁶³ Besim Darkot, "Erzurum İlinin Coğrafyası", *Aylık Ansiklopedisi*, C.III, İskit Yayını, İstanbul 1947, s. 841.

⁶⁴ *Türk Ansiklopedisi*, C.XV, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1968, s. 365.

⁶⁵ 50. Yıl Armağanı, Erzurum ve Çevresi, C.I, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1973, s.16-18.

⁶⁶ Ümit Kılıç, "Osmanlı Hâkimiyetinde İdari ve Askeri Yönleri ile Erzurum Sancağı", *Prof. Dr. Salim Cönce Armağanı*, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum 2017, s. 860.

hâkimiyeti tesis olmuştur.⁶⁷ M.Ö. V. yüzyılda Erzurum ve çevresinde Khalibler, Mesksiler ve Tibarenler'in yaşadıkları ve derebeylerine bağlı oldukları, bu derebeylerinin de Med Krallarının hâkimiyetini tanıdığı bilmekteyiz. Bölgede Med otoritesinin zayıflamasından sonra M.Ö. 555'te Pers Kralı II. Kiros Erzurum'da Med hâkimiyetine son vermiştir. Perslerin bölgeye hâkim olmasıyla birlikte Persler ve Romalılar arasında çeşitli mücadeleler meydana gelmiştir. Erzurum bu mücadeleler sırasında geçici dönemlerle Romalıların egemenliğine girse de Romalılar burada bölge halkının direnişi ile sürekli karşı karşıya kalmıştır.⁶⁸

Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesinden sonra Erzurum bu imparatorluğun doğu kısmına bağlı hale gelmiştir.⁶⁹ İmparator II. Theodosius zamanında Erzurum bölgesine Doğu Roma İmparatorluğu'nun doğudaki şöhretli komutanı Anatolius tarafından bugün ki şehrin bulunduğu yere 415'te müstahkem bir kale inşa ettirerek buraya Theodosiopolis adı verilmiştir.⁷⁰ Sasani hükümdarı Hüsrev Anusiveren 572'de bölgeyi ele geçirse de hâkimiyeti uzun soluklu olmamış ve 586'da Bizans şehri tekrar geri almayı başarabilmiştir. VII. yüzyılın başlarında Arap Yarımadasında ortaya çıkan İslam dini yavaş yavaş bölgede etkisini göstermeye başlamıştır. Hz. Osman döneminde Erzurum ve çevresinin fethi için Habib b. Mesleme görevlendirilmiştir. Mesleme, 651 tarihinde Erzurum'u İslam topraklarına ilk defa katmıştır.⁷¹ Ona bu yüzden Habib er-Rumi unvanı verilmiştir. Bu sefer neticesinde şehir İslam ahalisinin iskânına açılmış ve İslamiyet bölgede yayılmaya başlamıştır. Artık bir İslam coğrafyası olan şehire Araplar Theodosiopolis ismi yerine Kalikala demeye başlamışlardır. Erzurum bundan sonra Malazgirt Savaşı'na kadar iki taraf arasında sürekli el değiştirecektir. ⁷² 1071 Malazgirt Savaşı'yla birlikte Bizans'ın bölgedeki hâkimiyeti kesin olarak son bulmuş ve Erzurum, Türkler'in yönetimi altına girmiştir.⁷³

⁶⁷ Konukçu, "Tarih'te Erzurum", s. 9

⁶⁸ Muarrem Çelik, *Erzurum Kitabı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2008, s.27.

⁶⁹ Ömer Subaşı, "Bizans İmparatorlarının Theodosiopolis ve Çevresindeki Faaliyetleri", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Vol. 5/3 Summer 2010*, s.1829.

⁷⁰ Alperen Kayserili, *Erzurum Şehri'nin Kültürel Coğrafyası*, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları, Erzurum 2014, s. 81.

⁷¹ Yavuz Günaştı, "Erzurum Kalesi Kazısı", *International Symposium on East Anatolia— South Caucasus Cultures: Proceedings II*, 2015, s. 344.

⁷² Konukçu, "Tarih'te Erzurum", s.9.

⁷³ Dünder Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı*, TTK Basımevi, Ankara 1998, s.17-18

4. Erzurum'da Türk Hâkimiyeti

Dünya tarihinde kadim bir yere sahip olan Türkler'in Anadolu ve Erzurum çevresinde görünmeleri Avrupa Hun Devleti zamanına denk gelmektedir. Asya Hun Devleti'nin soy silsilesi olan bu insanlar IV. yüzyılın son çeyreğinde Karadeniz'in kuzey bölgesinde iskân olunmuş bir vaziyettedirler.⁷⁴ Tabiatı gereği olduğu yerde sabit kalamayan bu insanlar etrafındaki bölgelere akınlar düzenlemeye başlamışlardır. Bu doğrultuda Suriye gibi zengin ve sıcak bölgelere akınlar düzenleyen Hun Türkler'i, yolları üzerinde bulunan Erzurum ve çevresinide ele geçirmişlerdir. Türkler'in Erzurum ile bilinen ilk teması bu dönemde gerçekleşmiştir. Bu akın ve istila harekâtını 395-398 yılları arasında ünlü Türk komutanları Kursik ve Basık gerçekleştirmiştir.⁷⁵

XI. yüzyılda Oğuzlar'ın Kınık boyuna mensup olan Selçuklular, Azerbaycan ve İran topraklarını ele geçirerek Ön Asya dediğimiz Anadolu'nun doğu kısmına kadar gelmişlerdir. 1018 yılında Selçuklu ailesinin önde gelen isimlerinden biri olan Çağrı Bey Anadolu'ya yönelik bir keşif seferi düzenlemiştir.⁷⁶ Bu keşif sırasında Ermenistan toprakları olarak adlandırdıkları Doğu Anadolu coğrafyasına gelerek bölge hakkında bilgi toplamıştır.⁷⁷ Bu ilk keşif gezisinin ardından Selçuklu Türkleri'nin bölgeye bir dahaki seferi 1048'de İbrahim Yinal ve Kutalmış öncülüğünde gerçekleşmiştir.⁷⁸ İbrahim Yinal komutasındaki Selçuklu askerlerinin Theodosiopolis çevresine gelmesiyle birlikte Bizans'ın kale komutanı kaleye kapanarak savunmaya geçmiştir. Bunun üzerine İbrahim Yinal Theodosiopolis'in kuzeybatısında yer alan Artze şehrine yani Erzen'e yönelmiştir. Bu dönemde Artze şehrinde yaşayan Ermeniler ile mücadeleye giren Selçuklu birlikleri şehir halkını mağlup edince geriye kalanlar Theodosiopolis'e kaçarak buraya sığınmışlardır. Artze Savaşından sonra Selçuklu askerlerinin Theodosiopolise doğru ilerlediğini gören Theodosiopolis kale komutanı Hristiyan Krallıklar'dan yardım istemiştir. Gürcü Kralı Liparit 16.000 askeriyle yardıma gelse modern tarihçilerin Hasan Kale Savaşı ya da Pasinler Savaşı diye bahsettiği

⁷⁴ Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, TTK Basımevi, Ankara 2000, s.33.

⁷⁵ Konukçu, "Tarih'te Erzurum", s. 9

⁷⁶ Ali Sevim, Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, TTK Basımevi, Ankara 1989, s. 31.

⁷⁷ Erol Kürkçüoğlu, *Ortaçağ'da Erzurum*, s.65

⁷⁸ Enver Konukçu, "Sınırdaki Erzurum", *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, C.I, S.6, Erzurum 1993, s. 9.

Kapetru Savaşı'nda Selçuklu ordusuna yenilmişlerdir. 1054-1055 yıllarında bizzat Tuğrul Bey bir Anadolu seferine çıkmıştır. Theodosiopolis şehrine biraz uzaklıktaki Avnik kalesine kadar gelmiş ve buradan “Deveboynu” diye hitap edilen dağlık boğazdan geçerek Theodosiopolis şehrini izlemiştir. Ancak şehrin savunma mekanizmasının çok güçlü olduğunu ve kuşatmanın hayli zaman alacağını düşünerek kaleyi kuşatma altına almadan geri dönmüştür.⁷⁹

Bundan sonra Bizans İmparatorluğu ile Selçuklu Devleti'ni karşı karşıya getirecek ilk hadise 1071 Malazgirt Meydan Savaşı olacaktır. Tuğrul Bey'den sonra Selçuklu tahtına çıkan Sultan Alparslan Anadolu coğrafyasının fethedilmesine karar vermiş ve bunun için gerekli hazırlıkları yaparak ordusunun başına geçmiştir. Bu sırada Bizans İmparatoru olan Romanos Diogenes büyük bir ordu toplayarak Theodosiopolis'e gelmiştir. 26 Ağustos 1071'de Malazgirt Ovası'nda Bizanslılar ile Selçuklular arasında meydana gelen savaşı Sultan Alparslan kazanarak Romanos Diogenes'i esir almıştır. Sultan Alparslan savaş öncesinde vadettiği gibi Anadolu topraklarını ünlü komutanlarına ikta olarak vermiştir. Anadolunun doğu bölgesinde önemli bir üst olan Theodosiopolis şehrini de büyük bir komutanı olan Emir Saltuk Bey'e ikta olarak vermiştir.⁸⁰

4.1. Saltuklular

Anadolu'nun doğu bölgesinde kurulan bu devletin ilk Selçuklu fetihlerinde ortaya çıktığını bilmekteyiz. 1071 Malazgirt Savaşından sonra Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Alparslan, Erzurum ve civarını Ebûl Kasım Saltuk'a ikta olarak vermiş ve bu bölgede Saltuklular'ın hâkimiyeti başlamıştır.⁸¹ Saltuklu Devleti toprakları içerisinde Erzurum merkez olmak üzere İspir, Oltu, Tercan, Bayburt, Micingerd ve Koçmaz gibi kaleler yer almaktadır. Her ne kadar XIII. yüzyılda bölgede bir varlık kurduğundan haberdar olsak da Erzurum kalesinin İslam ve Hristiyan merkezlerine uzak olmasından dolayı devlet hakkında ki bilgilerimiz kısıtlıdır.⁸²

⁷⁹ Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara 1992 s.9-13.

⁸⁰ Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehir Erzurum*, s. 36-37.

⁸¹ Abdülkerim Özaydın, “Saltuklular”, *DİA*, C.XXXVI, İstanbul 2009, s.55.

⁸² Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1973, s.3-6.

Saltuklu Devleti, Erzurum ve çevresinde yaklaşık bir asırdan fazla varlığını devam ettirmiştir. Saltuklular'a ait bilgilerimizi dönemden kalma iki kitabeyle dayandırmaktayız.⁸³ Bu kitabelerden biri Erzurum kalesindeki Tepsi Minare'nin üzerinde bulunurken, diğeri bugün Erzurum ilçelerinden olan Pasinler'e bağlı Aşağı Micingird köyündeki bir evin duvarında bulunmaktadır. Bunlardan başka Saltuklu hükümdarlarından olan İzzeddin Saltuk ve oğlu Muhammed'e ait sikkeler günümüze ulaşabilmiştir. Elimizde Saltuklular'a ait bir mektup, vakfiye, temlikname gibi resmî vesika bulunmamaktadır. Bu sebepten dolayı Saltuklular'a ait bilgilerimiz yeterli derecede değildir. Dönemsel kayıtlar 1123 yılında beylikten Saltukoğulları diye bahseder ve beyliğin ilk atası olarak da Emir Saltuk olduğundan bahsetmektedir.⁸⁴ Saltuklular Erzurum kalesine Türk damgasını vurduktan sonra Erzurum'un ilk mescitlerinden biri olan kale mescidini yapmakla birlikte günümüzde saat kulesi olarak isimlendirilen 21 metre yüksekliğindeki eskilerin tepsi minare dedikleri kale minaresini inşa etmişlerdir. Kule mimari açıdan Orta Asya Türk mimarisini anımsatmaktadır.⁸⁵

Saltuk Bey'den sonra devletin başına sırasıyla Ebû'l Kasım Ali, Muhammed Gazi, İzzeddin Saltuk, Nasired-din Muhammed, Mama Hatun ve Melikşah geçmiştir. Saltukluların büyük hükümdarlarından biri olan Muhammed Gazi döneminde Erzurum Kalesinde bulunan Tepsi minare ve Kale Camii inşa edilmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin 1202'de Gürcüler üzerine düzenlediği sefer sırasında Erzurum ve çevresinde varlığını devam ettiren Saltukoğullarıda ilhak edilmiştir. Saltuklular Bölgenin Türk ve İslami bir kimlik kazanmasında en büyük role sahip ilk devlettir.⁸⁶

4.2. Selçuklular

Erzurum ve çevresinde Saltukoğullarının hâkimiyetinin bitmesine müteakip bölgede Selçuklu hâkimiyeti başlamıştır. Selçuklu Sultanı II. Rûkn-üd-din Süleyman Şah 1201 yılında Saltukoğulları'na son vererek şehrin ve bölgenin Selçuklu toprağı olmasını sağlamıştır.

⁸³ N.Çiçek Akçıl, "Saltuklular" *DİA*, C.XXXVI, İstanbul 2009, s.56.

⁸⁴ Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu da Türk Beylikleri*, TTK, Ankara 1990, s.15-19

⁸⁵ Muzaffer Taşyürek, *Erzurum Bir İpek Yolu Şehri*, Birey Yayıncılık, İstanbul 2009, s.15

⁸⁶ Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, s.22-29

Bu bölgenin hâkimiyetini kardeşi Elbistan Bey'i Mugis-üd-din Tuğrul Şah'a vermiştir. Tuğrul Şah Erzurum Selçuklularının kurucu hükümdarı olmuştur. Kendisinden sonra yerine oğlu Rûkn-üd-din Mehmet Şah 1225 'te geçmiştir. Mehmet Şah, Yassı Çemen savaşında Celâleddin Harzemşah'ın yanında yer almasından dolayı Konya Selçuklu Sultanı I. Alaaddin Keykubad tarafından bertaraf edilerek hâkimiyetine son verilmiştir. Bundan sonra Sultan Alaaddin Erzurum ve civarını hâkimiyetine alarak bölgeyi güvendiği valileri aracılığı ile yönetmeye başlamıştır.⁸⁷Alaaddin Keykubad devrinde Erzurum oldukça gelişerek önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir.⁸⁸Selçuklular çok önem verdikleri Erzurum şehrini "Darü'n nasr" (yardıma mazhar şehir) şeklinde isimlendirmişlerdir.⁸⁹

Selçuklular'ın Erzurum hâkimiyeti 1242 yılına kadar devam etmiştir. Doğu'da büyük bir kargaşa ve istila hareketiyle ilerleyen Moğollar, 1242 yılında Erzurum önlerine gelmişler ve şehri istila etmişlerdir. Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev bu dönemde Anadolu'da ortaya çıkan Babai Ayaklanmasından dolayı bu duruma kayıtsız kalmıştır. Moğol saldırısına karşı şehirde bulunan Müslüman, Hristiyan ve ücretli Frank askerleri karşı savunmaya geçmiştir. Baycu Noyan'ın kuşatmasını kahramanca savunan bu askerler Erzurum Şahnesi Şerefeddin Davudi'nin Baycu Noyan ile işbirliği yapıp ihanet etmesi sonucu kuşatma kırılmış ve şehir Moğolların eline geçmiştir.⁹⁰

4.3. Moğollar

Moğolların ünlü komutanı Baycu Noyan Erzurum kuşatmasını Davudi'nin ihaneti sonucu başarıyla tamamlamış ve yağma faaliyetlerine başlamıştır.⁹¹ Mevsimin kış olması yerli halkı zor durumda bıraktığı gibi Moğol zulmü de halkın direnişini kırmıştır.⁹² Şehrin o dönemde valisi olan Sinanuddin Yakut da bu saldırıda Moğollara

⁸⁷ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum Tarihi*, Semih Ofset, Ankara 2010, s. 50

⁸⁸ Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, s.59.

⁸⁹ Halime Doğru, *XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1995, s.42.

⁹⁰ Osman Gürbüz, *Anadolu Selçukluları Döneminde Erzurum (1202-1318)*, Aktif Yayınevi, Ankara 2004, s.88..

⁹¹ Muaamer Çelik, *Erzurum Kitabı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2008, s. 34

⁹² Osman Gazi Özgüdenli, "Moğollar", *DİA*, C.XXX, İstanbul 2005, s. 226.

karşı gelmişse de hayatını kaybetmiştir.⁹³ Erzurum tarihinde ilk defa böyle bir yağma ve talan faaliyetine tanık olmuştur.⁹⁴ 1243 yılında Selçuklu ordusu ile Moğol ordusunun karşı karşıya geldiği Köseadağ Savaşında, Moğollar galip gelmiştir.⁹⁵ XIII. yüzyılda Moğollar hâkim oldukları Anadolu coğrafyasını İlhanlılar'a bırakmıştır. İlhanlı hükümdarı Abaka Han zamanında Erzurum İlhanlı egemenliği altına girmiş ve bundan sonra şehir kültür ve medeniyet alanında yeniden inşa olmuştur.⁹⁶ Varlığını günümüze kadar korumuş olan Yakutiye, Ahmediye ve Çifte Minareli Medreseler İlhanlıların Erzurum'a vurmuş oldukları mimari damgalardır.⁹⁷ Selçukluların tarih sahnesinden çekildiği 1308 yılından sonra Erzurum'un idaresi İlhanlı valileri tarafından yapılmıştır. İlhanlıların 1335'te yıkılmasından sonra Erzurum ve çevresi Sutay Noyan'ın oğlu Emir Hacı Togay'ın hâkimiyetine girmiştir. Hacı Togay'ın oğlu Hasan, Pasin ovasında yüksek bir tepe üzerine bir kale inşa ettirmiştir. Bu kalenin ismi kurucusuna binaen Hasan Kale ismi verilmiştir. 1340 yılından sonra Emir Çoban'ın torunu Şeyh Hasan Erzurum'a ordusuyla birlikte gelerek hâkimiyet kurmuştur. 1358 yılına kadar Erzurum ve çevresinde hâkimiyet süren Çobanlılardan kalma en önemli eser Aras Nehri üzerinde inşa ettikleri Çoban Köprüsüdür.⁹⁸

4.4. Eratnalılar, Karakoyunlular ve Akkoyunlular

Önemli bir Türk beyliği olan Eratnalılar, 1361 yılında Celayirli Sultanı Üveys'in Tebriz'i işgalinden sonra Erzurum'a hâkim olmuşlardır.⁹⁹ Ancak Eratnalılar'ın Erzurum üzerindeki bu hâkimiyetleri uzun soluklu olmamış ve 1380 yılında şehir Karakoyunlular'ın eline geçmiştir.¹⁰⁰ XIV. yüzyıl ortalarında Erzurum şehrine gelen Arap seyyah İbni Batuta, şehrin çok harap ve virane bir şekilde olduğunu görmüştür.¹⁰¹

⁹³ Tahsin Akgün, *1967 Erzurum İl Yıllığı*, Çeltüt Matbaacılık, İstanbul 1968, s. 164.

⁹⁴ Erkan Göksu, "Erzurum'un Sonbaharı" *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/8 Fall 2009*, s.1294

⁹⁵ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2004, s. 449.

⁹⁶ Firdevs Özen, "İlhanlılar Devrinde Erzurum" *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S.56/2, Ankara 2016, s.265.

⁹⁷ Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, s.39.

⁹⁸ Konukçu, "Tarih'te Erzurum", s. 40-41.

⁹⁹ Kemal Göde, "Eretnaoğulları", *DİA*, C.XI, İstanbul 1995, s.296.

¹⁰⁰ Kürkçüoğlu, *Ortaçağ'da Erzurum*, s.123.

¹⁰¹ Haşim Karpuz, *Türk İslam Mesken Mimarisinde Erzurum Evleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s.7.

Karakoyunluların, menşei hakkında kesin bilgi olmamakla beraber¹⁰² soy olarak Oğuz boylarından Yıvalara mensup oldukları düşünülmektedir. Bayram Hoca idaresinde 1380 yılında Eratnalılar'ın zayıf durumda olmalarını fırsat bilerek Avnik, Hasan Kale ve Erzurum çevresini Karakoyunlu hâkimiyeti altına almıştır.¹⁰³ 1380 yılında vefat eden Bayram Hoca'nın yerine yeğeni Kara Mehmed, Karakoyunlu hükümdarı olmuştur.¹⁰⁴ Bu dönemde Maverâünnehir'de devletini kurmuş olan Timur, Anadolu coğrafyasına doğru harekât sahasını genişletmiştir. 1394 yılında Pasin Ovasına gelen Timur, Avnik kalesini kırk gün kuşatma altında tutarak kaleyi ele geçirmiştir.¹⁰⁵ Erzurum ve çevresini hâkimiyet altına alan Timur, buranın yönetimini sağlamak için bir vali görevlendirerek Osmanlılar'a karşı savaşmak için Erzincan'a doğru ilerleyişini devam ettirmiştir. Timur'un ölümünden sonra Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf daha serbest hareket etmiş ve 1410 yılında Avnik kalesine gelmiştir.¹⁰⁶ Kara Yusuf'tan sonra Karakoyunlu tahtına geçen İskender, Timurlu hükümdarı Şahruh ile 1421'de Eleşkirt'te savaşmıştır. Savaştan sonra geri çekilen İskender, Bingöl dağlarına gelmiştir. 1429'da Şahruh ile Karakoyunlular tekrar karşı karşıya gelmiş ve Selmas Meydan Savaşı'nda Karakoyunlu İskender Bey mağlup olarak Erzurum'a kaçmıştır. Bundan sonra 1434'te üçüncü defa Karakoyunlular üzerine sefer düzenleyen Şahruh, bu hârekatında Akkoyunlu Beyi Kara Yülük Osman Bey'i de yardıma çağırmıştır.¹⁰⁷ Kaleyi kuşatan Osman Bey, Erzurum'u Akkoyunlu topraklarına dâhil etmiştir. Oğlu Şeyh Hasan Bey'i Erzurum valisi olarak tayin eden Osman Bey de Karakoyunlular üzerine sefer hazırlığı yapmaya başlamıştır. 1435'te Karakoyunlu hükümdarı İskender Bey Erzurum Ovasındaki Karaz'a kadar geldi. Meydana gelen şiddetli çatışmada Karakoyunlular, Akkoyunluları mağlubiyete uğratmıştır. Karaz'a hâkim olan Karakoyunlular'dan çekinen Akkoyunlular Erzurum'u terkederek Timurlulara sığınmıştır. Timurlu kuvvetlerinin Erzurum'a doğru hareket ettiğini öğrenen İskender Bey geri çekilmiş ve

¹⁰² Ayşe Atıcı Arayancan, "Karakoyunluların Menşei Hakkında Bazı Görüşler", *Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 2015, s.137

¹⁰³ Erol Kürkçüoğlu, *1998 Erzurum İl Yıllığı*, Önder Matbaacılık, Ankara 1998, s.42

¹⁰⁴ Hasan Geyikoğlu, "Karakoyunlular'ın Van Gölü Çevresindeki Faaliyetleri ve Günümüze Ulaşan Kültürel Mirasları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.38, Erzurum 2008, s.211

¹⁰⁵ İsmail Aka, "Timur", *DİA*, C. XXXXI, İstanbul 2012, s.174.

¹⁰⁶ Faruk Sümer, "Karakoyunlular" *DİA*, C.XXIV, İstanbul 2001, s.435.

¹⁰⁷ İsmail Aka, "Şahruh", *DİA*, C.XXXVII, İstanbul 2010, s.294.

Timurlular tekrar Erzurum’u hâkimiyet altına almışlardır. İskender Bey ise Osmanlılara sığınmıştır. Aradan kısa bir süre geçmesinin ardından Erzurum’a dönen İskender Bey tekrar kontrolü sağlamaya çalışmıştır. Netice olarak iki taraf arasındaki mücadele 1467 yılına kadar aralıklı bir şekilde devam etmiş ve bu yılda Akkoyunlular, Karakoyunlu ordugâhına ani bir baskın yaparak Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah’ı ele geçirip öldürmüşlerdir. Böylece Karakoyunlu devleti tarihe karışmıştır.¹⁰⁸

Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, Karakoyunlular’ı ortadan kaldırdıktan sonra Erzurum üzerinde hâkimiyet kurdu. Halk arasında “Hasan Padişah Kanunu” olarak bilinen bir kanunname hazırlatan Uzun Hasan, şehir de imar faaliyetlerinde bulunmuştur. Erzurum üzerinde yaklaşık 35 yıl kadar hâkimiyet süren Akkoyunlular, bu dönemde İran’da ortaya çıkan Safevi Devleti’ne şehri teslim etmiştir.¹⁰⁹

4.5. Safeviler

1501-1736 yılları arasında İran coğrafyasında varlığını sürdüren Türk Devleti Safevilerdir.¹¹⁰ Şii bir propagandaya sahip Safevi Devleti 1480-1490 yılları arasında Erzurum ve çevresinde etkisini bir hayli göstermiştir.¹¹¹ 1502 yılında Safevi Devleti hükümdarı Şah İsmail, Akkoyunlu Devletine son vererek Erzurum’u kendi topraklarına katmıştır.¹¹² Şii inanın temsilcisi durumunda olan Şah İsmail, Erzurum’da zorla şiiiliği yaymaya çalışmıştır. Bu zorbalıktan rahatsız olan şehir ahalisi kaçmış ve bu dönemde şehir adeta ıssızlaşmıştır.¹¹³ Rivayete göre Yavuz Sultan Selim Han 1514 yılında gerçekleştirdiği Safevi Seferinde bölgeden geçerken ıssız bir durumda olan Erzurum kalesinde konaklamak istememiştir. Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail 1514’te Çaldıran’da karşı karşıya gelmiştir.¹¹⁴ Yapılan savaşta Yavuz Sultan Selim Han’ın galip gelmesiyle birlikte Erzurum, Osmanlı Devleti topraklarına dâhil olmuştur.¹¹⁵ Bölgedeki Safevi nüfusunu hemen kıramayan Osmanlı Devleti, Yavuz’un Mısır seferi sonrasında

¹⁰⁸ Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, s.105-108.

¹⁰⁹ Faruk Sümer, “Akkoyunlular”, *DİA*, C.II, İstanbul 1989, s. 272.

¹¹⁰ Namıg Musalı, “I. Şah İsmail’in İdari-Askeri ve İctimâi-İktisadi Politikaları Üzerine Bazı Notlar ve Değerlendirmeler”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.V, S.14, İlkbahar 2018, s.1.

¹¹¹ Tufan Gündüz, “Safeviler”, *DİA*, C.XXXV, İstanbul 2008, s.257.

¹¹² *Erzurum 1973 İl Yıllığı*, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1974, s.32

¹¹³ İhsan Ünüvar, *Erzurum Vilayeti*, Duygu Matbaası, İstanbul 1954, s.4

¹¹⁴ Tufan Gündüz, “Şah İsmail”, *DİA*, C.XXXVIII, İstanbul 2010, s.256.

¹¹⁵ Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, s.108.

bölgede tam anlamıyla hâkimiyet sağlamıştır. Bundan sonra özellikle XVII. yüzyılın ilk yarısındaki dönemde iki taraf arasında sıklıkla mücadeleler meydana gelmiştir.¹¹⁶

4.6. Osmanlı İdari Yapısı İçerisinde Erzurum Eyaleti

Arapça “idare etme, icra” anlamında olan “iyale” kelimesinden türeyen eyalet sözcüğü Osmanlı Devleti’nde XIV. yüzyıldan sonra kullanılmaya başlamıştır. Ancak eyalet kelimesinin yerine Osmanlılar beylerbeylik ya da vilayet kelimesini kullanmıştır. Eyaletler, beylerbeyiler veya mîr-i mîran denilen kişiler tarafından yönetilmiştir. Kendisine beylerbeylik görevi verilen kişi divan-ı hümayun’da hilat giyerek arz’a çıkar ve el öperdi.¹¹⁷ Tabiki Osmanlılar birçok kurum ve teşkilat yapısında olduğu gibi taşra teşkilatının idari yapısını oluştururken de kendinden önce vücut bulmuş olan Türk-İslam devletlerinden yararlanmışlardır. Beylerbeyi ifadesine ilk defa XIII. yüzyılda vuku bulmuş olan Anadolu Selçukluları ve İlhanlılar’da rastlamaktayız.¹¹⁸

Osmanlı Devleti’nde bu tabire ilk defa I. Murad’ın lalası, Lala Şahin Bey’e Rumeli Beylerbeyi rütbesi verildiğinde görülmüştür.¹¹⁹ Devlet sınırlarının genişlemesiyle birlikte Rumeli ve Anadolu Beylerbeylikleri tesis edilmiştir.¹²⁰ Yıldırım Bayezid döneminden sonra toprakların genişlemesiyle bu iki beylerbeylik devletin yönetim mekanizmasında yeterli olmamış ve yeni beylerbeylikler kurulmuştur.¹²¹

Osmanlı kentlerinin en belirgin özelliklerinden bir tanesi birer yönetim merkezi olmasıdır. Bu yönetim merkezi içerisinde en başta “eyalet” gelmektedir. Eyaletin başında beylerbeyi bulunurdu.¹²² Osmanlı Devleti’nde taşranın en küçük yapı birimi olarak köyü görmekteyiz. Bundan sonra sırasıyla nahiye, kaza, sancak ve eyalet şeklinde oluşturulmuştur.¹²³

¹¹⁶ Rudi Matthee, “Safevi-Osmanlı Sınır Bölgesi: Safevilerin Gözü ile Irak-ı Arab”, Çev: Eralp Erdoğan, *Uluslar arası Sosyal Bilimler Dergisi*, C.V, S.10, 2007, s.449.

¹¹⁷ Mehmet İpşirli, “Beylerbeyi,” *İA*, C.VI. Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 1992, s. 71-73.

¹¹⁸ Halil İnalçık, *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*, İSAM, İstanbul 2011, s.73.

¹¹⁹ Halil İnalçık, “Eyalet”, *DİA*, C.VI, İstanbul 1992, s. 550.

¹²⁰ Yusuf Oğuzoğlu, *Osmanlı Devlet Anlayışı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s.40.

¹²¹ Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı*, s.47.

¹²² Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara 2013, s.10.

¹²³ Nejat Göyünç, “Osmanlı Devletinde Taşra Teşkilatı (Tanzimat’a Kadar)”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.77.

Yavuz Sultan Selim Han, Osmanlı tahtına çıktıktan sonra 19 Mart 1514'te Safeviler üzerine sefere çıkmıştır.¹²⁴ Padişah önce Erzincan ve Tercan bölgesini aldıktan sonra Erzurum topraklarından geçerek Çaldıran'a gelmiştir.¹²⁵ Çaldıran Savaşı'nda Şah İsmail'i büyük bir yenilgiye uğratan Sultan Selim Han, İstanbul'a dönüş yolunda da yine Erzurum topraklarından geçmiş ancak Safevi egemenliği altında metruklaşan şehre uğramamıştır. Çaldıran zaferinden sonra kışı geçirmek için Amasya'ya çekilen padişah 23 Ekim 1514'te Bayburd ve Kığı'nın alınmasıyla birlikte Erzincan-Bayburd Beylerbeyliği'ni kurmuştur.¹²⁶ 1518 yılında başlayıp 1520 yılında yapılan bir tahrir kaydında ise Erzurum'dan bahsedilmiş olup şehir için "hâli ve harap olmağın timara virülmeyüb dahil-i muhasebe değirdir" ibaresi kullanılmıştır. Buradan anlaşılacağı üzere Erzurum, Rum Beylerbeyliğine bağlı Bayburd Sancağı'nın Şogayn kazası sınırları içerisinde yer alan bir nahiyeye statüsündedir. Erzurum bu statüsünü Kanuni Sultan Süleyman Han'ın 1534'te gerçekleştirdiği İrakeyn Seferine kadar da sürdürmüştür.¹²⁷ Yavuz Sultan Selim Han döneminde harap ve viran bir şekilde olan Erzurum şehri için herhangi bir imar faaliyeti yapılmamakla birlikte Kanuni Sultan Süleyman Han döneminde şehrin şenlendirilmesi için imar faaliyetlerine girişilmiştir. 1520 yılında Bayburd Sancağına bağlı Şogayn kazasının bir nahiyesi durumunda olan Erzurum, 1533 yılında statüsü değiştirilmiştir. Bu tarihte kaza merkezi Şogayn'dan alınarak Erzurum'a taşınmış ve kaza merkezi burası olmuştur.¹²⁸

Kızılbaş İran üzerine ilk kez sefere çıkan Kanun Sultan Süleyman Han'ın Temmuz 1525 tarihinde Şah Tahmasb'a gönderdiği bir mektubunda onu açıkça tehdit etmiştir.¹²⁹

Kanuni Sultan Süleyman 14 Haziran 1534 yılında Erzurum'a ulaşmış¹³⁰ burada evliyalardan mezarlarını ziyaret etmiş ve şehrin kötü durumunu gördükten sonra imar için

¹²⁴ Feridun Emecen, "I.Selim", *DİA*, C.XXXVI, İstanbul 2009, s.407.

¹²⁵ Abdurrahman Şerif Beygu, *Erzurum Tarihi*, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1936, s.83.

¹²⁶ İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, TTK Basımevi, Ankara 1990, s.17.

¹²⁷ Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, s. 41-42.

¹²⁸ Mehmet İnbaşı, *Osmanlı İdaresinde Tortum Sancağı (1549-1650)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2008, s. 61-63.

¹²⁹ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 141.

¹³⁰ Feridun Emecen, "İrakeyn Seferi", *DİA*, C.XIX, İstanbul 1999, s. 116.

emir vermiştir.¹³¹ Dulkadir hanedanından Alaü'd-devle Bey'in torunu olan ve İsfahan'da Safevilerin beylerbeylik görevini yaparken Osmanlı hâkimiyetini tanıyan Mehmed Han'a Ekim 1534'te Kemah ve Bayburd Sancakbeyliği görevini vermiştir.¹³² Kanuni Sultan Süleyman Han İrakeyn Seferi sonrasında Eylül 1535'te Erzurum Eyaleti'ni kurmuştur. Beylerbeyi olarak ise sadakatine güvendiği Dulkadirli Mehmed Han'ı görevlendirmiştir. Erzurum Beylerbeyliği'nin merkezini Kemah ve Bayburd Sancağı teşkil etmiştir. Erzurum şehri bir sancak olarak belirlenmiş ve beylerbeyi Mehmed Han Bayburd Sancağı'nda oturmuştur. Bu yüzden Bayburd Sancağı, Paşa Sancağı¹³³ olarak belirlenmiştir. Beylerbeyliğinin isminin Erzurum olup Paşa Sancağı'nın neden Bayburd olduğu sorusu akıllara gelebilir.¹³⁴ Büyük ihtimalle daha öncede belirttiğimiz gibi Safevilerin şehri harabe bir hale getirdikleri için şehirde kimse kalmamış ve Kanuni Sultan Süleyman Han döneminde girilen imar faaliyetleri sonucu şehir şenlendirilip, iskânın tam anlamıyla gerçekleşmesine kadar Bayburd geçici olarak beylerbeylik merkezi olarak kullanılmıştır.¹³⁵ Yeni kurulan bu beylerbeylik içerisinde Erzurum Sancağı'nın yönetimi de Dünbüllü aşireti beylerinden Dünbüllü Hacı Bey'e verilmiştir. Ancak bu görevinde çok kısa bir süre kalan Hacı Bey'den sonra şehre sancakbeyi atanmamış ve bölge bir süre alaybeylik statüsünde kalmıştır. Bu statü 1548 yılına kadar devam etmiş ve bundan sonra beylerbeylerinin sürekli olarak Erzurum da oturduklarını görmekteyiz. Bu tarihten sonra Erzurum Paşa Sancağı olarak belirlenmiş ve eyaletin merkezi Erzurum olmuştur.¹³⁶

Erzurum Beylerbeyliği kurulduğu ilk dönemde kendisine bağlı kaç sancak olduğu konusunda kesin bir bilgimiz yoktur. Ancak eyaletin ilk beylerbeyi Mehmed

¹³¹ Dündar Aydın, "Erzurum Şehrini Osmanlı Fethini Müteakip Yeniden İmarı, İskânı ve İlk Sakinleri", *Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi*, S.1, Erzurum 1970, s. 106.

¹³² Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, s.21.

¹³³ "En büyük idarî birim olan eyaletlerde paşa livâsı, en üst seviyede askerî ve idarî âmir konumunda bulunan beylerbeyinin tasarrufu altındaki sancağı da ifade eder. Rumeli eyaleti dışındaki eyaletlerde idarî bir birim değil beylerbeyinin başında bulunduğu merkez sancaktır ve bu sancaklara ayrıca sancakbeyi gönderilmez. Rumeli eyaletinde ise paşa livâsı çeşitli kaza ve nahiyelerden oluşan bir idarî birimi belirtir. Bu ismi almasında Rumeli beylerbeyliğinin daima paşa rütbesi taşıyan kişiler tarafından yönetilmesinin rolü olduğu sanılmaktadır." bkz. İbrahim Sezgin, "Paşalivâsı", *DİA*, C.XXXIV, İstanbul 2007, s. 183.

¹³⁴ Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı*, s. 40.

¹³⁵ Ahmet Aydın, "Erzurum'da Deve Boynu Savaşı ve Şehitler Türbesi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.40, Erzurum 2009, s.258.

¹³⁶ Aydın, "Erzurum Şehrini Osmanlı Fethini Müteakip Yeniden İmarı, İskânı ve İlk Sakinleri", s.106-107.

Han'ın Ocak 1539 tarihli tımar tevcihlerini gösteren iki tevcihat defteri elimize bir takım bilgiler sumaktadır. Buna göre kurulduğu ilk dönemde Erzurum Beylerbeyliği ve sancaklarının şemasını bir tablo halinde göstermeye çalışalım.

Tablo 4. 1536 Yılı Erzurum Eyaleti İdari Taksimatı¹³⁷

Sancak Beyi	Sancak İsmi
Mehmed Han	Kemah, Erzincan, Kelkid ve Bayburd Sancağı
Dünbüllü Hacı Bey	Erzurum Sancağı
Hüseyin Bey	Trabzon Sancağı
Allahverdi Bey	Kız-Ucan Sancağı
Elvend Bey	Kiğı Sancağı
Mehmed Bey	Pasin Sancağı
-	İspir Sancağı
Yahya Bey	Karahisar-1 Şarki Sancağı

Erzurum Eyaleti'nin henüz yeni kurulduğu bir döneme ait olan bu tablodan araştırma dönemimiz arasında bir karşılaştırma yapacak olursak eyalet sınırlarının daha dar olmasına rağmen Trabzon Sancağı'nın, Erzurum Eyaleti sınırları içerisinde yer aldığı görülmektedir. Buda Erzurum şehrinin bölge açısından önemini ortaya koymaktadır.

1536 yılına ait Erzurum Eyaleti'nin idari taksimatında tabloda gösterdiğimiz Karahisar-1 Şarki Sancağı Rum Beylerbeyliğine bağlı iken sancakbeyi Yahya Bey zamanında Erzurum Beylerbeyliğine dâhil edilmiştir. Böylece başlangıçta yedi sancaktan oluşan bu beylerbeyliğine Karahisar-1 Şarki sancağının eklenmesiyle birlikte sancak sayısı sekiz olmuştur. İdari taksimatın yapıldığı bu dönemde Erzurum Eyaletine bağlı İspir Sancağı'nda sancakbeyi olarak görev yapan kişi hakkında herhangi bir bilgimiz bulunmamaktadır. Bu sancaklar dikkate alındığında beylerbeyliğinin sınırları kuzeyde Çoruh Nehrinden Ordu'da Bolaman deresine batıda, Reşadiye ve Zara'ya güneyde, Kuruçay, Kemah, Pülümür, Kiğı ve Malazgird'e kadar yayılmaktadır.¹³⁸

¹³⁷ Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı*, s.60-61.

¹³⁸ Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı*, s. 61.

Şekil 1. 1534 Kanuni Sultan Süleyman'ın Irâkeyn Seferi Sırasında Erzurum Minyatürü.¹³⁹

Safevilerin Erzurum üzerine yaptıkları saldırılar kesilmeyince 1548 yılında Kanuni Sultan Süleyman ikinci kez Safeviler üzerine sefer düzenlemiştir. Erzurum da sekiz gün ikamet eden Kanuni Sultan Süleyman, seferden başarılı bir şekilde dönsede Erzurum üzerine Safevi ve Gürcü saldırıları devam etmiştir. 1552 yılında üçüncü kez Safevi seferine çıkmış ve bu sefer sonucunda 1555'te iki taraf arasında Amasya Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın geçerliliği 1578 yılına kadar devam etmiştir.¹⁴⁰

1578 yılında başlayıp 1590 yılına kadar İran harpleri devam etmiştir. Bu 12 yıl boyunca Osmanlı seferlerini komuta eden Lala Mustafa Paşa, Sinan Paşa, Ferhat Paşa ve Özdemiroğlu Osman Paşa gibi önemli komutanlar Erzurum da ikamet edip, harekât noktası olarak burayı kullanmışlardır. 1590 yılında yapılan barış neticesinde Osmanlı toprakları Azerbaycan'a kadar uzanmış ve Erzurum artık bir sınır şehri olmaktan çıkmıştır.

1591 yılında şehirde yeniçeriler ve halk arasında çatışmalar yaşanmıştır. İran saldırılarını daha azami zararla atlatmak için sayıları artırılan bu yeniçeri askerleri halka

¹³⁹ Naşûhü's- Silahi (Matrakçı), *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irâkeyn*, Çev: Hüseyin Gazi Yurdaydın, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s.23b.

¹⁴⁰ Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, s. 44-45.

usulsüz vergi bağlamaya başlamıştır. Zaten asker çokluğundan rahatsız olan şehir halkı yeniçerilerin bu maddi baskıları sonucu onlardan iyice nefret eder duruma gelmiştir. Bu dönemde Erzurum Beylerbeyliği görevini yürüten ve eski bir Celali olan Abaza Paşa, Genç Osman'ın yeniçeriler tarafından katledilmesine¹⁴¹ tepki olarak Erzurum'da büyük bir isyan başlatmış ve şehirde bulunan bütün yeniçeri askerlerini kılıçtan geçirmiştir.¹⁴² Çıkan bu kavga sırasında yeniçeri askerlerinin beylerbeyleri hakkındaki üslupsuz söylemleri ve hakaretleri Abaza Paşayı oldukça sinirlendirmiştir.¹⁴³ Yeniçeri askerlerini öldüren Abaza Mehmet Paşa büyük bir isyan başlatmıştır.¹⁴⁴ Bu isyan tarihi kayıtlara Abaza İsyanı olarak geçmiştir.¹⁴⁵ Erzurum'dan hareket edip yaklaşık 30 bin civarında bir askerle Sivas'a doğru ilerleyen Abaza Paşa önüne geçen her yeniçeri askerinin kellesini almıştır.¹⁴⁶ Payitaht'tan gelen Osmanlı ordusuyla Kayseri civarında karşı karşıya gelen Abaza Paşa, Osmanlı birliklerine mağlup olarak Erzurum Kalesine sığınmıştır. Kış ayının da yaklaşmasından ötürü kaleyi muhasara etmenin doğru olmadığını düşünen Osmanlı komutanı Çerkez Mehmet Paşa, Abaza Paşa'ya aracı göndererek anlaşma yapmak istemiştir. Netice olarak barış teklifini kabul eden Abaza Mehmet Paşa yeniçerilerin tekrar Erzurum'a alınmasını kabul etmek şartıyla Erzurum Beylerbeyliği görevinde kalmış ve bu şekilde sorun çözüme kavuşturulmuştur.¹⁴⁷

Kâtip Çelebi "Cihannümâ" adlı eserinde Erzurum Eyaleti'ni tanımlarken doğusunda Revan ve Kars vilayetleri olduğunu, kuzeyde Trabzon Eyaleti ve Gürcistan, batısında Sivas Eyaleti, güneyinde ise Diyarbakır ve Van vilayetlerinin bulunduğunu bildirmektedir. Erzurum Eyaleti içerisinde yer alan sancaklar ise Cihannüma'da şöyle geçmektedir; Erzurum Paşa Sancağı olmak üzere, İspir, Pasin, Tortum, Hınıs, Karahisar-ı Şarki, Kızıuçan, Mamervan, Kiğı, Mecingerd, Malazgird, Tekman, Eleşkirt ve Bayezid olmak üzere on üç tane sancaktan bahsetmektedir.¹⁴⁸ 1632 yılında Erzurum'dan geçtiği tahmin edilen ünlü gezgin Jean Baptiste Tavernier, Erzurum'dan

¹⁴¹ Feridun Emecen, "II. Osman", *DİA*, C.XXXIII, İstanbul 2007, s. 456.

¹⁴² Cevdet Küçük, "Erzurum", *DİA*, C.XI, İstanbul 1995, s. 323.

¹⁴³ Mücteba İlgürel, "Abaza Paşa", *DİA*, C.I, İstanbul 1988, s.11.

¹⁴⁴ Bünyamin Tan, "Ali Cevad'ın Abaza Mehmed Paşa Biyografisi", *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S.2, Ağustos 2017, s. 58.

¹⁴⁵ Murat Küçükogurlu, Şemsettin Çelik, *Erzurum Kalesi*, Erzurum Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s. 51.

¹⁴⁶ Zakir Şaşıoğlu, *Erzurum'da Devr-i Âlem*, Ervak Yayınları, İstanbul 2008, s. 7.

¹⁴⁷ Pamuk, *XVII, Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, s.50-51.

¹⁴⁸ Kâtip Çelebi, *Cihannüma*, C.II, Edi: Said Öztürk, MEDAM Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2013, s.656

bahsederken Türkiye'nin İran tarafındaki sınır kenti olduğunu söylemektedir. Erzurum'un güzel köylere sahip büyük bir ovanın sonunda kurulduğunu, kale dışındaki mahallelerle birlikte büyük bir şehir olduğunu ancak evlerinin ve şehrin çok bakımsız olduğunu söylemektedir. Erzurum Kalesi'nin bir yükselti üstünde kurulduğunu ve etrafının çift surlarla çevrili olduğunu anlatmaktadır.¹⁴⁹

Sultan IV. Murad 1635'te çıktığı Revan seferinde Erzurum'a gelmiş ve burada 20 gün kalan Sultan, Kumludere civarında kendi adına bir de köprü yaptırmıştır.¹⁵⁰

1645 yılında Erzurum'a gelen Evliya Çelebi eserinde Erzurum'u tanımlarken Erzurum Kalesi'nin üç kapısı olduğundan bahseder. Bu kapılar doğu, batı ve kuzey yönünde olduğunu söyler. Tebriz Kapı bölgesinden Erzincan Kapı'ya kadar surlarla çevrili olduğunu ve bu surların bazı yerlerde bir adam boyu yükseklikte olduğunu söyleyerek Erzurum Kalesini tarif etmektedir. Kale etrafında bulunan mahallelerden bahsedip bunların ismini zikreder. Varoş-ı bâb-ı Tebriz, Varoş-ı Gürcî kapısı, Varoş-ı Erzincan kapı kale etrafındaki bazı mahallelerin isimleridir. Erzurum kalesi etrafında birçok pazarın ve su değirmeninin olduğunu söylemektedir.

Evliya Çelebi, Erzurum Eyaleti'nden bahsederken idari olarak on iki sancaktan ve bir beylerbeylik merkezini aktarmaktadır. Paşa Sancağı olarak Erzurum'u iletirken Hınıs, İspir, Tortum, Karahisar-ı Şarki, Kiğı, Tekman, Kız-ucan, Micinkerd, Mamervan, Malazgirt, Pasin sancak isimlerini aktarmaktadır.¹⁵¹ Buna karşılık 1642 tarihli mufassal avarız defterinde Erzurum Eyaletine bağlı on dört sancak bulunmaktadır. Bu defter de geçen sancak isimleri ise şöyledir: Bayburd, Erzincan, Erzurum, Şiryan, Hınıs, İsbir, Kelkid, Kemah, Kız-ucan, Kiğı, Koğans, Pasin, Tercan ve Tortum sancaklarından bahsedilmektedir.¹⁵²

Yine ünlü gezginlerden birisi olan Fransız seyyah Joseph Pitton de Tournefort 1645 yılında geldiği Erzurum için ova da kurulmuş büyük bir kent olduğunu

¹⁴⁹ Jean Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, Edi: Stefanos Yerasimos, Çev: Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s.59-60

¹⁵⁰ Mehmet Nusret, *Tarihçe-i Erzurum*, Haz: Ahmet Fidan, Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı Yayınları, Ankara 2010, s.76

¹⁵¹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi 2. Kitap*, Haz: Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s.108-110.

¹⁵² Mehmet İnbaşı, İbrahim Etem Çakır, Selçuk Demir, *1642 Tarihli Erzurum Eyâleti Mufassal Avârız Defteri 1 (Erzurum-Tortum-İsbir-Hınıs-Pasin)*, TTK, Ankara 2014, s.6-7.

söylemektedir. Şehrin ismiyle alakalı olarak yerli ahaliden bir kısmının Erzeron dediğini ancak asıl isminin Arzerum olduğunu söylemektedir. Tournefor'un söylediğine göre Adem ile Havva'nın doğdukları yer olan ve Tevrat'ta da adı geçen dünya cennetinin Erzurum ile Tiflis arasında bir yer olduğunu söylemektedir.¹⁵³

Osmanlı Devleti'nin buhranlı dönemi olan 1650-1700 yılları arasında düzenlediği Avrupa seferlerine Erzurum Beylerbeyliği de katılmıştır.¹⁵⁴ Erzurum tarihsel süreçte egemenliğinde kaldığı devletlerden gerek Selçuklular, İlhanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve gerekse Osmanlı Devleti zamanında büyük hadiseler yaşamış önemli bir Anadolu şehri olmuştur.¹⁵⁵

Tablo 5. XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Erzurum Eyaletinin İdari Taksimatı.¹⁵⁶

1645	1653	1675	1682
Erzurum	Erzurum	Erzurum	Erzurum
Hınıs	Hınıs	Hınıs	Bayburd
İspir	İspir	İspir	Hınıs
Karahisar-ı Şarki	Karahisar-ı Şarki	Karahisar-ı Şarki	İspir
Kız-ucan	Kiğı	Kiğı	Karahisar-ı Şarki
Kiğı	Malazgird	Mamervan	Kız-ucan
Malazgird	Mamervan	Micinkerd	Kiğı
Mamervan	Micinkerd	Pasin	Malazgird
Micinkerd	Pasin	Tekman	Mamervan
Pasin	Tekman	Tortum	Micinkerd
Tekman	Tortum		Pasin
Tortum			Tekman
			Tortum
			Şevle
			Bayezid

¹⁵³ Hanifi Hancı, *Seyyahların Gözüyle Erzurum*, Ervak Yayınları, İstanbul 2009, s.101.

¹⁵⁴ Tahsin Aşıroğlu, "Erzurum İlinin Tarihçesi", C.I, 50. *Yıl Armağanı*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1973, s.96.

¹⁵⁵ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Erzurum Şairleri*, Semih Ofset, Ankara 2010, s.28.

¹⁵⁶ Pamuk, *XVII Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, s. 57.

Tablo da dört farklı tarihte kronolojik sıraya göre idari taksimatı verilen Erzurum Eyaleti'ne bağlı sancak sayısının azaldığı ve arttığı görülmüştür. Bu durum Osmanlı Devleti'nin eyalete yakın bölgelerde yeni yönetim birimleri kurmasıyla açıklanabildiği gibi devletin doğu sınırının değişmesiyle alakalı olduğu da tahmin edilmektedir. Özellikle sınırda bulunan Bayezid sancağının tabloda gösterilen en son tarihte eyalet sınırları içerisinde yer aldığı görülmektedir. Bu da Bayezid sancağının sonradan Osmanlı topraklarına dâhil olduğunu göstermektedir. 1645 tarihine bakıldığı zaman eyalet on iki sancaktan oluşurken tablo da son tarih olarak verilen 1682'de ise on beş sancaktan ibarettir. Ayrıca eyaletin kurulduğu ilk dönemlerde eyalet merkezliği görevini üstlenen Bayburd'un 1682 tarihinde Erzurum Eyaleti'ne bağlı normal bir sancak statüsünde olduğu görülmüştür. Sancak sayısının ve sancak isimlerinin araştırması yapılan elli yıllık dönemde çok fazla değişmediği de yukarıda verilen tabloda görülmüştür.

5 . XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu

Araştırma konumuzun temelini oluşturan 1650-1700 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda genel bir tabloya bakmak gerekir. Bu dönemde devletin başında tahta yedi yaşında ve neredeyse yeni cülüs etmiş ve 1689 yılına kadar tahta kalacak olan Sultan IV. Mehmet Han bulunmaktadır.¹⁵⁷ Biat merasim töreninde çocuk yaştaki padişah korkmasın diye tören kısa tutulmuş ve saltanat nâibesi olarak nenesi Kösem Sultan olarak belirlenmiştir.¹⁵⁸ Kösem Sultan Ağustos 1651 yılında boğularak öldürülmesinden sonra saltanat naibesi olan Turhan Sultan yönetim gücünü ele geçirmiş ve 1656 yılına kadar bu gücü devam etmiştir.¹⁵⁹ Bu süre içerisinde de Osmanlı Devleti'nin önemli sadrazamlarından Tarhuncu Ahmet Paşa sadaret makamında dokuz ay görev yapmıştır.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Abdülkadir Özcan, "IV. Mehmet", *DİA*, C. XXVIII, İstanbul 2003, s. 414.

¹⁵⁸ İsmail Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, C.III, İstanbul 1972, s. 412

¹⁵⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, TTK, C.III, Ankara 1982, s. 255

¹⁶⁰ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, C.V, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1983, s.358.

5.1. Köprülü Mehmed Paşa Devri

Osmanlı Devleti'nde 1650-1700 yılları merkezi yönetimde “Köprülüler Devri” adı verilen sadaret ailesinin ülke yönetiminde söz sahibi olduğu bir dönem olarak gözümüze çarpmaktadır. Eylül 1657 yılında sadaret makamına getirilen Köprülü Mehmed Paşa Arnavut kökenli olup Osmanlı Devleti'ndeki devşirme sistemine göre devşirilmiş ve iyi yetiştirilmiş bir devlet adamıdır.¹⁶¹

Köprülü Mehmed Paşa, öncelikle İstanbul'da büyük bir kargaşa yaratan Kadızadeliiler ile Sivasi Şemsi Efendi taraftarları arasındaki sorunu ortadan kaldırdıktan sonra¹⁶² kendisine başkaldıran İstanbul'daki sipahilerin isyanını bastırmıştır.¹⁶³ Venedikliler'in elinde olan ve Osmanlı kaynaklarında Kal'a-i Sultâni olarak geçen Çanakkale ve Limni Adası, Kaptan-ı Derya Vezir Topal Mehmed Paşa önderliğinde alınmıştır.¹⁶⁴ Yine Erdel Prensi olan Goerges Rakoczy bu dönemde kendi otoritesini ilan ettiği için Köprülü Mehmed Paşa Erdel üzerine bir sefer düzenlemiştir.¹⁶⁵ Yanova Kalesi'ni 1658 yılında Osmanlı topraklarına kattıktan sonra Erdel Prensi olarak Barçkay Ekoş'u atamıştır.¹⁶⁶ Yine Temmuz 1659 yılında Kırım Han'ı Mehmed Giray Han Kefe'deki Osmanlı birliklerini de yanına alarak Ukrayna Kazakları'nın elinde olan ve Ruslar tarafından kuşatılmış Konotop Kalesi önünde Rusları büyük bir bozguna uğratarak bu kaleyi Osmanlı topraklarına katmıştır.¹⁶⁷

Köprülü Mehmed Paşa, Erdel Seferi için hazırlıklar yaptığı sırada Halep Beylerbeyi ve eski bir Celali olan Abaza Kara Hasan Paşa, Köprülü'yü sadaret makamından indirmek için isyan etmiştir. Bu sırada Erdel Seferi için orduya katılmış asi asker ve komutanlarda ordudan ayrılarak Abaza Hasan Paşa etrafında toplanmıştır.¹⁶⁸ Köprülü Mehmet Paşa, Abaza Hasan'ın Erdel üzerine düzenlediği sefere katılmasını istemesine rağmen orduya katılmamış ve sebep olarak Köprülü Mehmed Paşa'nın sefer

¹⁶¹ Caroline Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı*, Çev: Zülâl Kılıç, Timaş Yayınları, İstanbul 2007, s. 228

¹⁶² Nazım Tektaş, *Sadrâzamlar*, Çatı Kitapları, İstanbul 2002, s. 279.

¹⁶³ Erhan Afyoncu, Ahmet Önal, Uğur Demirci, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyenlar ve Darbeler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010, s. 134.

¹⁶⁴ Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, s. 368.

¹⁶⁵ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, s. 564.

¹⁶⁶ Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye*, C.III, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 45

¹⁶⁷ Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, s. 370.

¹⁶⁸ Mücteba İlgürel, “Abaza Hasan”, *DİA*, C.I, İstanbul 1988, s. 10.

bahanesi ile kendisini idam edeceğini öne sürmüştür.¹⁶⁹ Asiler padişah IV. Mehmed'e bir mektup göndererek Köprülü Mehmed Paşa'yı görevden alıp yerine Şam Beylerbeyi Vezir Ahmet Paşa'yı atmalarını istemiştir. Halep'ten Bursa'ya kadar Anadolu'nun büyük bir bölümünde yer alan Celaliler, Bursa'ya kadar ilerlemişler ve burada Celalileri durdurmakla görevli Murtaza Paşa'yı yenmişlerdir. Murtaza Paşa'ya gerekli yardımın Köprülü Mehmed Paşa tarafından gönderilmesiyle birlikte, Şam'da bulunan Celali komutanlarına bir amânnâme¹⁷⁰ gönderilerek isyana son vermeli halinde affedilecekleri bildirilmiştir. Bunun üzerine Abaza Hasan Paşa dâhil bütün isyancı beyler itaat etmiş ve Murtaza Paşa isyanın sona erdirilmesi şerefine bu asi beylere verdiği yemekte Hasan Paşa dâhil 31 kişinin kellesini alarak merkeze göndermiştir. Bu olayın büyük bir yankı yapacağından çekinen Köprülü Mehmed Paşa yeni bir isyan çıkmasın diye Vezir Boşnak İsmail Paşa'yı Anadolu'ya göndererek asi ya da şüpheli durumda olan herkesi öldürmesini istemiştir. Bunun üzerine Anadolu da yaklaşık 10.000 asi Boşnak İsmail Paşa tarafından idam etmekle beraber Mısır Beylerbeyi Çerkes Mehmed Paşa ve Antalya'da bulunan Kör Mustafa Paşa da idam edilerek Anadolu'yu kasıp kavuran Celali hareketi böylece sonlandırılmıştır.¹⁷¹ Osmanlı Devleti'ndeki kötü gidişata son vermek isteyen ve bunu sağlamak içinde sert tedbirler uygulayan Köprülü Mehmed Paşa, Ekim 1661 yılında uzun zamandan beri devam eden hastalıklarına yenik düşerek vefat etmiştir.¹⁷²

5.2. Uyvar'ın Fethi ve Girit Seferi

Köprülü Mehmed Paşa'nın ölümünde sonra padişah IV. Mehmet, Köprülünün oğlu Fazıl Ahmet Paşa'yı sadaret makamına atamıştır.¹⁷³ 1660-1700 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin sürekli Doğu Avrupa'ya karşı savaşa giriştiği bir dönem

¹⁶⁹ Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyn Fi Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn)*, C.IV, haz: Mehmet İpşirli, TTK, Ankara 2007, s. 1621.

¹⁷⁰ "Eskiden savaşta düşman tarafına teslim olma halinde mal ve canlarına dokunulmayacağına dair verilen teminat kağıdı." bkz. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011, s.36.

¹⁷¹ Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, s.372-373.

¹⁷² Lord Eversley, Sir Valantine Chirol, *Türk İmparatorluğu (1288-1924)*, Çev: Sedat Demir, Billur Manav Arslan, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul 2013, s. 205.

¹⁷³ İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, s. 60

olmuştur.¹⁷⁴ Eylül 1662 yılında orduya tam seferberlik emri vererek Venedik üzerine yürüyen Fazıl Ahmet Paşa'nın amacı Dalmaçya kıyılarına bir sefer düzenlemektir. Ancak yaşanan gelişmeler hedefi Dalmaçya kıyılarından uzaklaştırıp Macaristan üzerine yöneltmiştir. Fazıl Ahmet Paşa, Nisan 1663 yılında ordusuyla birlikte Edirne'den hareketle 7 Haziran'da Belgrat önlerine gelmiştir. Kısa bir süre sonra Viyana yolu üzerindeki kalelerden biri olan Yanıkkale Kalesi kuşatılmış ve alınmıştır.¹⁷⁵ Burada Habsburg temsilcileriyle görüşen Fazıl Ahmet Paşa bir sonuç alamamıştır. Bunun üzerine seferin seyri değişerek Osmanlı ordusu Estergon üzerinden Tuna Nehri'ni geçmiş ve Ağustos 1663'te Uyvar önlerine gelmiştir. Beş hafta süren kuşatmanın ardından Viyana ve Erdel arasında stratejik bir kale olan Uyvar Kalesi 26 Eylül 1663 tarihinde Osmanlı topraklarına katılmıştır.¹⁷⁶

Uyvar Kalesinin fethinden sonra kışın gelmesi sebebiyle İstanbul'a dönülmemiş ve kışı geçirmek üzere Belgrad Kalesi'ne çekinilmiştir. Nisan 1664 yılında Kanije Kalesi yakınlarındaki Zerivar Kalesi kuşatılarak Osmanlı topraklarına katılmıştır. Veziriazam Fazıl Ahmet Paşa, iki yıl süreyle gerçekleştirmiş olduğu Avusturya Savaşları'nı Habsburglular ile yapılan barış sonunda sonlandırarak Temmuz 1665 yılında Edirne'ye gelmiştir.¹⁷⁷ Burada padişah IV. Mehmed ile görüşen Fazıl Ahmed Paşa daha sonra Girit Adası üzerindeki Kandiye Kalesi üzerine sefere düzenlemiştir. Mayıs 1667'de kuşatma altına alınan Kandiye Kalesi güçlü savunmasından dolayı bir türlü düşürülemedi.¹⁷⁸ Ağustos 1669 yılına kadar devam eden kuşatma Venedik elçilerinin barış istemesiyle Osmanlı kuvvetleri Eylül 1669 yılında kaleyi teslim almıştır. Bu şekilde yirmi dört yıl süren Girit kuşatması sona ermiş ancak getirisi götürüsünden daha fazla olmuştur.¹⁷⁹

¹⁷⁴ Suraiya Faroqhi, *Türkiye Tarihi Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839*, C.III, Çev: Fethi Aytuna, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016, s. 123.

¹⁷⁵ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, s.572

¹⁷⁶ Vojtech Kopcan, "Uyvar", *DİA*, C. XXXXII, İstanbul 2012, s. 253.

¹⁷⁷ Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.IV, TTK Basımevi, Ankara 2011, s. 2214.

¹⁷⁸ Semiha Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, C.II, Damla Yayınevi, İstanbul 1975, s. 91.

¹⁷⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s.409-419

5.3. Fazıl Ahmed Paşa'nın Lehistan Seferi ve Vefatı

1669 yılında Osmanlı sınırlarına karşı saldırı hareketlerinde bulunan Lehistan üzerine padişah IV. Mehmed bir sefer yapılmasını planlamış ve bu sefere Osmanlı hâkimiyetini kabul eden ve Ukrayna Kazaklarının başında bulunan Hetman Doroszenko'da katılmıştır. Başarılı bir kuşatmadan sonra Kamaniçe Kalesi Ağustos 1672 yılında Osmanlı topraklarına katılmıştır. Bundan sonra Halep Valisi Kaplan Paşa, Kırım Hanı Selim Giray Han ve Doroszenko öncülüğündeki Osmanlı kuvvetleri Lehistan içlerine kadar ilerlemişler ve Lehistan barış istemek zorunda kalmıştır. 1672 yılında Bucaş'ta yapılan anlaşmaya göre Podolya, Osmanlı Devleti'ne bırakmış, Ukrayna, Osmanlı Devleti'ne bağlı Kazak Hatmanı Doroszenko'ya bırakılmış ve Lehistan her yıl Osmanlı Devleti'ne 220 bin duka¹⁸⁰ altın ödemeyi kabul etmiştir. Bu şartlar çok ağır olduğu için Lehistan Diyet Meclisi bu anlaşmayı tanımadığını bildirmiştir. Bunun üzerine 1673 yılında Lehistan'a karşı ikinci bir sefer ilan edilmiştir.¹⁸¹ Osmanlı ordusunun sefere çıktığı sırada Eflak ve Bogdan Voyvodaları saf değiştirerek Lehistan tarafında yer almıştır. Hotin Kalesi'ni kuşatma altına alan Lehistan kuvvetlerine karşı Fazıl Ahmet Paşa, Kırım kuvvetlerinin de desteğiyle karşı gelerek kaleyi Lehistan'dan geri almıştır. Bu sırada Fazıl Ahmet Paşa hastalandığı için Lehistan serdarlığına İbrahim Paşa tayin edilmiş ve Fazıl Ahmet Paşa, padişah ile birlikte Edirne'ye gelmiştir. İbrahim Paşa kısa sürede birçok kaleyi almasının ardından, Lehistan tekrar barış istemek zorunda kalmıştır. Daha önce yapılan Bucaş Anlaşması'ndaki şartlar kabul edilmek şartıyla 220 bin duka altın vergiden vazgeçilmiştir.¹⁸² Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmet Paşa Lehistan Seferi'ndeki rahatsızlığı artmış ve Ekim 1676 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. 26 yaşındayken getirildiği sadaret makamında 41 yaşındayken vefat ederek 15 yıl bu görevde kalmıştır.¹⁸³

¹⁸⁰ “Venedik ve Ceneviz cumhuriyetlerinin başkanlarına verilen isim. Venedik dukası, Ceneviz dukası şeklinde geçerdi (SA). 2. Osmanlı tarihçilerinin Floransa'ya verdikleri isim. 3. Bir Osmanlı altını kıymetinde yani iki dirhem ve bir denk ağırlığında olan Floransa veya Venedik altını.” bkz. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 209.

¹⁸¹ İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, s. 106.

¹⁸² Ömer Faruk Yılmaz, *Belgelerle Osmanlı Tarihi*, C.II, Osmanlı Yayınevi, İstanbul 1999, s.394

¹⁸³ Abdülkadir Özcan, "Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa", *DİA*, C.XXVI, İstanbul 2002, s. 263.

5.4. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Rus İlişkileri

Fazıl Ahmet Paşa'nın ani ölümünden sonra veziriazamlık makamına Kasım 1676 yılında Merzifonlu Kara Mustafa Paşa getirilmiştir.¹⁸⁴ Köprülü Mehmed Paşa'nın damadı olması ve IV. Mehmed'in Köprülü idaresinden memnun olması onun sadaret makamına gelmesine neden olmuştur.¹⁸⁵

Osmanlı himayesine giren Ukrayna hatmanı¹⁸⁶ Doroşenko daha sonra Ruslara yanaşması üzerine Osmanlı Devleti'nin de Himilnitski'yi Ukrayna hatmanlığına getirmesine neden olmuştur. Çehrin'i kuşatma altına alan İbrahim Paşa bir başarı elde edemeyince görevden azledilmiştir. Bunun üzerine sefere padişah IV. Mehmed ve sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa bizzat beraber çıkmışlardır. Kuşatma altına alınan kale kısa bir süre sonra Osmanlı hâkimiyetine alınmış ve kale yıkılmıştır. Osmanlı ordusunun merkeze dönmesi üzerine Ruslar tekrar bölgeye bir saldırı harekâtı düzenlemek istemişlerdir. Bunun üzerine ikinci bir sefer hazırlığına girişilmişse de Osmanlı ordusu gelmeden Ruslar, Kırım Han'ı vasıtasıyla barış istemişlerdir.¹⁸⁷ Bahçesaray mevkiinde 1681 yılında imzalanan Osmanlı-Rus Antlaşmasıyla birlikte Özi Nehri iki taraf arasında sınır olmakla birlikte Batı Ukrayna'nın Osmanlılara bağlı olduğu kabul edilmiştir.¹⁸⁸

4.5. II. Viyana Kuşatması

XVII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'ni sıkıntılı günlerden kurtarıp rahat bir nefes almasını sağlayan Köprülü ailesinin bıraktığı bu refah ortamını Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'da devam ettirmiştir. Bu refah ortamının bozulmasını sağlayan gelişme ise 1683 yılında başlayan Viyana Kuşatması olmuştur. Osmanlı ordularının ikinci kere Viyana kapılarına dayanması Orta Avrupa tarihi için pek

¹⁸⁴ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, s. 429

¹⁸⁵ Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, s. 2131

¹⁸⁶ "Kazak serdarı demektir. İlk hatman (Lan Kronevski) dir." bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1946, s.767.

¹⁸⁷ "Bilgehan Pamuk, "Zor Yılların Başlaması", *Osmanlı Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, İstanbul 2012, s. 330

¹⁸⁸ A.B.Şirokorad, *Rusların Gözünden Osmanlı-Rus Savaşları*, Selenge Yayınları, İstanbul 2009, s. 63.

kıymetli bir hadise olmuştur.¹⁸⁹ Osmanlı Devleti'ni bu kuşatmaya götüren sebep ise Katolik Macarlar'ın, Protestan Macarlar'ı eziyor olmasıdır.¹⁹⁰ Osmanlı tarihlerinde Zerinoğlu olarak geçen Zirini ile Bakânoğlu denilen Battiyani'ye tabi Macarlar protestan grubu oluşturmaktaydılar. Bu protestan grubun başında bulunan ve Orta Macaristan bölgesine hükmeden Tököli, Avusturya'nın mezhep baskısına dayanamayarak Osmanlı Devleti'nden himaye talebinde bulunmuştur.¹⁹¹ Kendi sadaretini şaşalandırmak isteyen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'da, Tököli'nin bu himaye talebini kabul ederek onu Kruç ve Orta Macar Kralı olarak tayin etmiştir. Tököli İmre Osmanlı himayesinin verdiği güvenle sınır hattındaki Osmanlı birliklerinin desteğini alarak Avusturyalılara ait topraklara saldırmıştır.¹⁹² Avusturya bu saldırıları Kara Mustafa Paşa'ya bildirirse de sadrazam bu durumu padişaha iletmediği gibi Tököli'nin yaptığı saldırı hareketlerini de meşru görmüştür. Bu dönemde Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında devam eden Vasvar Antlaşması'na rağmen sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa bu yardım talebine sıcak bakmış ve padişahı da buna ikna etme çabası içerisine girmiştir. Çünkü padişah IV. Mehmed, Avusturya ile devam eden barış döneminin bozulmasını istememiştir. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa padişahı Avusturya üzerine bir sefer yapılmasına ikna ederek Ocak 1683 yılında Avusturya'ya savaş kararı almıştır.¹⁹³

Ordunun öncü birlikleri Mart 1683'te Edirne'den yola çıkmıştır. Asıl ordu ise 3 Mayıs'ta Belgrad'a gelmiştir.¹⁹⁴ Padişah burada sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı serdar tayin edip kendisinde Belgrad'a av partisine dönmüştür.¹⁹⁵ Ordu, Belgrad önlerindeyken öncelikli olarak Yanık Kale'nin (Raab) Osmanlı mülküne katılmasına karar verilmiştir.¹⁹⁶ Osmanlı ordusu bu sefere o döneme kadar en kalabalık kuvvetle

¹⁸⁹ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim*, Turhan Kitabevi, Ankara 2004, s. 3.

¹⁹⁰ Feridun Emecen, "Osmanlı Siyasi Tarihi", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C.I, Ed:Ekmeleddin İnsanoğlu, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul 1994, s. 54.

¹⁹¹ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, s. 2141.

¹⁹² Richard F. Kreufel, *Viyana Önlerinde Kara Mustafa Paşa*, Çev: Müjdat Kayayerli, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s.15.

¹⁹³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 434-439.

¹⁹⁴ Mesut Uyar, Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 182.

¹⁹⁵ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev: Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005, s. 167

¹⁹⁶ Pamuk, "Zor Yılların Başlaması", s.332

çıkacağı söylenebilir. Ancak asker miktarı hakkında çeşitli görüşler vardır. Eyalet güçlerinin de katılımıyla yaklaşık 173.400 Osmanlı askeri bu sefere iştirak etmiştir.¹⁹⁷ Bu dönemde ordu içerisinde sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa'ya başını Kırım Hanı Murad Giray ve Budin Valisi Uzun İbrahim Paşa çektiği bir muhalif grup oluşmuştu. Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Avusturya'nın diğer batılı devletlerden yardım alabilir düşüncesiyle kuşatmanın gecikmeden bir an önce yapılmasını düşünüyordu.¹⁹⁸

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, 14 Temmuz 1683'te Viyana surlarını kuşatma altına almıştır.¹⁹⁹ Bu sırada Belgrad'da bulunan ve av partileri düzenleyen IV. Mehmed Osmanlı ordusunun Viyana'yı kuşatmasına inanmıyor ve bu duruma hayret ediyordu.²⁰⁰ Viyana'nın güçlü bir savunmaya sahip olması ve menzilli kuşatma toplarının getirilmemiş olmasından dolayı ilerleme kaydedilemiyordu.²⁰¹ Bu dönemde Avusturya ordusuna yardım için 35 bin kişilik Leh askeri ve Avusturya, Saksonya, Bavyera ve Frankkonyalılarından oluşan 85 bin kişilik ordu yardıma gelmiştir. Avusturya Başkomutanı'nın yapmış olduğu plana göre Leh kuvvetleri Tuna nehri üzerindeki İskender köprüsünden, Saksonyalılar ise Krems köprüsünden geçerek Osmanlı kuvvetlerini arkadan saracaktı. Veziriazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'da Tuna tarafından düşmana yardım gelebilir düşüncesi ile Kırım Hanı Murad Giray Han'ı Viyana'ya altı saat uzaklıktaki Tulln (İskender) Köprüsünü tutmakla görevlendirilmişti. Ancak veziriazama karşı bir kin besleyen Murad Giray Han, Viyana'ya yardıma gelen düşman birliklerinin Tulln Köprüsü'nü geçmesine müsaade etmiştir. Tuna'yı geçen düşman birlikleri Viyana'ya doğru hareket etmiştir. Buna karşılık Kara Mehmed Paşa'ya 6 bin kişilik bir kuvvet verilerek düşmanı karşılaması için gönderilmiştir. Viyana'ya doğru ilerleyen düşman birlikleri Tuna'yı geçtikten sonrada Kırım Hanı Murad Giray Han bu birlikleri arkadan çevirmemiş ve düşmanın Osmanlı birliklerini arkadan çevirmesine kayıtsız kalmıştır. Netice olarak iki ordu 12 Eylül 1683 yılında Viyana önlerinde karşı karşıya gelmiştir. Yapılan savaşta Osmanlı kuvvetlerinin

¹⁹⁷ Cevat Üstün, *1683 Viyana Seferi*, TTK Basımevi, Ankara 2010, s. 61.

¹⁹⁸ John Stoye, *Viyana Kuşatması*, Çev: Derin Türkömer, Doğan Kitapçılık, İstanbul 2004, s.37-38

¹⁹⁹ J. Von Hammer, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. III, Haz: Şebnem Gözsüz, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2013, s. 219.

²⁰⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 446.

²⁰¹ Pamuk, "Zor Yılların Başlaması" s.332-333.

dağılmaya başladığını gören Avusturya askerleri Viyana'dan çıkarak Osmanlı ordusunu iki ateş arasına almıştır. Güç durumunda kalan Osmanlı ordusu büyük bir bozguna uğramış ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa yanındaki az bir kuvvetle savaş meydanından çekilmiştir. Sadrazamın otağı dâhil olmak üzere bütün hazine düşman kuvvetlerinin eline geçmiştir. Osmanlı ordusu az bir kuvvetle geri çekilmiştir.²⁰²

Bozgunu haber alan IV. Mehmed bu duruma fazla ehemmiyet vermemiştir.²⁰³ Bundan sonra Kara Mustafa Paşa'ya muhalif olan kesimin entrikaları başlamıştır.²⁰⁴ Ancak bu durumu gören devlet erkânı kendilerine sadrazamlık yolunun açılması ve Merzifonlu'nun sadaret makamından azledilmesini istediği için padişahı doldurmaya başlamışlardır.²⁰⁵ Bu devlet adamlarının başında ise Darüssaade Ağası Yusuf Ağa ile Mirakor Boşnak Sarı Süleyman Ağa gelmektedir.²⁰⁶ Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya ihanet edenlerden biride sadaret kaymakamı görevinde bulunan ve Kara Mustafa Paşa'nın bizzat yetişmesini sağladığı Kara İbrahim Paşa'dır.²⁰⁷ Ancak padişah çok sevdiği sadrazamı Merzifonlu hakkında söylenenleri dikkate almamıştır. Bunu gören muhalif kesim sahte belgeler uydurarak askerin Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı istemediğini ve sadrazam azledilmezse askerın isyan edeceği yönündeki telkinleri padişahı korkutmuştur. Bundan başka sadrazamın saltanat makamında gözü olduğu yalanları son nokta olmuştur. Netice olarak Merzifonlu Kara Mustafa Paşa padişah tarafından azledilmiş ve 25 Aralık'ta Belgrat'ta idam edilmiştir.²⁰⁸

5.6. Kutsal İttifak Savaşları

Bundan sonra 1684 yılında başlayacak Avusturya- Osmanlı savaşları 1699 Karlofça Antlaşmasına kadar devam edecektir. 1683 Viyana galbiyeti Avusturya tarihi

²⁰² Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, s.2156-2157, Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 452.

²⁰³ Şevki Yazman, *Viyana Kapılarından Dönüş ve Osman Ağanın Çilesi*, Ercan Maatbası, İstanbul 1962, s. 191.

²⁰⁴ Silâhdar Mehmed Ağa, *Silâhdar Tarihi*, Çev: Mustafa Nihat Özön, Akba Kitabevi, s. 39.

²⁰⁵ Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, s. 98

²⁰⁶ Yazman, *Viyana Kapılarından Dönüş ve Osman Ağanın Çilesi*, Ercan Maatbası, s.191

²⁰⁷ Kemal Yamak, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve II. Viyana Kuşatmasını Genel Değerlendirme", *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu 08-11 Haziran 2000*, Kültür Bakanlığı, Ankara 2001, s. 21.

²⁰⁸ Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, s. 98-99.

için önemli bir hadisedir.²⁰⁹ Karşı taarruza geçen Avusturya ordusu 1685 yılında Uyvar kalesini 40 günlük bir kuşatmadan sonra ele geçirmişlerdir. Aynı zamanda Venedik ordusu Dalmaçya kıyılarını ve Mora'yı ele geçirerek ilerleyişine devam etmiştir. Bu ilerleyişe Ceneviz, Papalık, İspanya, Floransa ve Malta güçleri de destek vermiştir. Osmanlı ordusunun bu geri çekilişi Atina'ya kadar devam ederken, bundan cesaret alan Avrupalı devletlerde bir araya gelmişlerdir. Osmanlı Devletine birçok cephe de savaş ilan eden Avrupalı devletlerin amacı Osmanlı Devleti'ni Avrupa topraklarından atmaktır. Bu dönemde Macar, Alman ve Hırvat kuvvetlerinden oluşan bir askeri birlik Osmanlı Devleti'nin Orta Avrupa'ya açılan kilidi konumunda olan Budin'i ele geçirmiştir. 1687 yılında yapılan Mohaç savaşında Osmanlı Devleti bir başarı elde edemediği gibi Avusturya, Belgrad yakınlarına kadar bütün Osmanlı kalelerini ele geçirmiştir.²¹⁰

5. 7. II. Süleyman, II. Ahmet ve Köprülü Fazıl Mustafa Paşa

Avusturya ordusunun bu kadar hızlı bir şekilde ilerlemesi, yiyecek sıkıntısının baş göstermesi, IV. Mehmed'in av merakı askerin sabrını taşımış ve eski bir Celali reisi olan Yeğen Osman Paşa ve Abaza Siyavuş Paşa önderliğinde isyan ederek İstanbul'a yürümüştür. Padişah askerin İstanbul'a gelmemesi için Siyavuş Paşa'yı sadrazam ilan etmiş, ancak Siyavuş Paşa önderliğindeki asker büyük bir av meraklısı olan IV. Mehmed'i tahtan indirerek yerine kardeşi II. Süleyman'ı Osmanlı tahtına çıkarmıştır.²¹¹ Yeni padişah devleti eski kudretli dönemlerine geri döndürmek için Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'yı sadaret makamına getirmiştir.²¹² Kesin ve isabetli kararlarıyla bilinen Fazıl Mustafa Paşa kısa süre içerisinde asayiş ve güvenliği tahsis etmeyi başaramıştır.²¹³ II. Süleyman tahta geçtiğinde Osmanlı Devletinde birçok devletle ayrı cephelerde savaş halindeydi. Uyvar, Estergon, Vişegrad gibi önemli kaleler kaybedilmiştir. Son düşen kale Osmanlıların Avrupa üssü durumunda olan Belgrad

²⁰⁹ İlber Ortaylı, *Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 4.

²¹⁰ Pamuk, "Zor Yılların Başlaması", s. 335-336.

²¹¹ İnalçık, *Devlet-i Aliyye III.*, s. 224.

²¹² Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.I, Çev: Mehmet Harmancı, E Yayınları, s. 272.

²¹³ İlyas Demirci, İbrahim Terzioğlu, Mahmut Ürküt, "II. Süleyman", *Osmanlı Padişahşarı, Uluslararası Kaşgar'dan Endülüs'e Türk-İslam Şehirleri Sempozyumları Gazi Kars Şehrengizi Özel Yayını*, s. 164.

olmuştur.²¹⁴ Osmanlı ordusu Fazıl Mustafa Paşa komutasında Belgrad'ı geri almıştır. 1691 yılında yakalanmış olduğu verem hastalığından dolayı vefat eden II. Süleyman'ın yerine Osmanlı tahtına kardeşi II. Ahmet çıkmıştır.²¹⁵

II. Ahmet tahta çıktıktan sonra sadaret makamında Fazıl Mustafa Paşa'yı sadaret makamında tutmuştur. Fazıl Mustafa Paşa Avusturya'ya karşı 1691 yılında bir sefer düzenlemiştir. Bu sefer de iki ordu kısmı zaferler kazansa da sadrazam Fazıl Ahmet Paşa Salankamen Savaşı'nda düşmanla çarpışarak aldığı darbeler sonucu savaş meydanında şehit olmuştur. Sadrazamın vefatı ordu içinde paniğe neden olmuş ve asker Belgrad'a doğru geri çekilmeye başlamıştır.²¹⁶ Fazıl Mustafa Paşa'nın şehadetinden sonra Anadolu da düzen bozulmuş ve eşkıyalık olayları yeniden çoğalmıştır. Bu durumdan memnun olmayan padişah Bozoklu Mustafa Paşa'yı sadarete getirmiştir.. Bozoklu döneminde yine Avusturya üzerine başarısız bir sefer yapılmıştır. ²¹⁷ Bundan sonra Bozoklu Mustafa görevden alınarak yerine Sürmeli Ali Paşa sadarete getirilmiştir. Bu yeni sadrazamın ilk hedefi Varadin olmuş ve kaleyi 1694 yılında kuşatma altına almışsada başarılı olamamıştır.²¹⁸ Sultan II. Ahmet Han döneminin en önemli olaylarından biri Sakız Adası'nın Venedik hâkimiyetine geçmesi olmuştur. Osmanlı ordusunun Varadin de olmasını fırsat bilen Venedik, Sakız kalesini donanma ve askeriyle kuşatmıştır. Az bir kuvvetle kaleyi koruyan Hasan Paşa, yapılan istişareler sonucunda bu kadar az kuvvetle kalenin savunulamayacağı kararına varmış ve kalenin vire²¹⁹ ile teslim edilmesi kararlaştırılmıştır. Sakız'ın Venedik eline geçmesiyle hasta olan padişah bu üzüntünün de etkisiyle 1695 Şubatında vefat etmiştir.

5. 8. II. Mustafa Dönemi ve Karlofça Antlaşması

Sultan II. Ahmet'in vefatından sonra Osmanlı tahtına II. Mustafa çıkmıştır. II. Ahmet döneminde hazırlığına başlanan Sakız Adası'nın geri almak için sefere çıkan

²¹⁴ Abdülkadir Özcan, "II. Süleyman", *DİA*, C.XXXVIII, İstanbul 2010, s. 77.

²¹⁵ Ömer Faruk Yılmaz, *Belgelerle Osmanlı Tarihi*, Osmanlı Yayınevi, İstanbul 2000, s. 2-10.

²¹⁶ Ahmed Refik, , *Viyana Bozgunu'ndan Karlofça Antlaşması'na Kadar Osmanlı'nın Felaket Seneleri*, haz: Muammer Yılmaz, Yitik Hazine Yayınları, İzmir 2009, s. 89-90.

²¹⁷ Necati Tacan, *Eski Osmanlı Seferlerinden Niş-Belgrad-Salankamin-Petrovaradin—Lugoş Tımsıvar Kuşatma ve Meydan Muharebeleri 1690-1696*, Askeri Matbaa, İstanbul 1939, s. 53-54.

²¹⁸ Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, s. 2244.

²¹⁹ Kuşatılan kalenin iki taraf arasında müzakere edilerek teslim edilmesi.(b kz. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 721.

Osmanlı donanması Venedik, Papalık ve Malta şövalyelerinden oluşan Haçlı donanmasını Şubat 1695 yılında mağlup ederek Sakız Adası'nı geri almıştır. Bu seferden moral bulan Osmanlı padişahı hemen 1695 yazında Avusturya üzerine sefere çıkmıştır. Sultan II. Mustafa, Lippa ve Lagos Kalesi gibi önemli kaleleri almış ve Avusturya'yı mağlup etmiştir.²²⁰ 1696 yılında Avusturya üzerine tekrardan sefer düzenleme kararı alan Sultan II. Mustafa, hazinenin boş olmasından dolayı sefere çıkacak ordunun masrafları için önemli devlet adamlarından destek almıştır. Bundan başka Bostancı Ocaklarından 1500 bostancının sefere katılmasını istemiştir. Bu durum Osmanlı tarihinde ilk kez görülen bir durum olmuştur. Böyle bir durumda sefere çıkan padişah, Avusturya ordusunu bir kez daha mağlubiyete uğratmıştır.²²¹ II. Mustafa Avusturya üzerine üçüncü seferini ise Ağustos 1697 yılında düzenlemiştir.²²² Seferin yönü konusunda Elmas Mehmed Paşa ve Tımişvar Muhafızı Koca Cafer Paşa'nın telkinlerine kulak veren padişah seferin yönünü Tımişvar olarak belirlemiştir. Zenta bölgesine gelindiğinde Tisu nehri üzerine bir köprü kurulmaya çalışılmıştır. Bu sırada Prens Eugen, henüz askerin tümünün köprüyü geçmediğini görünce ani bir baskın yaparak Osmanlı ordusuna saldırmıştır.²²³ Bu kargaşa durumunda padişahın emriyle askerin hep birden karşıya geçmek için köprü üzerine yığılmasıyla birlikte köprü dayanamayarak yıkılmıştır. Bu saldırı sonucu Osmanlı ordusu ikiye ayrılmış ve Zenta'ya geçen birlikler sayıları az olduğu için Avusturya birliklerine mağlup olmuşlardır. Bu savaşta başta Sadrazam Elmas Paşa olmak üzere Osmanlı Devleti'nin birçok beylerbeyi, beyi ve çok sayıda askeri şehit olmuştur. Köprüyü geçemeyen padişah bu mağlubiyeti sadece izlemek durumunda kalmıştır.²²⁴ Elmas Mehmed Paşa'nın şehadetinden sonra padişah sadaret makamına Köprülülerden Amcazâde Hüseyin Paşa'yı getirmiştir. Hüseyin Paşa Zenta mağlubiyetinin intikamını almak için 1698 yazında Avusturya üzerine sefere çıkmış ve Belgrad'a doğru hareket ettiği sırada

²²⁰ *Osman Gazi'den Sultan Vahîdüddîn Han'a Osmanlı Tarihi 4*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2010, s. 195-198.

²²¹ Kemal Çiçek, "II. Viyana Kuşatması ve Avrupa'dan Dönüş (1683-1703)", *Genel Türk Tarihi*, C.VI, Ankara 2002, s.126.

²²² Ali Sevim, *Türkiye Tarihi (1566-1730)*, C. III, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 225.

²²³ Abdülkadir Özcan, "II. Mustafa", *DİA*, C.XI, İstanbul 1995, s. 277.

²²⁴ Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2010, s. 289-290.

İngiliz elçisi Paget'in arabuluculuğu ile Avusturya ile barış görüşmelerini kabul etmiştir.²²⁵

1696 yılında Ruslar'ın saldırıları sonucunda Azak kalesi düşmüş ve kale Rusya'nın eline geçmiştir. Kuzey'de Rusya ile yapılan mücadeleler devam ederken diğer bir Avrupa devleti olan Venedik ile de denizlerdeki mücadele devam etmiştir. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın 1683 yılında başlattığı bu savaşlar 15 yıl devam etmiş ve Osmanlı Devleti birçok devlete karşı aynı anda karşı durmaya çalışıyordu. Bu savaş süreci devleti mali anlamda tükettiği gibi orduyu da yıpratmış ve alınan mağlubiyetlerde Osmanlı Devleti'ni barış yapmaya mecbur bırakmıştır.²²⁶

Avusturya ile barış görüşmeleri Belgrad'dan 100 km ilerde Karlofça kasabasında yapılmaya başlanmıştır. Görüşmeler Osmanlı Devleti'ne karşı Avusturya, Venedik ve Rusya tarafları arasında yapılmıştır. Osmanlı Devleti'ni temsilen Reisülküttap (Dışişleri Bakanı) Râmi Mehmed Efendi ve Divân-ı Hümâyün tercümanı İskerletzâde Aleksandr Mavrokordato katılmıştır. Osmanlı Devleti açısından ağır şartlarla imzalanan bu antlaşma yirmi maddeden oluşmuştur. Bu barışın yirmi beş yıl devam edeceği belirtilerek bundan sonra ise iki tarafın isteğine göre uzatılması kararlaştırılmıştır.²²⁷

²²⁵ İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, s. 273.

²²⁶ Metin Kunt, v.d. *Türkiye Tarihi Osmanlı Devleti 1600-1908*, C.III, Yayın Yönetmen: Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul 2005, s. 45.

²²⁷ Ahmed Refik, , *Viyana Bozgunu'ndan Karlofça Antlaşması'na Kadar Osmanlı'nın Felaket Seneleri*, haz: Muammer Yılmaz, s.117, İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, s. 275.

İKİNCİ BÖLÜM

ERZURUM EYALETİ'NDE SOSYO-EKONOMİK HAYAT VE DİĞER MESELELER

1. Usulsüz Vergi Alımları ve Eyalet Yöneticilerinin Reaya'ya Zulmü

Osmanlı Devleti'nin XVI. ve XVII. yüzyıllarda uygulamaya konulan ağır vergilerin yükümlülüğünü kaldıramayanların, tasarruf ettikleri tımar arazileri geri alınan sipahiler, topraksız köylüler, gibi birtakım grupların Anadolu'da oluşturdukları en büyük isyanlardan biri Celali İsyanlarıdır. Celali Ayaklanmaları'nın en önemli sebeplerinin başında, daha önce devlet tarafından tanınan kişilerden ekonomik çıkarlarının geri alınması ve köylülerin bazı yöneticilerin baskıcı sömürülerine tepki göstermelerinden kaynaklanmaktadır.²²⁸

Ortaya çıkan bu isyanlardan sonra Anadolu'nun birçok bölgesinde merkezi otorite zayıflamıştır. Osmanlı Devleti'nin çeşitli eyalet ve sancakların da idari boşlukların oluşmasını fırsat bilen beylerbeyi, sancakbeyi, kadı, subaşı gibi devletin yönetim mekanizması içerisinde yer alan kimseler kendi bireysel çıkarları için reayadan birçok kez haksız vergi alma uygulaması içerisine girmişlerdir.²²⁹ Bu tür faaliyetler özellikle halk kesiminde devlete karşı olumsuz bir dönüş yapmıştır. Halk Anadolu'yu kasıp kavuran eşkıyalık olaylarına destek vermiş ve devlet aleyhinde olumsuz bir durum ortaya çıkmıştır. Devlet'in bu zor döneminde makamın verdiği yetkiyi kendi şahsi çıkarları uğruna kullanan bir takım yönetici grup halkın perişan olmasına sebebiyet vermiştir. Bu kimseler merkezin haberi olmaksızın yönetici oldukları bölgelerde birçok vergi türü ortaya atarak halka zulüm etmiştir. Bu ekstra ve ağır vergilerden bunalan ahali durumu merkeze gönderdiği şikâyet dilekçeleriyle bildirmiştir. Erzurum Eyaleti'nden divana gelen toplam on yedi tane hüküm tespit edilmiştir. Bu hükümlerin kaydedildiği mühimme defterlerinden araştırma dönemimiz içerisinde yer alan hükümleri incelemeye çalışacağız.

²²⁸ Hamit Çetin, "Osmanlı Devleti'nin Meydana Gelen Vergi İsyanları", *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, C.XX, S.1, 2018, s. 21.

²²⁹ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları*, YKY, İstanbul 2009, s. 265.

Bu şikâyetlerden biri olan Erzurum'un Mürskülü nahiyesine bağlı Künbed köyü ahalisi, ellerindeki muafnameye aykırı olarak, beylerbeyinin adamları tarafından kıl ve tırpan akçesi adı altında para, yem, yiyecek, odun, arpa, saman vs. gibi günlük ihtiyaçların kendilerinden talep edildiğini merkeze bildirilmişlerdir. Divan'da görüşülen bu şikâyet hakkında verilen karara göre haksız vergi toplayan beylerbeyinin uygulamış olduğu bu vergi usulünü derhal kaldırması ve Künbed köyü ahalisini rahatsız etmemesi için H. 10 Safer 1056/ M. 28 Mart 1646 tarihinde hüküm gönderilmiştir.²³⁰ Bu hükümde yer alan verilere göre Erzurum Beylerbeyi, Künbed köyü ahalisini vergiden muaf tutulmasına rağmen reayadan kıl ve tırpan adı altında vergi almaya çalışması yöneticilerin merkezin kararlarına uymadığının ve kendi otoritesini kurarak haksız kazanç sağlamaya çalıştığının açık göstergesi olmuştur.

Erzurum Mollası'na ve Kelkid Kadısı'na H. 20 Cemaziye'l-evvel 1075 / M. 9 Aralık 1664 tarihli hükümde Kelkid'e bağlı Kürtül köyünün ahalisi olup ve vergilerini ödedikleri halde Kürt oldukları iddiasıyla mirimiran tarafından adam gönderilip kanunsuz vergi talep edilmemesi istenmiştir.²³¹

Yine araştırılan dönemde dikkat çeken hükümlerden birinde Karahisar-ı Şarki kazasında bulunan tımarlı sipahilerden Ahmed, Ali, Mehmed ve İbrahim adlı birkaç kişi Karahisar-ı Şarki'de ortak oldukları bir kılıç tımandan alay beylerinin kanundışı akçe istemesinden dolayı gönderilen şikâyet dilekçesine H. 20 Zilkade 1075 / M. 4 Haziran 1665 tarihinde karşı cevap gönderilerek bu durumun engellenmesi ve alay beyinin

²³⁰ *Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı*, 91 Numaralı Mühimme Defteri (H.1056/ M. 1646-1647) Özet-Çeviri Yazısı-Tıpkıbasım, İstanbul 2015, s. 62; BOA. A. DVNS. MHM. d.91, s. 16/ 46.

²³¹ “ Kelkit kazasına tabi Kürdül nâm karye sakinlerinden İbrahim ve Halil ve Ali ve Musa nâm kimesneler südde-i saadetüme arz-ı hâl idüb bunlar karye-i mezburenin defterlü reayâsı olub üzerlerine edası lazım gelen avârız ve sair emr-i şerifimle vâki olan tekaliflerin karye-i mezbure ahalisi ile maân eda idüb ve rûsum-ı raiyyetlerinden dahi sipahilerine virüb haricden dahl olunmak icab eylemez iken haliya mir-i miran tarafından ademleri gelüb bila-emr-i şerif siz masnu' ve birer ekrad taifesinden imişsiz diyu hilaf-ı şer ve kanun ve defter bunları rencide itmeleriyle murafaa-i şer olub görüldükde bunlar ekrad taifesinden olmayub karye-i mezburenin raiyyet ve raiyyetleri oğullarından oldukları sabit ve zahir olub mezburlar münaza adan men olunmak için hüccet-i şerîyye verilmişken hala ol hüccete mugayir mir-i miran subaşıları ve voyvodaları tarafından bila emr-i şerif hilaf-ı şer ve kanun ve defter dahl itmeleriyle men olunmak için yazılmışdır.” bkz. Ercan Alan, 95 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil, Transkripsiyon ve Özet), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s. 89; BOA. A. DVNS. MHM. d. 95, s. 39/ 233.

kanunen gerekli cezanın verilmesi istenmiştir.²³² Devletin memuru olan alaybeyinin de bu otorite boşluğundan yararlanarak haksız kazanç yoluna gittiği bu hükümde görülmüştür.

İncelenen dönemle alakalı olarak H. 30 Rabiu'l-evvel 1089 / M. 22 Mayıs 1678 tarihinde gönderilen başka bir hükümde, Erzurum Kadısı olan Abdülislam'ın şeriata aykırı olarak adı geçen kaza ahalisinden her vergi toplamada kendisine de ayrıca otuzar ve kırkar bin akçe haksız yere para topladığı ve reayaya zulmettiği bildirilmiştir. Kadı Abdülislam'ın haksız yere aldığı bu paraların geri alınıp ahaliye geri verilmesi emredilerek, kadı Abdülislam'a gereken cezanın verilmesi istenmiştir.²³³ Bu vesikadan da anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti'nde adalet dağıtmakla yükümlü kimseler olan kadıların bile otorite boşluğundan faydalanıp haksız kazanç elde ettiği görülmüştür. Aslında kadı Abdülislam'ın yapmış olduğu bu usulsüzlük devletin genel coğrafyasında oluşan tabloyu bize göstermektedir. Bu kişiler uyarılar almasına rağmen kendi başlarına buyruk hareket etmeye devam ettikleri aynı tarihte gönderilen başka bir hükümde görülmüştür. Kadı Seyyid Abdülislam'ın daha önce faaliyetlerinden dolayı uyarı mahiyetinde hüküm almasına rağmen ahaliden resmi belgeye karşılık kanuna aykırı şekilde on beşer, yirmişer ve bazen de otuzar ve kırkar bin akçe fazla para almaya devam ettiği ve kadının bu faaliyetlerinin durdurulması ve topladığı haksız paraların da ahaliye geri verilmesi için H. 30 Rabiu'l-evvel 1089 / M. 22 Mayıs 1678 tarihinde Erzurum Beylerbeyi'ne hüküm gönderilmiştir.²³⁴ Bu kayıta da anlaşılacağı üzere yolsuzluklara karşı caydırıcı cezalar verilmemiş olması kadı'nın aynı suçu işlemeye devam ettiğini göstermektedir.

Erzurum, Çamaş ve Bolaman kazası ahalisi vergilerini vermeye razı iken İlbasanlı Ömer ve Mehmed, Çapanır'dan Süleyman oğlu Mustafa ve diğer Süleyman oğlu Dişi Mustafa ve Çerkes Ali ve Kocaoğlu ve diğer Mustafa, Kurd Mehmed ve Kocaoğlu adındaki şahıslar ahaliden fazladan akçe talep ederek kanunen vermeye

²³² Alan, 95 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil, Transkripsiyon ve Özet), s. 162; BOA. A. DVNS. MHM. d. 95, s. 69/ 461.

²³³ Yunus Mercimek, 96 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s. 1-99), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2013, s. 69; BOA. A. DVNS. MHM. d. 96, s. 14/ 75.

²³⁴ Mercimek, 96 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s. 1-99), s. 69; BOA. A. DVNS. MHM. d.96, s. 14/ 76.

mükellef oldukları vergilerinin üzerine kendilerinden para talep edip parasız yem ve yiyeceklerini, zahirelerini aldıkları ve ahalinin evini basarak canlarına kastettikleri için H. 20 Cemaziye'l-evvel 1089 / M. 10 Temmuz 1678 tarihinde hüküm gönderilmiştir.²³⁵ Bu kişilerin ahali üzerindeki zulüm faaliyetlerinin derhal engellenerek kanunen gerekli cezaların verilmesi gönderilen hükümde istenirken bu cezaların neler olduğu ve nasıl bir önlem alınması gerektiği konusunda ise bir veri hükümde görülmemiştir.

Yine bu dönemle alakalı olarak H. 29 Safer 1090/ M. 11 Nisan 1679 tarihli Erzurum Paşasına gönderilen hükümde, Karahisar-ı Şarki ahalisinden olan Seyyid Nasuh'u haksız yere kaleye hapsedip bin üç yüz gurusunu alan Karahisar Alay Beyi Alinin zulüm ettiği ve bu kişinin haksız yere elde ettiği kazancın elinden geri alınıp ve Seyyid Nasuh'un derhal serbest bırakılması istenmiştir.²³⁶ Yukarıda verilen hükümde dikkat çeken benzer bir durumda burada görülmüştür. Alaybeyi devletin kendisine verdiği gücü kendi gücü gibi kullanıp hem ahalinin parasını almış hemde her hangi bir mahkeme görmeden adı geçen şahsı hapse atmıştır. Bu da dönemsel olarak taşra da bulunan yönetici kesiminin ne kadar keyfi davranışlar sergilediğini ortaya koymaktadır.

Erzurum ve Bazarsuyu kadılarına H. 10 Safer 1090/ M. 23 Mart 1679 tarihinde gönderilen hükme göre kazada bulunan seyyidlere, beylerbeyi ve sancakbeyinin adamları tarafından müdahale edilip rencide edilmemesi için hüküm gönderilmiştir. Bu hükme göre Bazarsuyu kazasında seyyidlerin yaşamakta olduğunu görmekteyiz.²³⁷

İncelenen dönemle ilgili olarak Erzurum Valisine H. 15 Safer 1101 / M. 28 Kasım 1689 tarihinde gönderilen bir hüküm de: Karahisar-ı Şarki kasabasında Yakacık nahiyesine bağlı Endires adlı köy ahalisinin deftere kayıtlı devlete ve padişaha bağlı zimmi oldukları ispenç ve öşür vergilerini ödedikleri halde ismi geçen köydeki zeamet topraklarını tasarruf eden üvey babasının adı Ömer adlı kişi on beş tane atlı eşkıya ile gezip köy sakinlerinden zorla yem ve yiyecek aldığı tespit edilmiştir. Köy ahali köyden dışarı su almaya ya da taşraya çıktıklarında bu kişinin adamları tarafından fiili

²³⁵ Mercimek, 96 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s. 1-99), s. 199; BOA. A. DVNS. MHM. d.96, s. 71/ 364.

²³⁶ M. Alper Yayvan, 96 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1089-1090/M. 1678-1679) (s.100-199), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Gaziantep 2014, s. 386; BOA. A. DVNS. MHM. d.96, s. 191/ 981.

²³⁷ Yayvan, 96 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1089-1090/M. 1678-1679) (s.100-199), s. 363-364; BOA. A. DVNS. MHM. d. 96, s. 185/ 951.

şiddete maruz kaldıkları bildirilmiştir. Bu kişilerin ispenç ve öşür vergilerinin toplanmasına karışmamaları ve derhal ismi geçen karyeden defedilmeleri istenmiştir.²³⁸ Bu vesikadan da anlaşılacağı üzere zeamet tasarruf eden bir kimsenin oğlu her hangi bir bölgede otorite boşluğundan yararlanarak devlet adına vergi toplamaya kalkmıştır. Bu eşkıyalık hareketiyle gayrimüslim ahaliye zorbalık eden kişi zimmelerin gözünde devlete karşı olumsuz bir hava oluşmasına neden olmuştur. Yine belgeden anlaşılacağı üzere bölgede Müslüman ahaliyle birlikte gayrimüslim ahalininde ikamet ettiği tespit edilmiştir.

Erzurum Eyaleti'ne bağlı Karahisar-ı Şarki kazasında nakibüleşraf²³⁹ kaymakamı olan Müftüoğlu Seyyid Halil adlı bir kişinin daha önce kaza da yaptığı kötülüklerden dolayı Kıbrıs'a sürgün edilmesine rağmen her hangi bir izin belgesi olmadan geri dönmüş ve kaza kaza gezerek nakibüleşraf için adam topladığını söyleyip ve her adam başına üçer beşer gurusu alıp halka zulüm etmeye devam etmiştir. Bu kişinin almış olduğu haksız paralar halka geri dağıtılıp kendisi de kanunen sürgün edilmesi için H. 5 Cemazeyilahir 1101 / M. 16 Mart 1690 tarihinde Erzurum Eyaleti mutasarrıfı Vezir Ali Paşa'ya ve Karahisar kadısına emir gönderilmiştir.²⁴⁰ Belgeye göre Osmanlı Devleti'nin suç işleyenlere karşı sürgün cezasını uyguladığı yerlerden birisinin Kıbrıs olduğu görülmüştür. Ayrıca devlet nakibüleşraflık memuru için kazalardan da kişiler görevlendirdiği tespit edilmiştir.

Anadolu'nun sol kol nihayeti olan Erzurum'daki kadılara, vilayet ileri gelenlerine ve iş erlerine H. 5 Receb 1101 / M. 14 Nisan 1690 tarihinde gönderilen hüküm de: Bağdad, Basra, Erzurum, Van ve Mısır valilerinin adamları hariç hiç

²³⁸ Reşat Çelik, 99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (91-180), Bitlis Eren Üniversitesi/Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Anabilim Dalı Tarih Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bitlis 2015, s.72-73; BOA. A. DVNS. MHM. d.99, s. 11/ 65.

²³⁹ "Bazı kazalarda Hz. Peygamber'in soyundan gelen seyid (Hz. Hüseyin'den gelenler) ve şeriflerin (Hz. Hasan'dan gelenler) işleriyle uğraşmak, onların özlük haklarını korumak ve şecerelerini kontrol ve takip etmekle vazifeli ilmiye teşkilatı içerisinde bir de nakib-ül eşraf'lık makamı vardı. Seyyidlik ve şeriflik önceki Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlılarda da çok önemli idi. bkz. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 510.

²⁴⁰ Mehmet Ali Tan, 99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (91-180), Bitlis Eren Üniversitesi/ Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Anabilim Dalı Tarih Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bitlis 2015, s.33; BOA. A. DVNS. MHM, d. 99, s. 100/ 317.

kimseye tuğralı kağıt olmadan menzil verilmemesi ve ahaliye zulmedilmemesi istenmiştir.²⁴¹

Araştırılan dönemle ilgili olarak Suşehri kazasında yaşanan sahtekârlık babındaki bir olay da belgelere yansımıştır. Suşehri ahalisinden olan İbrahim adındaki bir kişi, ahaliye sipahi olduğunu, bölükbaşı olduğunu söyleyerek ve yanına adam toplayıp ahaliden usulsüz para toplamıştır. Merkeze kadar yansıyan bu olayla alakalı olarak H. 5 Receb 1101 / M. 14 Nisan 1690 tarihli Erzurum Valisi Ali Paşa'ya hüküm gönderilmiştir. Erzurum valisinden detaylı bir araştırma yapması ve eğer gerçeklik payı var ise sahte sipahilik yapan İbrahim adlı kişinin adamlarıyla birlikte yakalanıp gerekli cezaların verilmesi istenmiştir.²⁴²

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan aşiretler birçoğu konar-göçer şekilde yaşamaktadır. Bu kesimler normal yerleşik yaşayan ahali gibi devlete vergi vermezdi. Bunların kendilerine has vergileri bulunmaktadır.²⁴³ H. 20 Şevval 1056/M.29 Kasım 1646 yılında Erzurum Valisine gönderilen hükümde, bölgede bulunan aşiretlerin vergilerinin bir an önce tahsil edilmesi istenmiştir.²⁴⁴ Osmanlı Devletinde posta işlerinin sağlanması genellikle menziller ve derbentler aralığıyla yapılmaktaydı. Bu menzillerde bulunan ve mülkiyeti devlete ait olan atlar vasıtasıyla posta teşkilatındaki ulaşım ağı sağlanmaktaydı. Osmanlı belgelerinde menzil bargiri²⁴⁵ olarak geçen bu atların toplanması için devlet resmi olarak menzil bargiri kâğıdı verirdi. H. 5 Receb 1101/M. 14 Nisan 1690 tarihinde Anadolu'nun sol kol nihayeti olan Erzurum Beylerbeyliği'ne gönderilen emirde, Anadolu'da bazı kişilerin beylerbeyi ve mütesellim kâğıtlarıyla menzil bargiri isteyip halka saldırdıkları ve zorbalık faaliyetlerinde buldukları görülmüştür. Uzak olan ve sınır bölgeleri olan Mısır, Bağdat, Basra, Erzurum ve Van

²⁴¹ Tan, 99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (91-180), s. 124; BOA. A. DVNS. MHM, d.99, s. 145/ 462.

²⁴² Tan, 99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (91-180), s. 98; BOA. A. DVNS. MHM, d.99, s. 131/ 417.

²⁴³ Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, C.I, Togan Yayıncılık, İstanbul 2011, s.15.

²⁴⁴ *Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı*, 91 Numaralı Mühimme Defteri (H. 1056/ M. 1646-1647) Özet-Çeviri Yazısı-Tıpkıbasım, İstanbul 2015, s.234; BOA. A. DVN. MHM, d. 91, s. 130/ 408.

²⁴⁵ “Devlet habercilerinin süratle yol alabilmeleri için menzilhânelerde daima hazır olarak bulundurulmuş atlar. Haberci bunlarla iki menzil arasını aşar, orada atını değiştirerek yenisine biner, eskisi sürücüler vasıtasıyla ait olduğu menzilhâneye iade olunurdu.” bkz: Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 463.

için sınırlı menzil ahkâm kâğıdı gönderildiği belirtilerek elinde menzil ahkâm kağıdı olmayanlara menzil bargiri verilmemesi için emir gönderilmiştir.²⁴⁶ Belgeden anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti'nde iletişimin sağlandığı menzillere tesis edilecek atlar halktan toplanmış ve bu iş için devlet menzil kâğıdı vererek memur görevlendirmiştir.

Anadolu yakasında bazı kişiler veziriazam, beylerbeyi ve mütesellimlerden sözde aldıkları belgelerle reyaya saldırıp mallarını yağma etmişlerdir. Bu kişilerin yapmış oldukları saldırıların sonu olmadığı belirtilerek bu kâğıtlarla ahaliyi rahatsız eden kişilere menzil bangiri verilmeyip ancak sınır bölgesinde ve uzak mesafede olduklarından dolayı Bağdat, Basra, Erzurum ve Van valilerine üç kısım ve Mısır valisine ne kadar lazımsa o kadar menzil ahkâmı gönderilmesi istenmiştir. Elleriindeki ahkâmın tarihleri geçince eski fermanların üzerlerine yeniden yazarak yenileyin. Siz kadılar, beylerbeyleri, vilayet önde gelenleri ve diğer iş erleri bundan sonra menzil kâğıtları üzerinde tuğra olmadıkça kimseye menzil bangiri vermeyesiniz. Bundan böyle reyaya saldırı olmaması için gerekli önlemlerin alınması için H. 15 Receb 1101/M. 24 Nisan 1690 tarihinde hüküm gönderilmiştir.²⁴⁷ Bu vesikadan anlaşıldığı kadarıyla padişah tuğrası kullanarak sahte evrak hazırlandığı ve bu yolla da haksız kazanç elde edilmeye çalışan kişiler eyalette görülmüştür.

Osmanlı Devleti'nin buhranlı bir dönemi olan XVII. yüzyılın ikinci yarısını oluşturan çalışmamızda karşılaştığımız önemli vesikalardan biri de H. 2 Rabi'u'l-ahir 1102 / M. 3 Ocak 1691 tarihinde Erzurum Eyaleti'ndeki kadılara gönderilen hükümdür. Bu belgeye göre Erzurum Eyaleti'ndeki valilerin her kazaya adam gönderip ahaliden "devr ve selamiye" adı altında hakları olmayan akçeler alarak ahaliye zorbalık ettikleri belirtilmiştir. Bundan sonra "devr ve selamiye" adında halktan bir akçe dahi alınmaması bildirilerek yasak olduğu emredilmiştir.²⁴⁸ Padişahın taşradaki vekilleri olan beylerbeyleri bile buldukları makamın ağırlığı altında ezilerek haksız para kazanma, soygunculuk yoluna gitmeyi tercih etmişlerdir. Bu da Osmanlı Devleti'nin hiyerarşisinin devleti nasıl bitirdiğinin göstergesi olmuştur.

²⁴⁶ Tan, , 99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (91-180), s. 115; BOA. A. DVNS. MHM. d. 99, s. 140/ 443.

²⁴⁷ Tan, , 99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (91-180), s. 158; BOA. A. DVNS. MHM. d. 99, s. 158/ 507.

²⁴⁸ BOA. A. DVNS. MHM. d.100, s. 109/ 412.

H. 30 Rabiü'l-evvel 1103/M. 21 Aralık 1691 yılında Bağdad muhafızına, Erzurum, Van, Basra, Diyarbekir, Şam beylerbeyleri'ne gönderilen hükümde, menzil hükmü olmadan beylerbeyi veya mütesellim kâğıtlarıyla menzil beygiri alınıp reayanın sıkıntıya sokulduğu bildirilmiştir. Bundan sonra ahalinin saldırıya uğramaması için uyulması gereken kuralların bildirilip Anadolu'nun üç koluna emir gönderilmiştir.²⁴⁹

Osmanlı Devleti'nin taşradaki kolluk kuvveti olan tımarlı sipahiler ellerinde olan bu gücü bazı dönemlerde art niyetli olarak kullanmışlardır. Bunlardan biri olan ve Erzurum Valisi Vezir Paşa'ya H. 20 Rabiü'l-ahir 1104/M. 29 Aralık 1692 tarihinde gönderilen emirde, Şeyhli ve Bahtiyar adlı köylerdeki tımarlı sipahiler reayanın malına ve canına zarar vererek zulmettiği ve ahalininde adı geçen köylerden göç ettiği bildirilmiştir. Bu kişilerin acele bir şekilde yakalanıp kanunen davaları görülerek hapsedilmeleri istenmiştir.²⁵⁰ Belgeden de görüldüğü üzere tımarlı sipahiler merkezden uzak olmalarından dolayı ahaliye keyfi kötülük ettiği açıktır.

Beylerbeyi makamında bir yolsuzluk ve haksız kazanç sağlama olayı da Çıldır Beylerbeyliği'nde görülmüştür. Çıldır Beylerbeyi Salih Paşa adı geçen eyaletteki ahalden haksız para topladığı buna karşı gelenlere şiddetle karşılık verdiği H. 29 Cemaziye'l-evvel 1106/M. 15 Ocak 1695 tarihinde Erzurum Valisi Vezir Mehmed Paşa'ya gönderilen hükümde açık bir şekilde görülmüştür. Çıldır Beylerbeyi olan Salih Paşa'dan adı geçen beylerbeylikte oturan birkaç kişi divan-ı hümayuna gelip Salih Paşa'nın kendilerine zulüm ve kötülük ettiklerini bildirerek şikâyetçi olmuşlardır. Salih Paşa'nın adı geçen vilayette reayaya zulüm ve kötülük ettiği, haksız vergi koyup para aldığı kesin ise mübaşir²⁵¹ Hasan ile merkeze bildirilmesi istenerek gerekli araştırmanın yapılması istenmiştir.²⁵² Vesikadan anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti'nde suç işleyen bir beylerbeyini cezalandırmak için o bölgeye yakın başka bir beylerbeyi görevlendirilmiştir.

²⁴⁹ BOA. A. DVNS. MHM. d.102, s. 92/ 401.

²⁵⁰ BOA. A. DVNS. MHM. d.104, s. 105/ 471.

²⁵¹ “1. Tanzimat'tan önce devlet tarafından gördürülmesi gereken bir iş için görevlendirilen kimseler hakkında kullanılan bir tabirdir. Kelime olarak Arapça, işe başlayan demektir. İşe başlamaya da mübaşeret etmek denirdi. 2. Tanzimat'tan sonra kurulan mahkemelerde davacı ve davalıları mahkemeye celb eden ve mahkeme inzibatını sağlayan kimseler. 3. Tahrir için görevlendirilen tahrir emini”. bkz. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 493.

²⁵² BOA. A. DVNS. MHM. d.105, s. 88/ 376.

İncelediğimiz dönemle alakalı olarak H. 29 Ramazan 1106 / M. 13 Mayıs 1695 tarihinde Erzurum Eyaleti'nde bulunan kadılara ve vilayet ileri gelenlerine gönderilen hükümde, Anadolu da bulunan vezirler, beylerbeyleri, sancakbeyleri, mütesellimler, voyvodalar, mukataaların mültezimleri ve zabitlerden halka zulmettiği tespit edilenlerin kanunen gerekli cezalara çarptırılması emredilmiştir.²⁵³ Bu hükümle görülmüştür ki Osmanlı taşra hiyerarşisi içerisindeki makamlarda bulunan birçok kimse haksız kazanç sağlayıp, halka kötülük etmiştir. Yine Erzurum Eyaleti'ne bağlı Hınıs sancağında oturan birkaç kişi kendilerinin yeniçeri olduğunu iddia edip halkın malına ve canına kastetmişlerdir. Bu kişilerin de bölgeden derhal uzaklaştırılmaları için H. 20 Cemaziye'l-evvel 1107 / M. 27 Aralık 1695 tarihinde hüküm gönderilmiştir.²⁵⁴

İncelenen dönemle alakalı olarak H. 10 Şevval 1107/M. 13 Mayıs 1696 tarihinde Erzurum valisine ve mollasına gönderilen hükümde, Göl sancağının mutasarrıflık görevini yürütmekle görevli Mehmet'in sancakta bulunan ahaliden keyfi vergiler ortaya atarak fazla para topladığı bildirilerek Erzurum valisinden ve mollasından bu duruma engel olmaları istenmiştir.²⁵⁵ Yine aynı tarihte Erzurum valisine ve mollasına ve Ahışa kadısına gönderilen hüküm de: Ahışa ahalisinden fazla cizye toplayarak usulsüz para kazanan Ahışa cizyedarı Ömer'in mahkeme edilerek gerekli cezaların kanunen verilmesi ve ahalinin bu zulümden kurtarılması istenmiştir.²⁵⁶

Erzurum Valisi Vezir Abdülbaki Paşa'ya H. 10 Şevval 1107/ M. 13 Mayıs 1696 tarihinde gönderilen hükümde, Hınıs kazası ahalisinden belirlenenden fazla vergi talep ederek reaya zulmeden sancakbeyi ve kadının işlemiş olduğu bu suçlardan dolayı mahkemeye çıkarılması istenmektedir.²⁵⁷

Araştırma konumuzun temelini oluşturan dönemle ilgili incelenen hükümlerde Erzurum Eyaleti'nde yönetim hiyerarşisi içerisinde olan bazı üst düzey devlet yöneticileri halktan usulsüz vergi alma faaliyetleri içerisinde bulunmuştur. Özellikle geçimini zor bir şekilde sağlayan ahali bu vergileri ödemekte zorlandığı için durumu merkeze gönderdikleri şikâyet mektuplarıyla bildirmişlerdir. Yöneticilerin bu

²⁵³ BOA. A. DVNS. MHM. d.106, s. 49/ 153.

²⁵⁴ BOA. A. DVNS. MHM. d.106, s. 375/ 1429.

²⁵⁵ BOA. A. DVNS. MHM. d.108, s. 221/ 946.

²⁵⁶ BOA. A. DVNS. MHM. d.108, s. 222/ 948.

²⁵⁷ BOA. A. DVNS. MHM. d.108, s. 222/ 950.

faaliyetleri devlete karşı güvensizlik duygusu oluşturmamıştır. Bunun en belirgin kanıtını taşradan merkeze giden şikâyet dilekçelerinin yoğunluğuyla görebilmekteyiz. Ahali muzdarib olduğu bu konudaki sorunlarını merkeze iletmekten geri durmamıştır. Devlet yöneticilerin bu usulsüzlüklerini ortadan kaldırmak için yine eyaletin başka bir idari amirini görevlendirmiştir. Karahisar-ı Şarki kazasında bulunan gayrimüslim ahaliye tımar tasarruf etmekte bulunan Ömer adlı kişinin yanına adam toplayarak eşkiyalık faaliyetlerinde olması ilgi çekicidir.

2. Ordu Masrafları İçin Hazineye Akçe Aktarımı ve Vergi Tâhsilatı

1650-1700 arasındaki zaman dilimi Osmanlı Devleti'nin askerî açıdan buhranlı bir dönemi olmuştur. Özellikle Avrupa devletlerine karşı sürekli devam eden seferler ve savaşlar Osmanlı Devleti'ni ekonomik anlamda etkilemiştir. Bu yüzden bu dönemde ordunun ihtiyaçlarının görülmesi için vergi toplama hususunda taşradaki yönetim merkezlerinden Erzurum Eyaleti'ne tespit edebildiğimiz yedi tane hüküm gönderilmiştir.

Erzurum Kadısı Mehmed'e H. 10 Cemaziye'l-evvel 1090/M. 19 Haziran 1679 tarihinde gönderilen hükümde, Ahmed isiminde bir sipahinin ordu-yu hümayun'a bir mektup gönderip kendisinden istenen vergi tâhsilatının ertelenmesini istenmiştir. Bu konuyla alakalı olarak kadıdan gerekenin yapılması için istenmiştir.²⁵⁸ Erzurum Eyaleti tahsildarına H. 10 Cemaziye'l-evvel 1100/M. 2 Mart 1689 tarihinde gönderilen hükümde, sefer masrafları için toplanması istenilen altışar aylık vazifelerin toplanarak bir an önce hazineye gönderilmesi istenmiştir.²⁵⁹

Osmanlı Devleti'nin eyalet merkezlerine toplu gönderdiği hükümlerden bir suretinde Erzurum Valisi'ne diye H. 10 Cemaziye'l-evvel 1100/M. 2 Mart 1689 tarihinde gönderilen vesikada bahar mevsiminde sefer yapılacağından kanuna uygun bir şekilde gayrimüslim ahalden haraç vergisi alınacağından bölgede bulunan Yahudiler'in deftere kaydedilip buna göre haraç vergisinin alınması ve padişahın ordusuna gönderilmesi ve

²⁵⁸ Abdülvahit Çelik, 97 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu H.1090-1092/ M. 1679-1681, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2009, s.106; BOA. A. DVNS. MHM. d.97, s. 5/ 30.

²⁵⁹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 98, s. 11/ 33.

sefer mühimmatı için Hazine-i Amire'ye²⁶⁰ ye teslim edilmesi istenmektedir.²⁶¹ İncelenen bu belgede görülmüştür ki tüm Osmanlı topraklarında olduğu gibi Erzurum Eyaleti'nde de Yahudi ahalisinden bir kısım kimse olduğu ve bu hükme muhatap olarak Erzurum Eyaleti'de bu yüzden dikkate alındığı tahmin edilmektedir.

Yine araştırılan dönemle alakalı olarak bahar da ordunun sefere çıkacağı söylenerek ordu masrafları için akçe toplanması ve merkeze gönderilmesi için H. 30 Cemaziye'l-evvel 1100/M. 22 Mart 1689 tarihinde Erzurum Valisine hüküm gönderilmiştir.²⁶²

Yukarıdaki hükmün gönderilme zamanı ile aynı tarihe ait olan ve bir suretinde Erzurum Eyaleti'ne gönderilen başka bir hükümde sefer masrafları için işтира bedelinin tahsil edilerek hazineye gönderilmesi istenmektedir.²⁶³ Yine aynı tarihte bir sureti de Erzurum Beylerbeyi'ne diye atfedilerek, sefer masrafları için beldar bedelinin²⁶⁴ toplanıp derhal merkeze gönderilmesi için emir verilmiştir.²⁶⁵ H. 29 Cemaziye'l-ahir 1100/M. 20 Şubat 1689 tarihinde Erzurum Valisi Vezir Mehmed Paşa'ya gönderilen hükümde, beldar bedeli malının tahsiline engel olan ondört kişinin yakalanarak hapsedilmeleri istenmektedir.²⁶⁶ Yukarıda verdiğimiz bu hükümlerde görülmüştürki Osmanlı Devleti sefere çıkmadan önce eyaletlerine emir göndererek sefer için yapacağı mali meblağı kıştan ya da bahardan hazırlamaya çalışmıştır. Bu hususta başvurduğu ve yardımına ihtiyaç duyduğu beylerbeyliklerden biride Erzurum Beylerbeyliği olmuştur. Ayrıca hükmün içeriğinde ismi zikredilen işтира ve beldar gibi vergilerin toplanmasına engel olmaya çalışan ya da muhalefet edenler için ise hapis cezası uygulanması bildirilerek böyle bir suç işlemede de genellikle hapis cezası verildiği tahmin edilmektedir.

²⁶⁰ “Paranın, mücevheratın veya kıymetli eşyanın saklandığı, durduğu yer. Devlete veya bir şahsa ait para, mücevher veya kıymetli eşyanın muhafaza yeri”. bkz. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 312.

²⁶¹ BOA. A. DVNS. MHM. d.98, s. 144/ 470.

²⁶² BOA. A. DVNS. MHM. d.98, s. 129/ 432.

²⁶³ BOA. A. DVNS. MHM. d.98, s. 143/ 468.

²⁶⁴ “Anadolu ve Rumeli’de dağlık bölgelerdeki geçitleri koruyan ve geçenlerin güvenliğini sağlayan görevliler. Bunlar derbentçiler gibi avarız ve tekalif vergilerinden muaf olmayıp halktan toplanan ücret karşılığı bu işi yaparlardı”. bkz. Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 68.

²⁶⁵ BOA. A. DVNS. MHM. d.98, s. 143/ 468-1.

²⁶⁶ BOA. A. DVNS. MHM. d.98, s. 175/ 591.

H. 10 Receb 1100/M. 30 Nisan 1689 tarihinde Anadolu'da asker ihracına memur olan vezir Ahmed Paşa'ya ve Erzurum Valisi Mehmed Paşa'ya gönderilen hükümde, sefer mühimmatı için Erzurum Eyaleti'nde bulunan zeamet ve tımar sahiplerinin bedellerinin ve vakıf çalışanlarının altışar aylık vazifelerinin tahsil edilmesi emredilmiştir.²⁶⁷ Buna göre gerekli görüldüğü durumlarda devlet, tımar ve zeamet olarak kiraya verdiği topraklardan elde ettiği gelirleri ordunun sefere çıkmasından hemen önce isteyebildiği de görülmüştür.

Erzurum Eyaleti Mutasarrıfı Vezir Ömer Paşa'ya ve Zartuş kalesi neferatının mevaciblerinden miriye ferman olunan akçe tahsiline mübaşir olan Abdülfettah ve İbrahim'e H. 29 Ramazan 1102/M. 30 Mayıs 1691 tarihinde gönderilen hükümde, toplamda iki senelik olan asker maaşları için toplanması gereken akçenin üç'te birinin değil tamamının toplanması için emir gönderilmiştir.²⁶⁸

Erzurum Valisine H. 20 Ramazan 1102 / M. 17 Haziran 1691 yılında gönderilen hükümde, gayrimüslim ahalinin ödemekle zorunlu olduğu ala, edna ve evsad cizyelerini bir an önce toplanması istenmiştir.²⁶⁹ Yine bu konuyla alakalı olarak H. 30 Ramazan 1102/M. 27 Haziran 1691 tarihinde gönderilen diğer bir hükümde, eyalette bulunan gayrimüslim ahaliden toplanması gereken ala, edna ve evsad cizyelerinin tahsili sırasında gönderilen mübaşire yardımcı olunması istenmiştir.²⁷⁰

Erzurum Beylerbeyi Halil'e H. 20 Muharrem 1103/ M. 13 Ekim 1691 yılında gönderilen hüküm de: Gümüşhane nazırı olan Yusuf'un darbhane'de bulunan akçeyle beraber idam edilen Hüseyin Paşa'dan kalan akçelerin gönderilen mübaşire teslim edilip rikab-ı hümayun'a gönderilmesi istenmiştir.²⁷¹ Yine Erzurum Beylerbeyi Halil Paşa'ya H. 10 Safer 1103/M. 2 Kasım 1691 tarihinde gönderilen hükümde, Gümüşhane nazırı

²⁶⁷ BOA. A. DVNS. MHM. d.98, s. 183/ 624.

²⁶⁸ Tuba Meryem Karacan, 101 No'lu Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2010, s. 255; BOA. A. DVNS. MHM. d.101, s. 85/ 265.

²⁶⁹ "...eyalet-i merkumede sakin ehl-i zimmetin cizyelerini her birinin ehl-i beldesi ve ehl-i karyesi beyninde itibar olduğu üzere ala ve evsat ve edna itibarıyla bir neferi terk olunmamak şartıyla mübaşiri mümaileyh gayreti ile beratında taayyün ve tasrih olduğu vech üzere tamamen cem ve tahsil ettirüp tevfiq ve tehir ve tekasül ve taksirden tevakkı eylesin deyü yazılmıştır." bkz. Tuba Meryem Karacan, 101 No'lu Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, s. 253; BOA, A. DVN, MHM, d.101 / s. 83/ 260.

²⁷⁰ BOA. A. DVNS. MHM. d.102, s. 5/16.

²⁷¹ BOA. A. DVNS. MHM. d.102, s. 52/228.

Yusuf ve kardeşinin nakit ve eşyasının sayılarak mübaşir Musa ile dergâh-ı muallaya gönderilmesi istenmiştir.²⁷²

Araştırılan dönemle alakalı olarak ordu masraflarının giderilmesi için H. 20 Cemaziye'l-evvel 1103/M. 8 Şubat 1692 yılında Erzurum Eyaleti'ne gönderilen başka bir hükümde, bölgede yaşayan zimmilerin cizyelerini ödemeleri istenerek, zimmileri himaye edip cizye alınmasına engel olan Müslümanların şiddetle cezalandırılmaları emredilmiştir.²⁷³

H. 10 Şevval 1103/M. 25 Haziran 1692 yılında Erzurum'dan Edirne'ye kadar yol üstünde bulunan kadınlara, ayan ve iş erlerine gönderilen hükümde, Erzurum'dan Edirne'ye gelecek olan hazinenin ve beş davar için güvenlik tedbiri alınması istenmiştir.²⁷⁴

Erzurum vilayeti cizyedarı Fazlı'ya H. 20 Rabiü'l-evvel 1103/M. 19 Kasım 1693 tarihinde gönderilen hükümde, miri kalyonlar askerlerinin recec, reşen ve lezez²⁷⁵ maaşları için gerekli paranın cizye meblağından tahsil edilerek Yusuf Paşa'ya teslim edilmesi istenmiştir.²⁷⁶

H. 29 Ramazan 1106/M. 13 Mayıs 1695 tarihinde Erzurum Valisi Vezir Mehmed Paşa'ya gönderilen hükümde, tuğra-i hümayun akçesinin bir an önce toplanıp İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.²⁷⁷

Erzurum Valisine H. 10 Cemaziye'l-evvel 1107/M. 17 Aralık 1695 tarihinde gönderilen hükümde, Erzurum Gümrükçüsü Mehmed ile İstanbul'a gönderilen hazinenin güvenliğinin sağlanması ve yol boyunca korunmasının yapılması istenmiştir.²⁷⁸

H. 20 Ramazan 1107/M. 23 Nisan 1696 tarihinde Erzurum Valisi Vezir Abdülbaki Paşa'ya gönderilen hükümde, Eleşkird, Bayezıd ve Malazgird sancaklarının

²⁷² BOA. A. DVNS. MHM. d.102, s. 64/289.

²⁷³ BOA. A. DVNS. MHM. d.102, s. 144/577.

²⁷⁴ BOA. A. DVNS. MHM. d.104, s. 44/181.

²⁷⁵ “*Kapıkulu ordusu mensupları üç ayda bir alırlardı. Yılda dört defa dağıtılan ulufe masar, recec, reşen ve lezez ulufesi denirdi. Bunlar Hicri-Kameri ayların kısaltmasıydı. Şevval, Zilkade ve Zilhicce ayları için dağıtılan ulufeye Lezez ulufesi veya mevacibi denirdi. Şevval'in son, diğer ayların ilk harfleri ile kısaltılmıştır.*” bkz. Mehmet Ali Ünal, *Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s.431.

²⁷⁶ BOA. A. DVNS. MHM. d.103, s. 47/ 313.

²⁷⁷ BOA. A. DVNS. MHM. d.106, s. 77/ 276.

²⁷⁸ BOA. A. DVNS. MHM. d.106, s. 363/ 1390.

cizye tahsilâtının kendisinin yapması istenmiştir. Eğer bu verginin toplanmasına engel olmak isteyen olursa buna karşılık vererek gerekli verginin toplanması istenmiştir.²⁷⁹

Erzurum sakinlerinden olup devlet işlerine müdahalede bulunarak vergi toplanılmasına engel olan Kaçaroğlu Ali'nin Ahışa'ya sürgün edilmesi için H. 20 Şevval 1107/M. 23 Mayıs 1696 tarihinde hüküm gönderilmiştir. Yine aynı suçları işlemeye yeltenen Gürgüroğlu Mehmet'e ise tenbihatta bulunup tavsiyelerde bulunulması bildirilmiştir.²⁸⁰

Araştırılan dönemle alakalı olarak H. 29 Şevval 1107/M. 1 Haziran 1696 tarihinde Erzurum Valisi'ne gönderilen hükümde, Erzurum Eyaleti'ne bağlı Kığı sancağında işlenmesi emredilen yuvarlakların bir an önce işlenip güvenli bir şekilde İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.²⁸¹ Eğer İstanbul'a gönderilecek yuvarlaklar kalitesiz ve kullanılmayacak halde ise maden eminin den tanzim edilmesi istenmiştir.²⁸²

Netice olarak görülmüştürki Osmanlı Devleti bahar ayında yapacağı seferler için kış aylarında ya da baharın hemen başında Erzurum Eyaleti'ne hüküm gönderip, askerinin ihtiyaçlarını karşılamak için akçe toplanmasını ve devletin gayrimüslim ahâlden alacağı haraç, cizye gibi vergilerin yanı sıra tımar ve zeamet sahiplerinin de ödemekle mükellef oldukları toprak bedellerini sefer öncesi istemiştir. Ekonomik anlamda bakıldığı zaman devletin bunu yapmasında hazinenin çok dolu olmadığı ve mal durumunun iyi olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Devletin yapacağı seferler için halkına gittiği ve gerekli ekonomik desteği reayasından karşıladığı çok net bir şekilde görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin en büyük gelir kaynağı olan verginin ne kadar önemli olduğu özellikle askeri seferler açısından yoğun bir dönem geçirdiği bu tarih kesitinde görülmüştür.

3. Erzurum Eyaletinin de Tımar, Zeamet ve Has Meseleleri

Tımar, Osmanlı Devletinin de bir kısım asker ve memurlara geçimlerini temin etmek veya hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere tahsis olunmuş vergi

²⁷⁹ BOA. A. DVNS. MHM. d.108, s. 185/ 783.

²⁸⁰ BOA. A. DVNS. MHM. d.108, s. 244/ 1045.

²⁸¹ BOA. A. DVNS. MHM. d.108, s. 274/ 1155.

²⁸² BOA. A. DVNS. MHM. d.108, s. 274/ 1156.

kaynaklarına genel olarak verilen isimdir. Daha dar anlamda yıllık vergi geliri 20.000 akçeye kadar olan dirliklere tımar denilir. Türkçede dirlik ile aynı anlama gelmektedir. Sözlük anlamı olarak ise bir süvari birliğini ve askeri-idari hiyerarşiyi desteklemek amacıyla yapılan ve babadan oğula geçmeyen sisteme verilen isimdir.²⁸³

Tımar sistemi köken bakımından Ortaçağ İslam dünyasında mevcut olan ikta sisteminden gelmektedir. Dönemin devletleri “katia” olarak adlandırdıkları ikta sisteminde, devlete ait olan vergileri toplaması için ileri gelen kimselere özel mülk olarak tahsis edilen topraklardır. Bu toprakları tasarruf etme hakkı elde eden kişiler karşılık olarak devlete öşürlerini ödemişlerdir. Bu toprak dağıtımının sonraları kişinin özel mülkü haline gelmesiyle birlikte sistem geçerliliğini yitirmiş ve îkta denilen sistem ortaya çıkmıştır. Ortaçağ İslam devletlerinde îkta sisteminin kullanılmaya başlanmasıyla birlikte kişilere toprağın mülkiyeti değil yalnızca toprak üretiminden gelen vergilerin toplama hakkı verilmiştir.²⁸⁴ Anadolu Selçuklu devletinin varisi durumunda olan Osmanlı Devleti kurumsal anlamda bu devletin bir devamı niteliğindedir.²⁸⁵ Selçukluların etkisi altında kalan Osmanlılar, bu medeniyetten geriye kalan miras üzerine kurulmuştur.²⁸⁶

Osmanlı Devleti toprak rejimini ve toprağa bağlı ekonomik yapısını İslam Hukuk kurallarına göre oluşturmuştur. Türk tarihinin en önemli devletlerinden biri olan Osmanlı Devleti'nin ekonomisinin temelini zirai ekonomi oluşturmaktadır. Bu tarım devleti bünyesinde zirai ekonominin temelini de tımar sistemi oluşturmuştur. Tımar sistemi sayesinde devlet hem üretim yapmış hem de askeri teçhizatıyla birlikte sürekli hazır bir ordu vücuda getirmiştir.²⁸⁷ Orhan Gazi döneminde devletleşme süreciyle başlayan ve giderek yerleşik bir toplum düzeni oturmaya başlayan Osmanlı Devleti tarımsal üretimin ağırlıklı olduğu bir ekonomik yapıya sahip olduğu yadsınamaz bir

²⁸³ Halil İnalıcık, “Tımar”, *DİA*, C.XXXXI, İstanbul 2012, s. 168

²⁸⁴ Fatma Acun, “Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 900

²⁸⁵ Ömer Lütfi Barkan, “Tımar”, *İA*, Milli Eğitim Basımevi, C.XII/I, İstanbul 1979, s. 294

²⁸⁶ Harun Şahin, “Osmanlı Tımar Sisteminin Menşei Meselesi”, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, S.12, 2013, s. 64.

²⁸⁷ Haydar Karadağ, Mustafa Şit, “Osmanlı Devletin de Toprak Mülkiyetinin İktisadi Sistemler Açısından Değerlendirilmesi”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.4, 2016, s. 53

gerçektir. Tarım toplumlarının sahip olduğu birçok özelliği Osmanlılarda görmek mümkündür.²⁸⁸

Osmanlı Devleti topraklarını miri toprak olarak değerlendirmiştir. Devlet, mülkiyeti kendisine ait olan toprakları bir veya birkaç köyden oluşan kısımlara ayırarak belirlediği görevleri yerine getirmek şartıyla sipahi denilen askerlere işleme hakkı vermiştir. Sipahiler ise kendisine verilen miri toprakları 50-150 dönümlük parçalara ayırarak köylüye kiraya vermiştir. Kiraladığı bu topraklardaki vergi denetimini de merkez adına bu sipahiler yapmıştır. Sipahilere verilen toprakları devlet tahrir yaparak tahrir defterleri denilen defterlere kaydederek tam ve eksiksiz bir vergi toplama gayesi içerisine girmiştir.²⁸⁹ Bilinenler doğrultusunda Osmanlı Devleti'nde ilk tahrir kayıtlarına XVI. yüzyılda rastlanmaktadır.²⁹⁰ Bu defterler sayesinde devlet sınırları içerisinde ne kadar tımarlı sipahi olduğunu tespit edilebiliyordu. Tespit edilen bu sipahiler savaş zamanında padişah tarafından sefere çağırılıyordu. Sefere gelecek sipahinin miktarının belli olması ise tahrir kayıtları üzerinden yapılıyordu.²⁹¹

Osmanlı ekonomisinin temelini ve büyük bir kısmını oluşturan tımar sistemi sayesinde devlet, büyük bir ziraat üretim sağlamıştır. Bu sistemin uygulamaya konulmasıyla birlikte üretilen ürünün güvenliği sağlandığı gibi devlet bu sayede vergi toplamada da kolaylık sağlamıştır. Tımar topraklarını kısımlara ayırarak köylü halka işlemesi için dağıtan sipahi aynı zamanda bu halkın idaresinden de sorumlu kişiydi. Köylü halk kendisine verilen bu toprağı boş bırakamazdı. Üretim sürekli olarak artması için kesinlikle kendisine verilen bu toprağı her yıl işlemek zorundaydı. Halk kendisine tahsis edilen bu toprağı parçalayamaz, büyütmez ve başka birine kiralayamazdı. Bundan başka toprak işlemek asıl göreviyken şehirde bir diğer işle uğraşamazdı. Çiftçi işleme hakkı kendine verilen toprağı işlemez boş bırakırsa verilen toprak geri alınarak başka birine verilirdi ya da çiftçi kendisine tahsis edilen bu toprağı bırakıp kaçarsa ve 15-20 yıl boyunca bulunamazsa “çift bozan” adı altında ağır bir vergi

²⁸⁸ Mehmet Öz, “Osmanlı Klasik Dönemin de Tarım”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 66.

²⁸⁹ Abdullah Mesud Küçükcalay, “Osmanlı Toprak Sistemi -Miri Rejim-“, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 54.

²⁹⁰ Taner Timur, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, İmge Kitabevi, Ankara 2001, s. 212

²⁹¹ Colin Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 258

ödemeye tabi tutulurdu. Ancak bu süre zarfı içinde yakalanırsa köye getirilip çalıştırılırdı. Ayrıca hırsızlık, ırza ve mala tecavüz gibi yüz kızartıcı suçları işleyen halk sipahi tarafından ağır şekilde cezalandırılırdı.²⁹² Ancak bu cezalandırma işlemini kendi arzusuna göre değil devletin ceza hukuku çerçevesinde bölgedeki kadının verdiği hükme göre cezalandırma işlemi uygulamaktaydı. Kadı'nın hükmü olmadan en küçük para cezası bile veremezdi.²⁹³

Kendisine işletme hakkı verilen sipahi, “kılıç” diye isimlendirilen ve sipahilik hizmetine giren bir maaş kısmı alırdı. Sipahinin askeri ve yönetsel hizmetlerde göstereceği yararlılıklardan sonra bu kılıç hakkı büyüyebilirdi. Ancak sipahi ölünce tımarı evladına olduğu gibi geçmez devlet kılıç hakkını düşürürdü. Osmanlı Devleti'nin bunu yapmasındaki amacı tımar toprağının zamanla büyüyerek bir aile mülkü haline gelmesini engellemektir.²⁹⁴ Tımarlı sipahinin en başta gelen görevi ise bizzat sefere katılmak ve savaş zamanları dışında tımarının başında durmaktır. Osmanlı Devleti'nde “sahb-i arz” ismi verilen bu sipahi toprağın sahibi değil geçici kiracısı durumundaydı. Kendisine verilen tımar toprağını işlemek için köylüye dağıtır ve ürün tahsilinden sonra belirlenen öşür vergisini devlet adına toplamakla yükümlü olurdu. Tımarlı sipahi köylü halkı kendi bireysel işlerine ücretsiz çalıştıramazdı. Sefere katılmayan sipahinin toprağı elinden alınarak başka birine verilmesi kanundu. Ayrıca sefer de üstün başarı gösteren sipahilerin tımar toprakları büyüyebilirdi. Tımarlı sipahiler maaşlarını bu toprak gelirleri üzerinden aldıkları için sürekli üretimin fazla olması için çalışmışlardır.²⁹⁵ Sipahinin görevini yapıp yapmadığı hususunda denetleme hakkı da kadı'ya aitti. Yukarıda da belirttiğimiz gibi yıllık geliri 20 bin akçeye kadar olan topraklar tımar toprakları sayılırken, 20.000-100.000 arasındaki topraklara ise zeamet ismi verilmiştir. Bundan başka 100.000 akçe üzerindeki topraklar ise has topraklar olarak isimlendirilmiş ve bunların işletme hakkı vezir, beylerbeyi, sancakbeyi gibi üst düzey devlet yöneticilerine verilmiştir.²⁹⁶

²⁹² Necdet Sevinç, *Osmanlı'nın Yükselişi ve Çöküşü*, Bir Harf Yayınları, İstanbul 2005, s. 80-81.

²⁹³ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, Edi: Halil İnalçık, Donald Quataert, Çev: Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 157

²⁹⁴ Ömer Lütfi Barkan, “Tımar”, *İA*, C. XII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 295

²⁹⁵ Yılmaz Kurt, “Osmanlı Toprak Yönetimi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 63

²⁹⁶ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000, s. 197-198

Osmanlı Devleti'nin tımar sistemini uygulamaya koymasındaki başka bir amaç ise taşrada her daim hazır bir ordu bulundurmaktır. Osmanlı Devleti'nde tımar kadrosunu oluşturan kısma kılıç tımarı ismi verilmektedir. Savaşta yararlılık gösteren sipahilere tımar dağıtılacağı zaman sadece kılıç kısmı dağıtılırdı. Tabi Osmanlı Devleti yönetim mekanizması içerisinde taşra da yönetimi eyaletlere ayırdığı için verimli bölgelerdeki kılıç miktarı ile daha çorak bölgelerdeki kılıç miktarı arasında fark olmaktadır. Karaman, Dulkadirli, Rum, Diyarbakır, Erzurum, Şam, Halep, Bağdat, Kıbrıs ve Şehrizer eyaletlerinde kılıç miktarı 2000 akçedir. Rumeli, Anadolu, Bosna, Temeşvar ve Budin gibi eyaletlerde ise 3000 akçedir. Tımar sahibi olan sipahiler kılıç tımarı dışında her 3000 akçe karşılığında devlete cebelü denilen bir atlı asker yetiştirmek zorundaydı. Yetiştirilen bu cebelüler sayesinde Osmanlı Devleti herhangi bir harcama yapmadan sefere hazır bir ordu oluşturmaktaydı. Tımarlı sipahi savaş zamanı yetiştirdiği cebelülerle birlikte bağlı olduğu sancakbeyi komutasında sefere iştirak ederdi. Ölen bir tımarlı sipahiden sonra tımarı işleme hakkı oğluna geçerdi. Tabi bu husus savaşta şehit olan bir sipahi ile normal hayatta ölen bir tımarlı sipahi arasında farklılık göstermekteydi. Savaşta ölen tımarlı sipahinin oğluna daha fazla tımar verilirken normal şartlarda ölen tımarlı sipahinin oğluna daha az tımar verilmekteydi. Bundan başka tımarlı sipahiler tıpkı ulûfeliler (kapıkulu askerleri) gibi sefere katıldığı zamanlar dışında devletin birçok iç hizmetini yapmaya talip olup bunun karşılığında dirliklerinden başka hizmet akçesi ya da başka adlar altında bir takım faydalar sakladıkları bilinmektedir.²⁹⁷

1530 yılına kadar eyaletlerdeki tımarlar beylerbeyleri tarafından ölen sipahinin oğluna direk veriliyordu. Ancak bu tarihten sonra beylerbeylerinin tımar dağıtımında yetkileri kısıtlanmıştır. Az geliri olan toprakların dağıtımı yine beylerbeylerine verilirken daha fazla geliri olan tımarların dağıtımını merkezin onayı alınarak dağıtılmıştır. Bu ayrıma da tezkereli ve tezkeresiz tımar ismi verilmiştir.²⁹⁸

Beylerbeyinin mührünü taşıyan ve belli bir miktara kadar sınırı olan tımarlara “tezkeresiz tımar” ismi verilmektedir. Yine beylerbeyi tarafından tımara hak kazanmış kişiye daha büyük tımarların verilmesi için merkeze teklif sunulması ve merkezden de

²⁹⁷ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 580.

²⁹⁸ İbrahim Solak, “Osmanlı Taşra Teşkilatı”, *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, Ankara 2013, s. 106.

bu tezkereye olumlu yanıt gelmesi ile birlikte verilen tımarlara ise “tezkereli tımar” ismi verilirdi.²⁹⁹

Bundan başka Rumeli ve Balkan coğrafyasında fetih hareketlerini hızlandırmak ve bu bölgeleri şenlendirip cazip hale getirmek için çeşitli komutanlara, şeyhlere ve dervişlere geniş topraklar tahsis edilmekteydi. Bu tür dağıtımlara da serbest tımar ismi verilmekteydi. Buradaki amaç Anadolu da bulunan nüfuzlu kimselere Balkan coğrafyasında yüksek gelirli yerlerin işletim hakkı verilerek yapılacak fetihlerin kalıcı hale gelmesini sağlamaktı. Ayrıca bu kimseleri sınır bölgelerine yerleştirerek adeta bir ön savunma mekanizması kurmak amaçlanmıştır. Bu kişilerin yanı sıra padişah annelerine, eşlerine, vezirlere ve önemli devlet adamlarına da serbest tımar verilmekteydi. Ayrıca beylerbeyi, sancakbeyi, alaybeyi, dizdar, serasker gibi kendi bölgelerinde yönetici durumunda olan kişilere verilen has ve zeamet topraklarda serbest tımar statüsündeydi. Serbest tımarlardan “rüsüm-ı serbestiye, niyabent vebad-ı hava” adlarında alınan vergileri ödeme görevi de tamamen tımar sahibine aitti. Ancak serbest tımar sahipleri “serbestlik rüsümü” adı altında toplanan resm-i arus, resm-i tapu, resm-i ağnam, resm-i tütün gibi vergilerle birlikte kışlak ve otlak vergileri de tımar sahibine bırakılmıştı. Mahalli idarelerde işlenen hırsızlık, adam, öldürme ve zina gibi suçları işleyenlerden “cerime ve cinayet” adıyla alınan vergilerde yine serbest tımar sahibine kalmaktaydı. Ayrıca kaçak köle ve cariyelerden alınan parada tımar sahibine kalıyordu.³⁰⁰ Bütün bu vergileri alma hakkına sahip olmayan ve alınan vergileri serbest tımar sahibi ile tımar sahibi arasında bölüştürenler ise serbest olmayan tımarlardır. Serbest olmayan tımarları tasarruf eden kişiler aldıkları kar paylarını sancak beyi ve subaşı ile de paylaşmak zorundaydı.³⁰¹

Osmanlı Devleti de uygulamaya konulan tımar sistemi en zirve dönemini Kanuni Sultan Süleyman döneminde yaşamıştır. Sistemi işleyişi bu dönemde daha sistematik ve anayasal hale getirilmiştir. Ancak Kanuni Sultan Süleyman’ın ölümünden sonra tımar sistemin de aksama belirtileri ortaya çıkmıştır. Özellikle Sadrazam Rüstem Paşa döneminde tımarların iltizam usulü ile verilmeye başlanması toprak rejimini bozan

²⁹⁹ Halaçoğlu, *XIV ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, s. 97

³⁰⁰ Acun, “Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması”, s. 905

³⁰¹ Mehmet Ali Kılıçbay, *Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı*, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, No:8, Ankara 1982, s. 348.

başlıca sebeplerden biri olmuştur. Tabii XVI. yüzyılın özellikle ikinci yarısından sonra dünyada savaş stratejilerinin değişmesi ve gelişmesiyle birlikte ateşli silahların yaygınlaşmaya başlaması Osmanlı Devleti'nin en büyük vurucu gücü olan tımarlı sipahilerin önemlerini kaybetmesine sebep olmuştur. Tımar topraklarının eskisi gibi merkezin kontrolünde dağıtılmaması iltizama çıkarılıp ihale ile kiralanması her cihetten insanın tımar sahibi olmasına neden olmuştur. Osmanlı Devletinin de başlayan fetih duraklamaları toprak miktarını da sabitlemiştir. Tımar dağıtımında usulsüz davranmalar, rüşvet alımları, vasıflı insanlara toprak verilmemesi ve adam kayırılması toprak rejiminin sonunu getirmiştir. Tımarlı sipahilerin kendi işlerinden başka ek işlerle uğraşmaları da sistemin bozulmasına neden olmuştur. III. Murad döneminde toprak sisteminde başlayan aksamlar ilerleyen dönemlerde artarak devam etmiştir. Bu aksaklıkları fark edenler olduğu gibi buna çare üretmeye çalışanlar da olmuştur. Özellikle I.Abdülhamid ve III. Selim zamanlarında bir takım ıslah ve yenileme çabalarına girişilse de pek başarılı olunamamıştır. Nitekim Osmanlı Devleti'nde ilk kez 1703'te Girit Adası'nda uygulamadan kaldırılan tımar rejimi 1839'da Gülhane Hattı Hümayunu ile tüm bölgelerde tamamen ortadan kaldırılmıştır.³⁰²

Osmanlı Devleti'nde tımar dağıtımında çok kesin kurallar olmamakla birlikte genelde savaşlarda askeri başarılar gösteren ya da devletin yönetim kademesinde bulunan kişilere yakınlığı olan kimseler tımar alabilmekteydi. Tımar toprağı tasarruf etmek isteyen kişi, tımarın bulunduğu bölgedeki sancakbeyi veya beylerbeyinden tavsiye niteliğinde aldığı mektubu payitahta gönderirdi. Eğer merkezden olumlu bir cevap gelirse beylerbeyi tarafından kişiye bir tımar tezkiresi verilirdi. Devletin kuruluşundan başlayıp 1530 yıllara kadar bütün tımarları beylerbeyiler verme hakkına sahipken bu tarihten sonra beylerbeylerinin yetkilerin de kısıtlamaya gidilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman dönemiyle birlikte beylerbeyleri belirli bir miktara kadar tımar dağıtabilmiş ve geliri yüksek olan yerlerin dağıtımını yaparken merkeze sorma zorunluluğı getirilmiştir.³⁰³

³⁰² Halaçoğlu, *XIV-XVII Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, s. 101, Küçükkalay, "Osmanlı Toprak Sistemi -Miri Rejim", s. 57

³⁰³ Mehmet Doğan, "Osmanlı Tımar Sistemi'nde Tevcih Prosedürü", C.II, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 1, 2013, s. 2

Osmanlı bürokrasisinde tımar tevcihlerinin merkezi bir kayıt sistemi içerisinde kontrol edilmesi XV. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiş ve II. Bayezid döneminden itibaren bu amaçla tımar ruznamçe defterleri tutulmaya başlanmıştır. Bu tımar ruznamçe defterlerinden günümüze ulaşan en eski kayıt ise 1486-1488 yıllarına ait defterdir. Dönemin önemli devlet adamlarına ve şehzadelerine ait bütün has ve zeamet toprakları bu defterde kayıt altına alınmıştır. Tımar ruznamçe defterleri maiyeti bakımından büyük bir öneme sahip olup bütün tımarların ayrıntılı dökümünü ve tımar tasarruf etmiş olan bütün devlet görevlilerinin isimlerini bulmak mümkündür.³⁰⁴ Tımar kayıtlarının tutulduğu bir başka defter grubu ise mufassal tahrir defterleridir. Tahrir defterleri tımara tabi olan ve tımar uygulamasının yapıldığı eyaletlerde, nüfus ve vergi alınan gelir kaynaklarını tespit etmek için yapılan sayımların ayrıntılı kayıtlarını içermektedir. Bu kayıtların özet halinde bulunduğu defterlere ise icmal defterleri denilmektedir. XVII. yüzyıldan itibaren tımarların çekirdeğini oluşturan yerlerin bir listesinin tutulduğu ve tımarlar üzerinde yapılan değişikliklerin kayıt altına alındığı derdest defterleri kullanılmaya başlanmıştır.³⁰⁵ Bahsettiğimiz defterlerden başka tımar kayıtları ile ilgili bilgi elde etmemizi sağlayan bir başka defterde mühimme defterleridir. Divan-ı Hümayûn toplantılarında görüşülen iç ve dış meselelere ait siyasi, askeri, sosyal ve iktisadi açıdan önemli kararların alındığı ve kaydedildiği mühimme defterlerinde yer alan hükümler, herhangi bir mesele ile ilgili olarak yazılan kararlardır. Mühimme Defterleri'nin ilk kayıt örneğinin 1544 yılına ait olduğunu bilmekteyiz. Bu defter Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde bulunmaktadır. Bu defterde tımar türleri, tımar sahiplerinin isimleri, tımar isteyenlerin makamları ve askeri faaliyetleri hakkında veri bulmak mümkündür.³⁰⁶

91 numaralı Mühimme Defteri'nde yer alan H. 29 Cemaziye'l-ahir 1056/M. 12 Ağustos 1646 yılına ait Erzurum muhafızına gönderilen hükümde, Erzurum Beylerbeyi tarafından tevcih edilen tezkireli ve tezkiresiz tımarların kaydedildiği ruznamçe

³⁰⁴ Bilgin Aydın, "16. Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde Tımar Tevcih Sistemi", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Edi: Halil İnalcık, İsmail E. Erünsal, Heath W. Lowry, Feridun Emecen, Klaus Kreiser, İstanbul 2004, S. 24, s. 30

³⁰⁵ Emine Erdoğan Özünlü, "Tımar Tevcihâtı İle İlgili Kaynaklarda Yer Alan Kayıtların Karşılaştırılmasına Dair Bir Deneme", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C.XXI, S. 21, 2007, s. 83

³⁰⁶ Emine Erdoğan, "Tımar Tevcih Sebepleri Üzerine Bir Kaynak Değerlendirmesi", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C.XIX, S. 1, 2006, s. 176-177,

defterlerinin³⁰⁷ Timar Tezkirecisi Ömer tarafından evine götürülmemesi, eskiden beri uygulandığı şekilde Timar Defterdarı Kâtib Sefer'in yanında muhafaza edilmesi için uyarı niteliğinde bir emir gönderilmiştir.³⁰⁸ Bu hükümden anlaşıldığı kadarıyla timar defterlerinin kayıtlarını tutan Timar Defterdar Kâtibi, aynı zamanda bu defterlerin korunmasında ve muhafaza edilmesinden de sorumlu olduğu tahmin edilmektedir.

Erzurum Eyaleti'ne bağlı Karahisar-ı Şarki kazasında timar tasarruf eden bir sipahi olan Osman Çavuş adındaki kişi timarının bedelini merkeze ödemediği gibi diğer timar topraklarına da zorla sahip çıkmaya çalışması ve zorbalık etmesi sonucunda merkeze gönderilen şikâyet dilekçesine karşılık olarak Erzurum Valisi'ne ve Bazarsuyu kadısı'na H. 5 Receb 1101/M. 14 Nisan 1690 tarihin de bir hüküm gönderilmiştir.³⁰⁹ Bu vesikaya göre kazada muhtemelen güçlü bir durumda olan ismi zikredilen kişi kendi başına hareket edip ahaliye kötülük ettiği açıktır. Gönderilen hükümde kişiye nasıl bir ceza verildiğiyle alakalı bir bilgiye rastlanmazken muhtemelen tasarruf ettiği toprak elinden alındığı tahmin edilmektedir.

Erzurum Mollasına H. 30 Ramazan 1075/M. 16 Nisan 1665 yılında gönderilen hükümde, Hasankale dizdar'ı Mehmed'e ve askerlerine ocaklık olarak verilen Hasankale mukataa gelirlerinin on üç yıllığına dergâh-ı mualla çavuşlarından Mustafa'ya devredildiği bildirilmiştir.³¹⁰

Erzurum Beylerbeyine H. 30 Muharrem 1103/M. 23 Ekim 1691 tarihinde gönderilen hükümde, eyaletteki timar ve zeamet bedellerinin toplanması görevine İsmail'in getirildiği bildirilerek önceki görevli olan Fazıl Bey'de olan defterin yeni görevliye telisi edilmesi istenmiştir.³¹¹

³⁰⁷ “*Kelime Farsça'da “günlük” anlamına gelen rûznâmeye küçültme eki ilâvesiyle oluşturulmuştur. Rûznâmeden farklı olarak Osmanlı bürokrasisinde günlük işlemler için tutulan defterlerin genel adı haline gelmiş, ayrıca hazineye bağlı günlük gelir giderlere bakan kalemler için de kullanılmıştır. Resmi bir defter türü olarak rûznâmçe, daha ziyade maliye teşkilatında hazinedeki işlemlerin gelir ve harcamaların kaydedildiği defterleri ifade eder.*” bkz. Erhan Afyoncu, “Rûznâmçe”, *DİA*, C.XXXV, İstanbul 2008, s. 276.

³⁰⁸ *Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı*, 91 Numralı Mühimme Defteri (H. 1056/ M. 1646-1647) Özet-Çeviri Yazısı-Tıpkıbasım, s. 141; BOA. A. DVNS. MHM. d. 91, s. 67/213.

³⁰⁹ Tan, 99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (91-180), s. 99; BOA. A. DVNS. MHM. d. 99, s. 131/418.

³¹⁰ Alan, 95 Numaralı Mühimme Defteri, s. 133; BOA. A. DVNS. MHM. d. 95, s. 58/369.

³¹¹ BOA. A. DVNS. MHM. d.102, s. 59/259.

Yine incelenen dönemle ilgili olarak H. 20 Şevval 1104/M. 24 Haziran 1693 tarihli başka bir belgede Erzurum Beylerbeyine eyalet toprakları içerisinde bulunan zeamet ve timar sahiplerinden topladıkları vergilerden kendi hakkını alıp gerekli ihtiyaçların karşılandıktan sonra geriye kalan meblağı merkeze göndermesi istenmiştir.³¹² Nitekim Osmanlı Devleti toprak sistemin de kendisine timar tahsis edilen tımarlı sipahi devlet adına topladığı vergiden “kılıç” adıyla anılan kendi geçimini sağlamak için belirlenen miktarı aldıktan sonra geriye kalan kısmıyla asker beslemek ve merkeze göndermek zorunluluğu vardı. Bu görevi yerine getirmeyen dirlik sahibi azledilir ve tasarruf ettiği toprak elinden alınır.³¹³

Erzurum Valisine ve Mollasına H. 5 Receb 1101/M. 14 Nisan 1690 tarihinde gönderilen hükümde, gönüllüyan ağalığı mevkisine atanmış olan Hasan’ın bazı askerler tarafından evinin basılarak talan edildiği bildirilerek buna engel olunması istenmiştir.³¹⁴

H. 29 Zilkade 1067/M. 8 Eylül 1657 yılında Erzurum Paşası’na ve Karahisar-ı Şarki kadısı’na gönderilen hükümde, Karahisar’a bağlı köylerdeki has toprakların gelirlerinin Ahıska ve Argos’da bulunan yencerilerin maaşları olarak dağıtılması bildirilmiştir.³¹⁵

Erzurum Beylerbeyi Halil Paşa’ya bir örneği H. 20 Cemaziye’l-ahir 1103/M. 9 Mart 1692 tarihinde gönderilen hükümde, beylerbeyi tarafından beratsız bir şekilde değiştirilen ve dağıtılan altı aydan sonraki zeamet ve timar tasarrufu kanuna aykırı olduğu bildirilerek bu şekilde toprak tasarruf edenlerin timar ve zeametleri başkalarına verileceğinden bir an önce beratlarını çıkarmak üzere Rikab-ı Hümayun’a³¹⁶ göndermeleri istenmektedir.³¹⁷ Osmanlı Devleti’nde Kanuni dönemine kadar timar tevcihleri merkezden yapılırken bundan sonra beylerbeylerine küçük timarları dağıtma

³¹² BOA. A. DVNS. MHM. d.103, s. 40/263.

³¹³ Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Berikan Yayınevi, Ankara 2016, s.83

³¹⁴ Tan, 99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (91-180), s. 147; BOA. A. DVNS. MHM. d. 99, s. 153/484.

³¹⁵ Murat Yıldız, 92 Numaralı ve 1657-1658 Tarihli Mühimme Defteri Değerlendirme- Transkripsiyon-Dizin (s.1-66), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005, s.115; BOA. A. DVNS. MHM. d.92, s. 36/186.

³¹⁶ “Kelimenin sözlük anlamı “üzengi”dir. Selçuklular’da ve Osmanlılar’da rikâb kelimesiyle sultanın bizzat kendisi, yani, katı veya maiyetiyle huzura kabulü kastedilirdi. Hühümdarın kabul törenine resm-i rikâb, huzurunda yapılan toplantıya rikâb denilirdi. “Padişahın huzuru” anlamında ise daha ziyade “rikab-ı hümayun” tabiri geçerdi.” bkz. Abdülkadir Özcan, “Rikâb”, *DİA*, C.XXXV, İstanbul 2008, s.110.

³¹⁷ BOA. A. DVNS. MHM. d.102, s. 140/563.

yetkisi verilmiştir. Büyük tımarların dağıtımı ise beylerbeylerinin tımar talep eden kişilerin isteklerini merkeze yazdıkları bir tezkere ile bildirmesinden sonra olumlu cevap gelmesiyle yaptıkları tevcihlerdi. Bu tarihten sonra merkezin onayı niteliğinde olan berat alınmadan tımar dağıtımının önüne geçilmeye çalışılmıştır.³¹⁸

II. Ahmed tahta cülus etmesi nedeniyle H. 10 Muharrem 1103/M. 3 Ekim 1691 tarihinde Erzurum beylerbeyi'ne gönderilen hükümde, eyalette tımar tasarruf edenlerin gelenek olduğu üzere padişahın tahta çıkmasından dolayı merkeze giderek tımarlarını tecdid ettirmeleri istenmektedir.³¹⁹ Hükümden anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti'nde yeni padişah tahta çıktığı zaman tımar tasarruf eden sipahilerin bu topraklarını yeniden onaylattığı görülmüştür. Yine aynı hükümle bağlantılı olarak Erzurum beylerbeyi'ne H. 10 Muharrem 1103/M. 3 Ekim 1691 gönderilen hükümde, eyalet sınırları içerisinde beş bin dokuz yüz doksan dokuz akçe olan tımarların beratının beylerbeyi tarafından verilmesi istenmiştir.³²⁰

Osmanlı Devleti tasarruf edilmesi için dağıtılan tımarları verimine göre değerlendirmekteydi. Bunun örneğini H. 20 Cemaziye'l-ahir 1107/M. 26 Ocak 1695 tarihinde Erzurum Valisi Vezir Mustafa Paşa'ya gönderilen hükümde görmekteyiz. Bu vesikada Erzurum'da bulunan ve altı binden aşağı olan tımarların çoğunluğunun verimsiz olması ve tımarı tasarruf eden sipahilerin fakir olmasından dolayı berat yenilemeye gelmelerinin mümkün olmadığı ya da masraflı olacağından merkeze gelmelerine gerek olmadan tımarlarını tasarruf etmeye devam etmeleri istenmiştir.³²¹ Buradan anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti geliri düşük olan tımarların üzerine düşmemiş ve bu tımarların tevcihinde biraz daha ılımlı davrandığı söylenebilir. Ayrıca tımar tasarruf eden sipahilerin mali durumlarıda göz önüne alındığı görülmektedir.

Erzurum'da bulunan tımar ve zeamet tasarruf eden sipahilerin ellerindeki berata göre mal bedellerinin tahsil edilmesi için H. 10 Cemaziye'l-ahir 1107/M. 16 Ocak 1696 tarihinde Erzurum Valisine bir hüküm gönderilmiştir.³²² Bu hükmün bir devamı niteliğinde olan ve aynı tarihte gönderilen başka bir hükümde ise bu tımar ve zeamet

³¹⁸ Acun, "Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulanması", s. 906.

³¹⁹ BOA. A. DVNS. MHM. d.102, s. 42/180.

³²⁰ BOA. A. DVNS. MHM. d.102, s. 44/194.

³²¹ BOA. A. DVNS. MHM. d.106, s. 373/1427.

³²² BOA. A. DVNS. MHM. d.108, s. 49/167.

bedellerinin toplanması için Ebubekir' isminde bir kişinin tayin edildiği bildirilmiştir.³²³ H. 30 Receb 1107/M. 5 Mart 1696 tarihinde Erzurum mollasına gönderilen hükümde, Erzurum beylerbeyliği'ne Abdülbaki Paşa'nın atandığı bildirilerek³²⁴ eyaletin bütün gelirinin mütesellimi olan Eyüb tarafından toplanması istenmiştir.³²⁵ Bu iki hüküm arasında yaklaşık bir ay süre geçmiş ve bu süre zarfında Erzurum beylerbeyliği'ne yeni bir kişinin atanmasıyla muhtemelen tımar bedellerini toplayan ve beylerbeyinin vekili durumunda olan mütesellimde beylerbeylik ataması ile birlikte değişmiş olduğu görülmüştür.

Yeni göreve getirilen Abdülbaki Paşa'ya H. 20 Ramazan 1107/M. 23 Nisan 1696 tarihinde bir emir gönderilerek, Erzurum Eyaleti'nde bulunan tımar ve zeamet topraklarını tasarruf eden kişilerin ellerinde bulunan beratları yenilemeleri istenmektedir.³²⁶ Osmanlı Devleti tımar sistemi uygulaması içerisinde berat yenilenmelerini sık sık gerçekleştirmiştir. Bunu yapmasındaki amaç tımarın verildiği bölgede torak soyluluğuna dayanan bir sipahi sınıf oluşumunun önüne geçmektir. Başka bir sebepte merkezden atanan tımarlı sipahilerin tasarruf ettikleri topraklarda uzun süre kalmalarını engelleyip bir derebeylik yapısının ortaya çıkmasını önlemek istemiştir.³²⁷

İncelenen dönemle alakalı olarak H. 20 Zilkade 1110/M. 20 Mayıs 1699 tarihinde Erzurum valisine, kadısına ve yeniçeri zabiti Ömer'e gönderilen hükümde, tımar tasarruf eden sipahi Mehmed'e kendisinin yeniçeri olduğunu söyleyerek kötülükler eden Hasan adındaki kişinin faaliyetlerinin engellenip hapse atılması istenmiştir.³²⁸

Erzurum beylerbeyi'ne ve mollasına H. 29 Zilkade 1069/M. 18 Ağustos 1659 tarihinde gönderilen hükümde, Erzurum Eyaleti yeniçeri ağalarından Ebubekir'in yapmış olduğu görevinden dolayı ulufe bedelinin tedarik edilmesi istenmiştir.³²⁹

³²³ BOA. A. DVNS. MHM. d.108, s. 49/169.

³²⁴ BOA. A. DVNS. MHM. d.108, s. 116/ 480.

³²⁵ BOA. A. DVNS. MHM. d.108, s. 116/ 481.

³²⁶ BOA. A. DVNS. MHM. d.108, s. 186/ 787.

³²⁷ Kılıçbay, *Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı*, s. 345.

³²⁸ BOA. A. DVNS. MHM. d.110, s. 515/2370.

³²⁹ “ Erzurum'un Canik ayânı Gökollu Kirman Ağası olan kıdvetü'l-emâsil ve'lakrân Ebu Bekir zîde kadrühu gelüb zıkr olunan ağalık ulûfesi bedeli kendüye tevcîh olunup bil-ff'l berât-ı şerîfîmle üzerinde ve zabt ve tasarrufunda iken sabıka ağa olan Yakub nâm kimesne berât mücebince hıdmeti mukâbelesinde tahvîl ve tarihine düşen hukuk ve rüsûmu alıvrılmek için şurûtuyla emr-i şerîf

Netice olarak tımar ve zeamet toprakları ile ilgili araştırma dönemimizde Erzurum Eyaleti'ne toplamda onyeddi hüküm gönderildiği tespit edilmiştir. Bu hükümlerden anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı Devleti'nin de altı ayda bir tımar beratlarının yenilendiği görülmüştür. Ayrıca yeni göreve atanan bir beylerbeyiyle birlikte bölgeye yeni mütesellimde görevlendirildiği tespit edilmiştir. Yine incelenen vesikalara göre Erzurum Eyaleti'nde bulunan devlete ait toprakların tamamının verimli olmadığı ve büyük bir kısmının verimsiz olduğu için devlet, sipahinin tasarruf ettiği toprak karşılığında ödemesi gereken verigiyi almada ılımlı davrandığı açık bir şekilde incelenen belgelerde görülmüştür. Öyle ki bu durumdan dolayı sipahinin tımarını yenilemek için merkeze gitmeden beylerbeyinden tezkiresini alması konusunda hükümlerde ifadeler görülmüştür.

4. İmar Faaliyetleri

Erzurum, gerek bugün gerekse araştırma dönemimizin başlangıcı olan 1650 yılından öncede kadim bir mimari-kültür birikimine sahip bir şehir olmuştur. Şehirdeki Osmanlı vakıf eserlerinden birisi olan Lala Mustafa Paşa Camii vakfının imar yenilemesi için H. 29 Zilhicce 1089 / M. 11 Şubat 1679 da hüküm gönderilmiştir. Erzurum valisi'ne gönderilen vesikada Erzurum'da bulunan Lala Mustafa Paşa Camii evkafının³³⁰ bütün gelirlerini toplayarak gelir gider hesabını yapması ve tamiratını yaptırmak üzere vakıf mütevellisi tarafından Mustafa isimli şahsın zabıt tayin edildiği bildirilmiştir.³³¹

Osmanlı Devleti'nin doğu hududunun korunmasında önemli bir yere sahip olan Erzurum kalesinin korunması ve gerekli tamiratının yapılması da son derece elzemdir. Bu öneme binaen H. 29 Rabiu'l-ahir 1102/M. 30 Ocak 1691 tarihinde Erzurum kadısı'na hüküm gönderilmiştir. Kığı Sancağı'ndaki madende sefer için dökülen

yazılmıştır." Azize Gelir Çelebi, 93 Numaralı Mühimme Defteri (1069-1071 / 1658-1660) (Tahlil-Transkripsiyon ve Özet), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s. 91; BOA. A. DVNS. MHM. d. 93, s. 21/114.

³³⁰ "Vakf'ın çoğulu. Vakıflar." bcz: Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s.238.

³³¹ Yayvan, 96 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, s.318; BOA. A. DVNS. MHM. d.96, s. 185/889.

akçelerin Erzurum ve kalesinin korunmasında kullanılması için emir gönderilmiştir.³³² Bu hükme göre Kığı sancağı'nın bu dönemde Erzurum Eyaleti'ne bağlı olduğu görülmekle beraber ayrıca sancakta maden olduğu bildirilerek burada akçe dökülmeside Kığı'da bir darphanenin mevcut olduğunu göstermektedir.

Yine aynı tarihte gelen başka bir hüküm de: Kığı sancağında dökülen yuvarlakların Trabzon iskelesinden İstanbul'a gönderilmesi ve bir kısmında Erzurum kalesi'nin korunmasında kullanılması istenmektedir.³³³

Erzurum Eyaleti'nde Müslümanlardan ayrı olarak Osmanlı topraklarının genelinde olduğu gibi gayrimüslim ahalide yaşamaktaydı. Tabii bu nüfusun kendine özgü inançlarını yaşama özgürlüğü verilmiş ve bu insanlar farklı bir dine mensup olmalarına rağmen devletin tebası olarak kabul edilmiştir. Nitekim Erzurum valisi'ne ve Erzincan kadısı'na H. 20 Cemaziye'l-evvel 1102/M. 19 Şubat 1691 tarihinde gönderilen hükümde, kazada bulunan Kozanes adlı köydeki zimmiler İstanbul'a gidip adı geçen köyde kendi atalarından kalmış olan kilisenin harabe halde olduğunu ve yıkılmaya yüz tuttuğunu bildirmişlerdir. Divan-ı hümayunda görüşülen bu durumdan sonra hüküm gönderilerek kilisenin tamiratının yapılarak ibadete açılması emredilmiştir.³³⁴ Yine aynı tarihte bir önceki hükmün onayı mahiyetinde olan ve Kozgeçesi Eğrek köyü zimmilerinin kiliselerin tamir için yaptıkları başvurunun zikredilen şartlarına uygun yapılması şartıyla kabul edildiği bildirilmiştir.³³⁵ Bu iki hükümde verilen köy ismi her iki belgede de farklı isimlendirilmiştir. Buna durumda köyün iki ismi olabileceği hükümlerden tahmin edilmekle beraber iki ayrı köy olma olasılığı da ihtimal dâhilindedir. Ayrıca Erzurum valisi'ne gönderilen bu hükümlerden anlaşılmaktadır ki Osmanlı Devleti kendi toplum yapısı içerisinde yer alan İslam dışı unsurların da kendi inançlarını rahatça yaşayabilmeleri için onların ibadethanelerine gereken ehemmiyeti vermiştir. Özellikle toplumun inanış biçimlerine ve mensup oldukları dine saygı

³³² BOA. A. DVNS. MHM. d.100, s. 121/464.

³³³ Muzaffer Fehmi Şakar, 1101/1102 (1690/1691) Tarihli 100 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s.1-145), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 225; BOA. A. DVNS. MHM. d.100, s. 121/465.

³³⁴ BOA. A. DVNS. MHM. d.100, s. 125/ 475.

³³⁵ BOA. A. DVNS. MHM. d.100, s. 135/ 497.

göstererek sosyal bir devlet anlayışını benimsediği bu hükümlerden yorumlanabilmektedir.

İbadethaneler ve savunma mekanizması durumunda olan kalelerin dışında halkın sosyal ihtiyaçları durumunda olan köprülerde imar faaliyetleri içerisinde yer almıştır. Eyalet sınırları içerisinde olan ve Kemah Sancağı'nda bulunan Fırat Nehri üzerindeki köprünün harap bir şekilde olduğu ve köprünün tamamen yıkılarak yeniden yapılması için H. 30 Ramazan 1103/M. 15 Haziran 1692 tarihinde Erzurum Beylerbeyi'ne, Erzurum, Erzincan ve Kemah kadıları'na emir gönderilmiştir.³³⁶ Vesikadan anlaşıldığı kadarıyla bu dönemde Kemah, Erzurum Eyaleti'ne bağlı bir sancak durumundadır.

Araştırılan dönemle alakalı olarak Erzurum beylerbeyliği'ne imar faaliyetleri için toplam da beş hüküm gönderildiği tespit edilmiştir. Bu hükümlerden bazıları camiî, kilise gibi dini ibadet hanelerin tamiri için bazıları ise köprü, kale gibi reayanın günlük hayatını kolaylaştıran ve korunmasını sağlayan sosyal ihtiyaçlarının tamiri için gönderilmiştir.

5. Miras ve Mülk Meseleleri

Osmanlı Devleti'nde miras olaylarında yaşanan sorunlar mühimme defterlerine de yansımıştır. Genelde tereke kayıtları diye isimlendirilen miras davaları kadı önünde çözüme kavuşturulduğu için kadı kayıt defterleri olan kadı sicil defterlerinde bulunmaktadır. Ancak yaşanan olaylar neticesinde bu davalar mühimme defterlerine de yansımıştır. Erzurum Eyaleti'nde miras sorunlarıyla alakalı dönemimize ait iki mesele üzerine gönderilmiş dört tane hüküm bulunmaktadır. Bu sorunlardan biri olan ve H. 29 Şevval 1067/M. 10 Ağustos 1657 tarihli Erzurum Eyaleti mutasarrıfı'na gönderilen hükümde geçmektedir. Vesikaya göre Bıyıklı Mustafa Paşa'nın vefatı neticesinde yetimlerine vasi³³⁷ olarak bıraktığı İbrahim adlı kişinin yetimlerin mirasından altı ay vadeliğine bin beş yüz riyal kuruş borç almıştır. Bu borçtan yedi yüz kuruşunu ödemiş olup gerisini ödemediği bildirilerek, yetimlerin akçesinden faiz ile para alan miras vekili İbrahim'in borcunun kalan miktarının bir an önce tahsil edilmesi için bir emir

³³⁶ BOA. A. DVNS. MHM. d.104, s. 28/ 133.

³³⁷ “Velayet altında bulunmayan küçüklük, ihtiyarlık vb. kısıtlılığı gerektiren nedenlerle medeni haklarını kullanmaktan mahrum kişilerin menfaatlerini korumak üzere mahkeme tarafından tayin edilen kanuni temsilci.” bkz.Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 680

gönderilmiştir.³³⁸ Bu konuyla alakalı olarak yaklaşık bir ay sonra Erzurum paşası'na ve mollası'na yeni bir hüküm gönderilmiştir. Bıyıklı Mustafa Paşa'nın küçük oğlunun mirasından vasisi olan Bayburtlu İbrahim'in aldığı borcun bir kısmını ödemediği ve bu borcun bir an önce ödenmesi emredilmiştir.³³⁹ Bu iki hükümde görülmüştür ki bir kişi kendisinden sonra eğer mirasını koruyacak yetişkinliğe gelmiş bir evladı yok ise kendisinin vefatından sonra mirasını koruyabileceği bir vasi ya da emanetçi atandığı görülmüştür. Bu kişi resmiyette de onaylanmış ve mirasın başına bir hal gelmesi durumunda devlet vasiden hesap sormuştur.

Erzurum Eyaleti'nde görülen bir başka miras konusu ise H. 28 Ramazan 1103/M. 13 Haziran 1692 tarihinde Erzurum kadısı'na gönderilen hükümde, Erzurum beylerbeyi Halil Paşa'nın işlemiş olduğu suçlardan ötürü cezalandırılması istenmektedir.³⁴⁰ Ancak bu suçların içeriği ve ne olduğu hakkında bilgi verilmemekle beraber kadının uygulaması gereken cezada bildirilmemiştir. Bu cezaya karşılık olan hüküm idam olduğu bir sonraki belgeden tahmin edilmektedir. Yukarı da gönderilen belgede Erzurum Beylerbeyi Halil Paşa'nın cezalandırılması istenirken, Erzurum kadısı'na gönderilen bu yeni hükümde: Erzurum eski beylerbeyi Halil Paşa'nın metrukatının³⁴¹ zaptedilmesi istenmektedir.³⁴² Yani Halil Paşa'ya verilen cezanın idam olduğu ve kendisinden geriye kalan malının korunması istenmiştir.

Osmanlı Devleti kendi bünyesinde reayası olan gayrimüslim ahalinin de haklarını korumuştur. H. 29 Zilkade 1067/M. 8 Eylül 1657 tarihinde Erzurum paşasına ve Erzincan kadısı'na gönderilen hükümde, Erzincan kazasında oturan Samava adlı bir gayrimüslimin kendi atalarından kalma arazisinin kazada oturanlar tarafından zorla tasarruf edildiği bildirilerek bu durumun önüne geçilmesi istenmiştir.³⁴³

³³⁸ Yıldız, 92 Numaralı ve 1657-1658 Tarihli Mühimme Defteri Değerlendirme- Transkripsiyon-Dizin (s.1-66); BOA. A. DVNS. MHM. d.92, s. 30/ 152.

³³⁹ Yıldız, 92 Numaralı ve 1657-1658 Tarihli Mühimme Defteri Değerlendirme- Transkripsiyon-Dizin (s.1-66); BOA. A. DVNS. MHM. d. 92, s. 32/ 166.

³⁴⁰ BOA. A. DVNS. MHM. d.104, s. 44/ 183.

³⁴¹ “*Muhallefat ile aynı anlama gelmektedir. Ölenin bıraktığı şey yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine “terike” de denilir. Muhallefat; Arapça ölümlle bırakılan şey demek olan muhalefin çoğuludur.*” bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü*, s. 564.

³⁴² BOA. A. DVNS, MHM, d.104, s. 44/184.

³⁴³ Yıldız, 92 Numaralı ve 1657-1658 Numaralı Mühimme Defteri Değerlendirme-Transkripsiyon-Dizin, s. 127; BOA. A. DVNS, MHM, d.92, s. 43/199.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zayıf durumu kullanan bazı yerel yöneticiler bir başkasının malına tecavüz etmiştir. H. 20 Rabiü'l-ahir 1075/M. 10 Kasım 1664 tarihinde Erzurum mollası'na gönderilen hükümde, Kuzatdan Mevlana Receb'in Saraçhane başındaki evinde oturan ailesini evden çıkarıp yerine kefere taifesini dolduran ehl-i örften, evin boşaltılıp sahibine iade edilmesi için hüküm gönderilmiştir.³⁴⁴

Erzurum paşasına ve mollasına H. 10 Cemaziye'l-ahir 1070/M. 22 Şubat 1660 tarihinde gönderilen hükümde, Erzurum Eyaleti'nde oturan yeniçeri Hüseyin vefat etmeden önce malını yeniçeri beytülüne bırakmasına rağmen Akbalı Mustafa adındaki kişi Hüseyin'in oturduğu evin kendinin olduğunu iddia ederek karışıklık çıkarmıştır. Bu karışıklığa son verilmesi için hüküm gönderilmiştir.³⁴⁵

6. Erzurum Eyaleti'ne Gönderilmiş Diğer Hükümler

Araştırılan dönemle ilgili olarak Erzurum Eyaletine birçok konu başlığı altında hükümler gönderilmiştir. Bu hükümleri konu başlıklarına göre tasnif ederek yukarıda ayırmaya çalıştık. Değerlendirmesini yaptığımız hükümlerden başka incelenen dönemle alakalı münferit bir biçimde tasnif edebileceğimiz ilginç hükümlerle de karşılaşmış bulunmaktayız. Bu hükümlerden H. 30 Ramazan 1103/M. 15 Haziran 1692 tarihinde Erzurum valisine, Çıldır beylerbeyine ve Abdülaziz sancakbeyine gönderilen hükümde, padişahın avlanması için ispir kuşu³⁴⁶ yakalanıp İstanbul'a gönderilmesi

³⁴⁴ “Kuzâtıdan Mevlânâ Receb zîde fazluhû südde-i sa'âdetüme arz-ı hâl nefsi-i Erzurûm'da Sarrâc-hâne başında mûmâ-ileyhin mülk menzili olub ehl ü iyâli sâkin iken mûmâ-ileyh bin yetmiş senesinde Âsitâne-i sa'âdetüme geldükde (...) tâ'ifesinden bazıları rızaları yoğ-iken mûmâ-ileyhin ehl ü iyâlin menzili mezbûrdan fuzûlen çıkarub ehl-i örf tâ'ifesi kondurub gadr itmeleriyle mûmâ-ileyhin mülk menzili tahliye olunub şer'le kendüye alı-virilmek bâbında emr-i şerîfim ricâ eyledüğü ecilden şer'le görülüb mûmâ-ileyhin mülki ise tahliye olunmak için yazılmışdır”. Ercan Alan, 95 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil, Transkripsiyon ve Özet), s.64; BOA. A. DVNS. MHM. d. 95, s. 28/ 163.

³⁴⁵ “ Hüseyin nâm yeniçeri arz-ı hâl idüb kazâ-i mezbûr sâkinlerinden iken fevt olan (...) nâm yeniçerinin vâris-i mukarrebini olmayup tasarrufunda olan mülk menzili yeniçeri Beytü'l-mâlina âid olmağla menzilde verilüp bu alup yedi seneden mütecâviz zabt ider iken Akbalı Mustafa zuhûr idüb ol evin sâhibi benim kayd-ı memluküm idi. Ol menzili alub zabt iderim deyü zabt ve tasarrufuna mâni olmakda hâlî olmaduğun ve mezkûr Mustafa dahl etmemiş deyü sekbân başı olup yeniçerilerim ağası Kâ'im-makâm Mehmed dâme mecduhü tarafından mektûb verilmekle mücebince hüküm yazılmışdır”. Çelebi, 93 Numaralı Mühimme Defteri (1069-1071 / 1658-1660) (Tahlil-Transkripsiyon ve Özet), s. 141; BOA. A. DVNS. MHM. d. 93, s. 36/ 234.

³⁴⁶ *Bu güvercin ırkı Mısır ülkesinin ulusal ırkı olarak bilinir. Güvercinlerin kırlangıca benzer bir yapısı vardır. Yapısı ince narin bir görünümü verse de, gerçekte oldukça dayanıklı olurlar. İspir güvercinleri*

istenmektedir.³⁴⁷ Hükümün gönderildiği tarihi dikkate alacak olursak Osmanlı padişahlarından II. Süleyman dönemine denk geldiği görülmüştür. Kendisinden önce Osmanlı saltanatında bulunan IV. Mehmet gibi II. Süleyman'ın da avlanmayı seven bir padişah olduğu söylenebilir. Ayrıca ispir kuşu istenmesinin nedeni kuşun genel özellikleri arasında hem seri hareket etmesi hemde gökyüzünde çok daha yüksek noktalara çıkabilmesinden dolayı talim sırasında avlanan kişiyi geliştireceği düşünülmüş olabilir.

Araştırma konumuz içerisinde yer alan ilginç hükümlerden biri de H. 20 Şevval 1068/M. 1 Ağustos 1657 tarihinde Mihaliç mollasına gönderilmiştir. Erzurum Muhafızı Vezir Mustafa Paşa'nın kız kardeşi olan Raziye hanım'ın eşi olan Hasan vefat etmiş olduğundan dolayı kimseyle nikâhlanmak istememektedir. Buna rağmen Veziriazam (Köprülü) Mehmed Paşa'nın oğlu Mustafa Paşa tarafından nikâha zorlanarak taciz ve rencide edildiği vurgulanmıştır. Bu hüküm Raziye Hanım'ın rencide edilmemesi için gönderilmiştir.³⁴⁸ Bu taciz olayının divan-ı hümayuna gidecek kadar büyümesi olayın ciddiyetini göstermesi bakımından önemli olabileceği gibi diğer bir açıdan da taciz eden kişinin Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın oğlu olmasından dolayı bölgenin kadısı belki de bir hüküm vermeye çekinmiş olabileceği için divan-ı hümayuna intikal etmiş olabilir.

Eyalete çok nadir gönderilen hükümlerden biriside rüşvet, yolsuzluk gibi suçlarla ilgili gönderilen hükümlerdir. Erzurum Valisine H. 20 Rabiu'l-evvel 1105/M. 19 Kasım 1693 tarihinde gönderilen hükümde, rüşvet, hükümet işlerine müdahale, yolsuzluk gibi suçları işledikleri ile ilgili şikâyet olunan kişilerin bu suçlarının karşılığında kanunen cezalandırılmaları emredilmiştir.³⁴⁹

İncelenen dönemle alakalı olarak H. 10 Şevval 1104/M. 14 Haziran 1693 yılında Erzurum Valisi Vezir Ali Paşa'ya gönderilen hükümde, Ulus Kürtlerinin yaylalara geliş gidişlerinde kaza ahalisine ve yolculara zarar vermemeleri istenerek gerekli

yükseklerde nokta denilebilecek yerlere kadar yükselerek uçabilme özelliğine sahiptir..” bkz. <https://www.guvercinler.gen.tr>

³⁴⁷ BOA. A. DVNS. MHM. d.104, s. 44/ 184.

³⁴⁸ Yıldız, 92 Numaralı ve 1657-1658 Numaralı Mühimme Defteri Değerlendirme-Transkripsiyon-Dizin; s. BOA. A. DVNS. MHM. d.92, s. 59/ 276.

³⁴⁹ BOA. A. DVNS. MHM. d.103, s. 47/ 316.

tedbirlerin alınması yönünde uyarı hükmü gönderilmiştir.³⁵⁰ İsmi zikredilen Ulus Kürtleri hayvancılık yaptığı ve göçebe bir yaşam tarzı benimsediği yaylak-kışlak olarak yer değiştirmelerin dolayı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu göçleri sırasında muhtemelen hayvanları yerli ahalinin tarlasına girip zarar verdiği için böyle bir hüküm gönderilmiş olabileceği tahmin edilmektedir.

Araştırılan dönemle alakalı olarak başka bir münferit hükümde H. 10 Rabiü'l-ahir 1056/M. 26 Mayıs 1646 tarihinde gönderilmiştir. Erzurum ahalisinin Muhib Çavuşoğlu Mehmed isimli kişi hakkında, kendi işiyle uğraşmayıp insanları sürekli yöneticilere gembazlayarak mağduriyetlerine sebep olduğu yolundaki şikâyetleri doğru ise mahkemeye çıkarılıp adı geçen kişinin bu şekilde davranmaktan men edilmesi ve kanunen gerekli ceza verilmesi yönünde istenmiştir.³⁵¹

Osmanlı Devleti'ne gelip bu devletin sınırları içerisinde gezmek isteyen yabancılar için devletin uyguladığı resmi bir prosüdür bulunmaktaydı. Bu kişilerin gittikleri bölgelerdeki resmi görevliler ile sorun yaşamamaları için kendilerine yol emri verilmekteydi. Bu seyahat izin belgesine “mürur tezkeresi” de denilmektedir.³⁵² H. 29 Şevval 1067/M.10 Ağustos 1657 yılında İstanbul'dan Erzurum'a girmek isteyen Fransızlar için yol emri verildiği ve bu konuda dikkat edilmesi için Erzurum Kadısı'na hüküm gönderilmiştir.³⁵³ Yine aynı şekilde ticaret amaçlı Osmanlı coğrafyasına gelen yabancı tüccarlar da aynı uygulamadan geçmekteydiler. H. 30 Receb 1089/M. 17 Eylül 1678 tarihinde gönderilen hükme göre Venedikli bir tüccar olan Kompirne'nin ticaret yapmak için Osmanlı topraklarında olduğunu ve bu kişinin rencide edilmemesi için hüküm gönderilmiştir.³⁵⁴

³⁵⁰ BOA. A. DVNS. MHM. d.104, s. 262/ 1202.

³⁵¹ *Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı*, 91 Numralı Mühimme Defteri (H. 1056/ M. 1646-1647) Özet-Çeviri Yazısı-Tıpkıbasım, s. 148; BOA. A. DVNS, MHM. d. 91, s. 72/ 230.

³⁵² Hamiyet Sezer, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahat İzinleri”, *Ankara Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2003, C.XXI, S.33, s. 106.

³⁵³ BOA. A. DVN, MHM, d. 92, s. 29/148.

³⁵⁴ “...Kıdvet-i umera-i'l-milet'ul-meshiyye verip palyos kıymet avakibe bil haber südde-i saadetime arz-ı hal edip Venedikliden cevab-ı Kompire nam bezirgan asitane-i saadetime gemi ile Trabzon'a ve Trabzon'dan ticaret ile azimet eden kervan ile tereste gitmek murad eylediği bildirüp menazil ve müracaatı rencide olunmamak babında emr-i şerifim rica etmeğin kanun üzre amel olunmak emrim olmuşdur deyu yazılmıştır.” bkz. M.Alper Yayvan, 96 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1089-1090/M. 1678-1679), (s. 100-199), s. 113-114; BOA. A. DVNS. MHM. d. 96, s. 121/ 604.

Erzurum Valisi Ali Paşa'ya H. 25 Cemaziye'l-ahir 1101/M. 5 Nisan 1690 tarihinde gönderilen hükümde, darphane-i amire'de kesilmek üzere Acem diyarından sim³⁵⁵ tedarik edilmesi istenmiştir.³⁵⁶ Hükümden anlaşılacağı üzere Acem diyarı³⁵⁷ diye geçen İran ve Azerbaycan coğrafyasından gümüş madeni çıkarıldığı tahmin edilmektedir.

Erzurum'da bulunan ve Gümüşhane Eminliği göreviyle vazifeli Hacı Yusuf'dan bölge ahalisinden bazı kişilerin şikâyetçi olması üzerine H. 29 Cemaziye'l-evvel 1102/M. 28 Şubat 1691 tarihinde Erzurum'a gelen cevapta Erzurum Valisi Vezir Ömer Paşa'nın bu kişileri tespit edip Erzurum'da kurulacak divan'da yargılanmalarının yapılması istenmiştir.³⁵⁸

H. 29 Cemaziye'l-evvel 1102/M. 28 Şubat 1691 tarihinde Erzurum Valisi Vezir Ömer Paşa'ya gönderilen tayin hükümde, Bitlis Sancağı'na mutasarrıf olarak Nuh adlı kişinin atandığı ve bu kişinin yeni göreviyle alakalı olarak Van valisi vezir Tursun Mehmed Paşa'nın ve Kürdistan beylerinin de bilgilendirilmesi istenmiş.³⁵⁹

Erzurum Mollası'na H. 20 Cemaziye'l-evvel 1103/M. 8 Şubat 1692 tarihinde gönderilen hükümde, Erçil Meliki'nin kardeşi Gorgi'nin kardeşinin önceki Erzurum mutasarrıfı olan Ömer Paşa'ya gönderdiği hediyelerin emaneten saklandığı bedestenden alınıp paşanın adamına teslim edilmesi istenmiştir.³⁶⁰

³⁵⁵ “Gümüş, gümüştən para.” bkz. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 617.

³⁵⁶ Tan, 99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (91-180), s. 87; BOA. A. DVNS, MHM, d. 99, s. 118/395.

³⁵⁷ “*Osmanlı Devleti'nde İran ve Azerbaycan coğrafyası için kullanılan isim*”. bkz. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 6.

³⁵⁸ Şakar, 1101/1102 (1690/1691) Tarihli 100 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s.1-145), s. 243-244; BOA. A. DVNS. MHM. d.100, s. 132/507.

³⁵⁹ “ Tıblis hükûmeti cenâb-ı emâret-meâb sâbıkan mutasarrıfı olan Nûh dâme ulüvvuhûya bin yüz iki senesi Cemâziye'l-evvelîsinün on sekizinci gününden tevcîh olunup kemâ-fi'l-evvel zabt u rabt itdirilmesi için düstûr-ı mükerrerem Van vâlisî Vezîrim Tursun Mehemmed Paşa edâmallâhü te'âlâ iclâlehû ve Van eyâletinde vâki Kürdistân begleri ve Van kullarıyla memûr olmağın. İmdi: Sen ki vezîr-i müşârun-ileyhsin. Hükûmet-i merkûmenün kemâ-kân mûmâ-ileyhe zabt u rabt itdirilmesi husûsında sen dahî takayyüd ve ihtimâm eylesesin deyü yazılmışdır.” Şakar, 1101/1102 (1690/1691) Tarihli 100 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s.1-145), s. 262; BOA. A. DVNS, MHM, d.100, s. 142/541.

³⁶⁰ BOA. A. DVNS. MHM. d.102, s. 138/556.

Erzurum Beylerbeyi'ne ve kadısı'na H. 10 Şaban 1103/M. 27 Nisan 1692 tarihli II. Süleyman'ın hattıyla yazılan hükümde, Acem diyarından gelip hac vazifesine giden hacıların rencide edilmemesi için hüküm gönderilmiştir.³⁶¹

Üsküdar'dan Bayburd ve Erzurum'a varınca yol üzerinde bulunan kadılara gönderilen H. 20 Rabiü'l-ahir 1106/8 Kasım 1694 hükümde, Bayburt ileri gelenlerinden Hacı Yakup ve Erzurum acemi oğlanlarından Seyyid Hamza'nın acele bir şekilde İstanbul'a gitmeleri için hüküm gönderilmiştir.³⁶²

Bir suretinde Erzurum Valisine gönderilen H. 20 Şevval 1106 /3 Haziran 1695 tarihli hükümde, kendi bölgelerinden geçerek dini vazifesini yerine getirmek için hacca giden hacıların güvenliklerinin sağlanması emredilmiştir.³⁶³ Yine H. 29 Şevval 1109/M. 10 Mayıs 1698 tarihinde bir suretinde Erzurum Eyaleti hâkimi paşa'ya gönderilen hükümde, Acem ve Osmanlı hacıların yollarda zulme uğramaması³⁶⁴ ve haksız vergiler istenip rahatsız edilmemeleri için kolaylık sağlanması istenmiştir.³⁶⁵

Araştırılan dönemle ilgili olarak H. 10 Cemaziye'l-evvel 1107/M. 17 Aralık 1695 tarihinde Erzurum naibine gönderilen hükümde, Devlet-i Aliyye'ye gelen Acem müftüsünün sınıra kadar korunarak götürülmesiyle görevli Süleyman Çavuş'un hala Erzurum'da olduğu öğrenilmiş olup adı geçen kişinin İstanbul'a gönderilmesi istenmektedir.³⁶⁶

Erzurum Eyaleti'nde bulunan kadılara ve vilayet ileri gelenlerine H. 10 Cemaziye'l-ahir 1107/M. 16 Ocak 1696 yılında gönderilen hükümde, bazı kişilerin ellerinde menzil beygiri mühürlü belgeyle gezip sahtekârlık yaptıkları bildirilerek, ellerinde tuğralı ferman olan ulaklara menzil beygiri verilmesi, vali buyruğusu ile gelen ulaklara menzil beygiri verilmemesi istenmektedir.³⁶⁷

Bir sureti de Erzurum Valisine H. 30 Receb 1107/M. 5 Mart 1696 yılında gönderilen hükümde, hac vazifelerini yerine getirmek için Acem diyarından gelip Mekke ve Medine'ye gitmek isteyen İranlı hacılardan yol üzerinde haksız para talebinde

³⁶¹ BOA. A. DVNS. MHM. d.102, s. 215/827.

³⁶² BOA. A. DVNS. MHM. d.103, s. 74/521.

³⁶³ BOA. A. DVNS. MHM. d.106, s. 16/29.

³⁶⁴ BOA. A. DVNS. MHM. d.110, s. 400/1762.

³⁶⁵ BOA. A. DVNS. MHM. d.110, s. 403/1770.

³⁶⁶ BOA. A. DVNS. MHM. d.106, s. 365/1397.

³⁶⁷ BOA. A. DVNS. MHM. d.108, s. 41/129.

bulunulmaması ve bu hacılara kötülük edilmemesi istenmektedir. İran ile yapılan anlaşma şartlarına bağlı kalmak için bu hacıların güvenli bir şekilde seyahat yapmaları bildirilmiştir.³⁶⁸

Erzurum Valisine ve Erzincan kadısına H. 10 Safer 1109/M. 28 Ağustos 1697 yılında gönderilen hükümde, Erzincan kalesi dizdarı olan Abdullah'ın ismi geçen kazadaki bazı kişilerden işledikleri suçlardan dolayı ceza verilmesini istemiştir. Ancak bu kişilerin padişah fermanı ve mahkeme kararı olmadan cezalandırılıp hapsedilmemesi bildirilmiştir.³⁶⁹

İncelenen dönemle alakalı olarak bireysel mahiyette olan hükümlerden biriside H. 20 Receb 1109/M. 1 Şubat 1698 tarihinde Edirne'den Erzurum'a ve Acem sınırına varınca yol üzerindeki kadılara, mütesellimlere, kethüdayerlerine, voyvodalara, Havas, evkaf zabıtları ve vilayet ileri gelenlerine gönderilen hükümdür. Derviş Süleyman adında bir kişinin ilim yolculuğuna çıktığı ve bu yolculuğu sırasında her türlü güvenlik önlemlerinin alınarak sağlam bir şekilde ana vatanına dönmesinin sağlanması istenmiştir.³⁷⁰

Bir suretinde Erzurum Eyaleti'nde bulunan kadılara H. 20 Şevval 1109/M. 1 Mayıs 1698 tarihinde gönderilen hükümde, Acem memleketinden gelen hacıların ve tüccarların geliş gidişlerinde haksız vergi talep edip rencide edilmemeleri bildirilerek her türlü kolaylığın sağlanması istenmiştir.³⁷¹

Erzurum Valisine H. 29 Şevval 1110/M. 30 Nisan 1699 tarihinde gönderilen hükümde, Malazgirt sancakbeyliği görevinde bulunan Hüseyin'in üzerine baskın

³⁶⁸ BOA. A. DVNS. MHM. d.108, s. 139/603.

³⁶⁹ “ Erzurum kal'ası dizdârı Abdullah gelüb kazâ-yı mezbûre sâkinlerinden (...) ve (...) dâhi bazıları kâtil ve sârik olmayub üzerlerine şuhûd-ı udûl ile şer'an bir cürüm sâbit ve zâhir olmayan bazı fukarâyâ ber-vech-i şer ve bilâ emr-i şerîfim kal'a-bend idüb müft ve meccânen zâd-ı zâhirlerisin kendi malından vir deyü te'addi eyledüklerini bildürüb hilâf-ı şer'i şerîfime ve bilâ emrî maruf ve bilâ cürüm kimesneye ol vechle kal'a-bend ittirmeyüb men ve def olunmak bâbında hükm-i hümayunum ricâ itmeğin hilâf-ı şer'i şerife ve bilâ cürüm kimesneyi kal'a-bend ettirmemek için yazılmışdır.” Muhammet H. Demirsoy, 109 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2001, s. 83-84; BOA. A. DVN., MHM, d.109, s. 20/87.

³⁷⁰ BOA. A. DVNS, MHM. d.110, s. 269/1239.

³⁷¹ BOA. A. DVNS. MHM. d.110, s. 411/1804.

yaparak istila faaliyetinde bulunduğu iddia edilen Bayezıd kalesi sancakbeyi İbrahim'in böyle bir müdahalesinin olup olmadığının araştırılması istenmiştir.³⁷²

³⁷² BOA. A. DVNS. MHM. d.110, s. 673/3109.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ERZURUM EYALETİ'NDE GÖRÜLEN GÜVENLİK SORUNLARI VE ASKERİ HAYAT

1.Eyalet'te Meydana Gelen Eşkialık Olayları

Arapça bahtsız, fena hareketli, haylaz, habis, haydut, yol kesen anlamına gelen şaki teriminin çoğulu durumunda olan eşkıya sözcüğü dağ hırsızları, haydutlar manasında kullanılmaktadır.³⁷³

Tarihsel süreçleri aydınlatmamızda bize yardımcı olan Osmanlı kaynaklarında kat'ü't-tarik tabiri de yine eşkıyalık manasında kullanılmıştır. Bunun yanında şaki, celali, eşirra, harami, haramzade, türedi ve haydut kelimeleri de kaynaklarda eşkıya terimi ile birlikte kullanılan diğer sözcüklerdir. Eşkialık, silahla yol kesip, baskın yaparak insanların malına canına tecavüz edip toplum düzenini bozma anlamında kullanılabilir. Eşkialık, hali hazırda bulunan siyasi iktidara bir başkaldırı niteliği taşımamaktadır. Bu yönüyle “bağy”den ayrılır. Hanefi fikhî hariç diğer mezheplere tabii İslam âlimlerinin çoğu herhangi bir kadın erkek ayrımı olmaksızın üç kişinin köy, kasaba ve şehir gibi yerleşik ahalinin yaşadığı yerler dışında yaptığı soygun ve saldırıları eşkıyalık faaliyeti olarak kabul etmişlerdir. İnsanların can ve mal güvenliğini sağlayıp, kamu düzenini korumak devletin temel görevleri arasında olduğu için eşkıyalık İslam devletlerinde büyük suç olarak görülmüş ve caydırıcı cezalar verilmiştir. Aynı şekilde İslam hukukunda da kabul edilir bir suç olarak görülmeyen eşkıyalık büyük günahlar arasında sayılmıştır.³⁷⁴

İslam hukukuna göre Müslümanların ya da gayrimüslimlerin mallarını zorbalıkla ele geçirip insanların canına kastederek kamu düzenini bozan herkesin yaptığı bu suç “büyük hırsızlık”olarak kabul edilmiştir. Eşkialık ile hırsızlık arasındaki fark ise hırsızlık kimsenin canına kastetmeden malının gizlice alınmasıdır. Ancak eşkıyalıkta

³⁷³ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2010, s. 271.

³⁷⁴ Süleyman Demirci, Hasan Arslan, *Osmanlı Türkiyesi 'nde Eşkialık, Devlet ve Siyaset*, Yalın Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 17.

insanların canlarına kasteder derece kullanılan zorbalıkla mallarının ele geçirilmesi vardır.³⁷⁵

Eşkiyalık olaylarının ortaya çıkmasındaki en büyük sebep merkezi devletin idari otoritesini kaybetmesiyle birlikte ortaya çıkan sosyal ve ekonomik krizlerdir. Kişinin kolaylıkla para kazanıp zengin olma isteği de bireysel olarak eşkiyalık sorununun ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Eşkiyalık faaliyetleri iklim durumuna göre de farklılık göstermektedir. Genelde ilkbahar ve yaz aylarında ortaya çıkan eşkiyalık hareketleri kış aylarında nadir görülmektedir. Bunun sebebi ise kışın yolculuk durumunun azami olması ve yolların iklim şartlarından dolayı kapanmasından kaynaklanmaktadır. Yaz ayları ise eşkiyaların eylemlerini yerine getirip ve rahat bir şekilde kaçıp saklanması açısından daha elverişlidir.³⁷⁶ Eşkiyalıkta yönetim, siyasal düşünce, insan etkenlerinden başka coğrafyanın da etkisi olmuştur. Eşkiyalar genelde coğrafi açıdan ulaşılması güç olan yüksek dağlar başta olmak üzere ormanlık, bataklık bölgeleri gibi yerlerde ikamet etmişlerdir.³⁷⁷

İslam hukukuna göre eşkiyalık suçunun işlenmesi için eylemi yapan kişinin aklı dengesinin yerinde olması ve olgunluk çağında olması gereklidir. Suçu işleyen kişinin köle ya da özgür, erkek veya kadın, Müslüman ya da gayrimüslim olması farketmemektedir. Eşkiyalık olayının tam olarak onaylanması için gerekli deliller olan suç aleti, suçun işlenme şekli, yeri ve zamanı, suç mağduru ve suç teşkil eden fiille ilgili olarak bazı şartların yerinde olması gereklidir. Bu şekilde suçun kanunlara uygun şekilde cezalandırılması aranmıştır. İslam hukukçularının önemli bir kesimi eşkiyalık suçunun işlemiş sayılabilmesi için suçun açıkça ve şiddet kullanarak işlenmiş olması konusunda hem fikirdirler. Yukarıda da belirttiğimiz gibi eşkiyalığı hırsızlıktan ayıran en önemli özellikte suçun şiddet kullanarak işlenmesidir. Hanefi mezhebi fıkıhçıları eşkiyalık suçunun tam anlamıyla yerine gelmesi için suçu işleyenlerin en az üç kişi olması gerektiği konusunda hem fikirdedirler. Bir veya iki kişinin yapacağı saldırıyı eşkiyalık olarak görmemişler ve münferit suç olarak kabul etmişlerdir. İslam hukukuna

³⁷⁵ Esra Yakut, “Osmanlı Hukukunda Bir Suç Olarak Eşkiyalık ve Cezalandırılması”, *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, S.33, 2012, s. 21.

³⁷⁶ Volkan Ertürk, “XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Vize Sancağında Eşkiyalık Faaliyetleri (1553-1574)”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, S.12, Bahar 2012, s. 99.

³⁷⁷ Ayşegül Hüseyinklioğlu, “Mühimme Defterlerine Göre Osmanlı Devletinde Eşkiyalık Olayları (1594-1607)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Elazığ 2001, s. 3.

göre suçun kesin olarak ispatlanmış olması gerekmektedir. Şüphe içeren veya tereddütlü noktalar var ise konu hakkında kesin hüküm vermenin doğru olmadığı belirtilmektedir.³⁷⁸

Eşkiyalık suçunu işleyen bir kişinin cezalandırılması ile ilgili Kur'an da dört farklı cezadan bahsedilmiştir. Eşkiyanın yaptığı faaliyete göre öldürülmesi, asılması, el ve ayakların çaprazlanma kesilmesi ve sürgün edilmesi gibi cezalardan söz edilir. Klasik dönem İslam hukukçularının ortak görüşüne göre eşkiyalık suçuna karşı verilen cezaların had³⁷⁹ grubunda olmasından dolayı bu suçun para veya başka cezalara çevrilemeyeceği ortak kanaatleridir. Bu kadar caydırıcı cezaların verilmesindeki ana sebep suçun kamu düzenini bozmasından ve güvenliğe verilen önemden kaynaklanmaktadır.³⁸⁰ Osmanlı Devleti herşeyden önce şer'i ve örfi hukukun uygulandığı bir hukuk devletidir. Tüm suçlarda olduğu gibi eşkiyalık suçunda Osmanlı ceza hukukunda bir karşılığı bulunmaktadır. Buna göre Osmanlı ceza hukukunda eşkiyalık eylemine karışan bir kişiye en ağır ceza olarak idam cezası verilmekteydi. Ölüm cezası alan bir eşkiyanın kötülüğü alışkanlık haline getirdiği ve kamu düzenini bozduğu alınan bir fetva ile de katlinin şer'an uygun olduğu belirtilirdi. Kısmen de fetva almadan padişah fermanı ile idam cezası verilebilmekteydi. Devletin idam cezası vermesindeki diğer bir amaçta idam edilen kişinin ibret olması ve eşkiyalık suçunu caydırıcı hale getirmeyi amaçlamıştır.³⁸¹

Osmanlı Devleti'nde büyük çaplı eşkiyalık olaylarının görülmesi XVI. ve XVII. yüzyılda olmuştur.³⁸² Osmanlı Devleti'nin de bulunduğu Akdeniz havzasında bu dönemde görülen aşırı nüfus birikmesi, iktisadi zorluk, ticari faaliyetlerin yoğunlaşması, halkın fakirleşmesi ve siyasi iktidarın otoritesini kaybetmesi eşkiyalık olaylarının yayılmasına sebep olmuştur. XVI. yüzyılın başlarında Anadolu coğrafyasında küçük eşkiya grupları olsa da devletin dikkate alıp muhattap olabileceği büyüklükte gruplar

³⁷⁸ Ali Bardakoğlu, "Eşkiya" ,*DİA*, C.XI, İstanbul 1995, s. 464.

³⁷⁹ "Hadd: 1. Sınır. 2. Uyulması gereken şer'i kurallar ve bazı suçlar için Kur'an'da gösterilmiş değişmez cezalar. 3. Bir şeyi mahiyeti ile tarif etme. 4. Cezayı gerektiren her hangi bir suç. 5. Mahkemece belirlenmiş miktarı belli cezalar. Bu cezalar hadd-i zina, hadd-i şü'rb, hadd-i sekr, hadd-i kazif, hadd-i kat'ı tarik olmak üzere beş çeşittir ve bunlara hudûd-ı hâlisâ denir." bkz. Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2010, s. 208.

³⁸⁰ Bardakoğlu, "Eşkiya", s. 465.

³⁸¹ Yakut, "Osmanlı Hukukunda Bir Suç Olarak Eşkiyalık ve Cezalandırılması", s. 27.

³⁸² Oktay Özel, "Şiddetin Egemenliği 1550 ile 1700 Yılları Arasında Celaliler", *Osmanlı Dünyası*, Ed: Christine Woodhead, Çev: Gül Çağalı Güven, Alfa Yayınları, İstanbul 2018, s. 245.

değildi. Ancak Kanuni Sultan Süleyman Han'ın oğulları Şehzade Bayezid ve Selim arasında çıkan kavga tüm coğrafyada iki taraf aleyhine de grupların oluşmasına neden olmuştur. Bu gruplaşma ortamında devletin otoritesini kaybetmesiyle eşkiyalık grupları büyümeye başlamıştır. Bu olaylardan sonra ortaya çıkan ekonomik ve siyasi düzen bozukluğuyla yersiz yurtsuz insanlar ilk eşkiya gruplarını oluşturmaya başlamıştır.³⁸³ Kaynaklarda “gurbet taifesi” ya da “levendât” diye adlandırılan bu gruplar daha sonra büyük eşkiya grupları olan ve “Celâlî ya da Celâlî eşkiyası” diye adlandırılacak grupların altyapısını oluşturmuştur.³⁸⁴

Celali ayaklanmalarının temelini bakıldığı zaman ilk kez Osmanlı padişahlarından II. Bayezid döneminde başladığı söylenebilir. Bu dönemde devlete karşı ilk kez karşı çıkmalar ve muhalif hareketler görülmeye başlanmıştır.³⁸⁵ Osmanlı Devleti'ne karşı yapılan bu muhalif hareketin başında ise İran'da ortaya çıkan ve Osmanlı Devleti'nide hayli derecede etkileyecek olan Kızılbaş Türkmen zümreler yer almaktadır. 1499 yılında İran'da şahlığı ele geçirmek isteyen Şah İsmail kendi etrafındaki kişileri de Anadolu'ya göndererek taraftar toplamak istemiştir.³⁸⁶ Anadolu da geçim zorluğu çeken pek çok levend görünüşte inanış olarak gerçekte ise tamamen ekonomik şartlardan dolayı Şah İsmail'in bulunduğu İran'a doğru büyük kitleler halinde hareket etmiştir. Hoca Saadeddin bu dönemle alakalı olarak reyanın eşkiyalık yapmasında güvenliğin iyice bozulduğunu söyleyerek padişah II. Bayezid'in kendisini tamamen dine verip, devlet yönetimini vezirlere bıraktığını ve bu durumdan yararlanmak isteyen eyalet yöneticilerinin de rüşvete başlayıp görevlerini kötüye kullanmasını sebep olarak açıklamaktadır.³⁸⁷ Osmanlı kaynaklarında *Büyük Kaçgunluk Dönemi* diye tabir edilen celali hareketleri böylece başlamıştır.³⁸⁸

XVI. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin ilerleyişi durmuş ve eldeki toprakları elde tutma çabası başlamıştır. Uzun süren savaşlar neticesinde halk içinde

³⁸³ Erdoğan Aydın, *Osmanlı Gerçeği “Nizam-ı Âlem'in Gayri Resmî Tarihi*, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2008, s. 203.

³⁸⁴ Mücteba İlgürel, “Osmanlılar'da Eşkiyalık Hareketleri”, *DİA*, C.XI, İstanbul 1995, s. 467.

³⁸⁵ Karen Barkey, *Farklılıklar İmparatorluğu Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar*, Çev: Ebru Kılıç, Versus Kitap, İstanbul 2011, s. 242.

³⁸⁶ William J. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611*, Çev: Ülkün Tansel, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2011, s. 20.

³⁸⁷ Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası “Celâlî İsyânları”*, s. 109-110.

³⁸⁸ Efkan Uzun, “Osmanlı Ülkesinde Görülen İsyân ve Eşkiyalık Olayları Karşısında Alınan Bazı Tedbirler Hakkında Bir Değerlendirme”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 2009, S. 25, s. 186.

huzursuzluklar baş göstermeye başlamıştır. Bunun yanında Anadolu coğrafyasında yaşanan nüfus yığılması insanların işsiz kalmasına sebep olmuştur. Ekonomik düzenin bozulması ve buna birde savaşların daha sık yapılması eklenince devletin ekonomisi iyice bozulmuştur. İşsiz kalan genç nüfus eşkiya gruplarına katılmaya başlamıştır. Osmanlı ekonomisinin temel taşlarından birisi olan tımar sisteminde meydana gelen aksaklıklar ve bozulmalar mali ve idari açıdan çöküntülere sebep olmuştur.³⁸⁹

Devletin üretici kesimi olan halk arasında başlayan fakirleşme ve huzursuzluk gençleri eşkiya gruplarına yöneltmiştir. Bu durum devletin hâkimiyetini kaybetmesine neden olmuş ve sefere giden askerler otorite boşluğundan yararlanıp askerden kaçmaya başlamışlardır. Tımar rejiminin önemini kaybetmesiyle birlikte sipahiler uzak mesafelere sefere gitmek istememişlerdir. Buda onların tımarlarının elinden alınmasına sebebiyet vermiştir. Tımarlarını terk eden sipahiler ve eli silahlı sekbanlar³⁹⁰ eşkiya çetelerini oluşturmaya başlamıştır. Silahın yaygınlaşmaya başladığı bu dönemde eşkiyalar kolaylıkla tüfek bulun örgütlerini teşkilatlı bir hale getirmişlerdir. Teşkilatlı bu grupların başında genellikle eski bir devlet görevlisi, tımar sahibi sipahi ve yüksek rütbeli askeri idareciler bulunurdu. Bu kişiler faaliyetlerine genellikle yaz aylarında ve askerin sefere çıktığı zamanda eylemlerini gerçekleştirip devletin en zayıf ve savunmasız zamanını beklerlerdi. Bu dönemde de Osmanlı Devleti'nin hem doğu da hem de batıda sürekli savaşlara girmesi eşkiya gruplarının güçlenmesine neden olmuştur.³⁹¹

Osmanlı Devletin de görülen bu başkaldırı ve düzensiz ortam eşkiyanın elini güçlendirirken, bu zorba durumdan bunalan ahali toprağını ve köyünü bırakıp kentlere göç etmeye başlamıştır.³⁹² Anadolu'da eyaletlerdeki yöneticilerin hizmetin de olan askeri guruplar vergi toplama ve eşkiyalık yapanları cezalandırma bahanesiyle köylerde yaşayan halkın biriktirdikleri paralarını, yiyeceklerini, yemlerini ve hayvanlarını

³⁸⁹ Mustafa Akdağ, "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu", *A.Ü.D.T.C.F. Dergisi*, C.V, S.3, Ankara 1947, s. 294.

³⁹⁰ "Kelimenin aslı Türkçe ve "seymen, seğ-men" sözünden bozma olup manası düşman saflarını yırtıp parçalayandır. Bunlar, daha I. Murad zamanında padişahın av mahiyeti olarak bir teşkilat halinde mevcut idiler.." bkz. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 600.

³⁹¹ İlgürel, "Osmanlılar'da Eşkiyalık Hareketleri", s. 467.

³⁹² Kemal H. Karpat, *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm Kırsal Göç, Gecekondu ve Kentleşme*, Çev: Abdulkerim Sönmez Timaş Yayınları, İstanbul 2016, s. 80.

ellerinden alıyordu. Buna karşı köylüler kendi aralarında yerel milis güçleri denen kuvvetleri oluşturarak kendilerini korumaya çalışmışlardır. Ancak bu savunma oluşumu çokta etkili olduğu söylenemezdi.³⁹³

Osmanlı Devleti'nin merkezi idaresindeki bu zayıflamadan sonra Anadolu'nun neredeyse her tarafında görülmeye başlayan eşkiyalık hadiseleri Erzurum Eyaleti'nde de görülmüştür.

Erzurum paşası'na ve Bayramlı kadısına H. 10 Muharrem 1090 / M. 21 Şubat 1679 yılında Erzurum'un Bayramlı kazasına bağlı köye gelip ahaliye baskı ve zulümde bulunan Acem eşkiyasından köy ahalisinin haklarının alınıp gereken cezanın uygulanması istenmiştir.³⁹⁴

Araştırılan dönemle ilgili elde edilen belgelerden birinde Erzurum Eyaleti'ne bağlı Karahisar-ı Şarki sancağında eşkiyalık hadisesi görülmüştür. İsmi geçen sancakta Kethüdayeri Beyzade ve Şehsuvaroğlu adında iki eşkiyanın köy köy gezip adam öldürdükleri ve yağma faaliyetlerinde buldukları, H.10 Receb 1100 / M. 30 Nisan 1689 tarihinde Erzurum valisi vezir Mehmed Paşa'ya gönderilen bir hükümde görülmüştür. Bu kişilerin derhal yakalanarak cezalandırılmaları istenmiştir.³⁹⁵ Osmanlı Devleti'nin iç ve dış sorunlarla uğraştığı bu dönemde Karahisar-ı Şarki sancağında gücü eline geçiren iki kişi keyfi hareket edip, adam öldürüp eşkiyalık yapmaları devletin otoriteyi tam sağlayamadığından kaynaklandığı düşünülebilir.

Yine incelenen dönemle ilgili olarak Erzurum mutasarrıfı³⁹⁶ vezir Ahmed Paşa'ya H. 30 Ramazan 1100/M. 18 Temmuz 1689 tarihinde gönderilen emirde, Eyalete bağlı Of kazasında oturan reayanın birçoğunun birbirleriyle sürekli kavga ettikleri, çarşı ve pazarlarda silâhla gezdikleri, ahalinin evini yakıp, tüccarların mallarını yağmaladığı, miri malların tahsiline ve mahkemelerin icrasına engel oldukları ve fukaraya çeşitli kötülükler yaptıkları görülmüştür. Bu kişilerin bir an önce yakalanıp

³⁹³ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Çev: Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2004, s. 334-335.

³⁹⁴ Yayvan, 96 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, s. 324; BOA. A. DVNS. MHM. d.96, s. 176/897.

³⁹⁵ BOA. A. DVNS. MHM. d.98, s. 187/635.

³⁹⁶ "Osmanlı idarî teşkilâtında "herhangi bir makam, görev veya memuriyeti elinde bulunduran, tasarruf eden" kişi anlamına gelir." bkz. Ali Fuat Örenç, "Mutasarrıf", *DİA*, C.XXXI, İstanbul 2006, s. 377.

gerekli cezaya çarptırılması istenmiştir.³⁹⁷ İncelenen bu vesikaya göre Of kazası ahalisinin birçoğunda bu dönemde silah olduğu ve silahla dışarı da rahatlıkla gezebildikleri görülmüştür. Ayrıca bu kişilere verilecek ceza gönderilen hükümde açıklanmamıştır. Bu dönemde Of kazasında genel bir asayiş sorununun olduğu da açıktır.

Erzurum Valisine H. 20 Cemaziye'l-evvel 1100/M. 12 Mart 1689 tarihinde gönderilen hükümde, eyalet sınırları içerisinde isimleri verilen eşkiyaların yakalanıp gerekli cezaya kanunen çarptırılması istenmiştir.³⁹⁸

Erzurum Valisi Vezir Mehmed Paşa'ya H. 30 Cemazeyi'l-evvel/M. 22 Mart 1689 tarihinde gönderilen hükümde, bazı kişilerin sarıca ve sekban bayrağı açarak hac ibadetini yapmak için yola düşen Müslümanların yollarını kesip mallarını yağmaladığı ve beldeleri yakan eşkiyanın ahaliye vermiş olduğu zararların karşılanması istenmiştir. Ayrıca memlekette sekban ve sarıca namının kaldırıldığı bildirilerek ahalinin güvenliğinin sağlanması istenmiştir.³⁹⁹

Bir başka eşkiyalık olayı da eyalete bağlı Kemah kazasında meydana gelmiştir. Kaza sakinlerinden olan Hancıoğlu Mustafa, Arabgırlı oğlu Küçük Mustafa, Uzun Ali ve Güdüm oğlu Ahmed adlı kişilerin halka zülmedip, zarar verdikleri açık bir şekilde görülmüştür. Bu kişiler eğer ahaliye yaptıkları kötülöklere son vermez ve bu faaliyetlerine devam ederlerse ismi geçen eşkiyaların Kemah kalesinde hapsedilmeleri ve merkezden ferman⁴⁰⁰ gelmedikçe serbest bırakılmamaları H. 5 Muharrem 1101/M. 19 Ekim 1689 tarihinde gönderilen hükümle istenmiştir.⁴⁰¹ Bu hükme göre hırsızlık yaparak ahaliye zarar veren kişiler direk cezaya çarptırılmamış, suçu tekrar işlemeleri durumunda hapsedilmeleri otoritenin kaybına ve cezaların caydırıcılığını ortadan kaldırdığı söylenebilir.

³⁹⁷ BOA. A. DVNS. MHM. d.98, s. 230/800.

³⁹⁸ BOA. A. DVNS. MHM. d.98, s. 125/416.

³⁹⁹ BOA. A. DVNS. MHM. d.98, s. 144/459.

⁴⁰⁰ "Divan-ı Hümayun veya Paşakapısı'ndaki divânlarda alınan kararlara uygun olarak yazılan ve tuğra bulunan padişah emirlerine verilen addır". bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 99.

⁴⁰¹ Çelik, 99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (s. 1-90), s. 52; BOA. A. DVNS. MHM. d. 99, s. 5/20.

Erzurum Eyaleti Serdengeçti Ağası Kuduz muhassılı⁴⁰² Bıyıklıoğlu Bayraktar Osman, Ekşioğlu Hamza, Çilingiroğlu Ali, Canbalınoğlu Kanlı İsmail, Tellioglu Ali ve Fetvacı Çukadarı Çilesiz Mustafa adlı kişilerin yaptıkları eşkiyalık hareketlerinden dolayı bir an önce yakalanıp katledilmeleri H. 5 Muharrem 1101/M. 19 Ekim 1689 Ekim tarihinde Erzurum Valisi Vezir Mehmed Paşa'ya ve Erzurum mollası'na gönderilen hükümde istenmiştir.⁴⁰³ Vesikada eşkiyalığın yapıldığı sancak ya da kaza ismi verilmemekle beraber ismi geçen kişilerin yaptıkları suçlarda yazılmamıştır. Ancak ölüm cezası verilmesi bu eşkiyaların kötülüklerinin decerecisini göstermesi bakımından önemlidir.

Erzurum Eyaletine mutasarrıf olan ve Anadolu'da asker sürmekle görevlendirilen Ali Paşa'dan Beydili Türkmenleri'nden⁴⁰⁴ olup Haleb ve Ayntab çevresinde eşkiyalık yapan bazı eşkiyaların birçok kişinin evlerini basıp paralarını ve mallarını yağmaladıkları ve canlarına kastederek öldürdükleri bildirilerek bu kişilerin ıslah olmayacağı ve kötülüklerine devam edecekleri bilindiğinden bunların yakalanması için gerekli ferman yazılıp H. 15 Cemaziye'l-evvel 1101/M. 24 Şubat 1689 tarihinde bir suretinde Ali Paşa'ya gönderilerek bildirilmiştir. Beydilli Türkmenlerinden olan bu kişilerin bir an önce yakalanmaları ve yağmaladıkları malların ellerinden alınıp kadı vasıtasıyla deftere kaydedilip sahiplerine tesliminden sonra adı geçen eşkiyaların şer'i kanunlar gereği gereken cezanın acele ile verilmesi istenmiştir. Hükümün devamında Beydilli Türkmenleri'nin tümünü cezalandırmayıp suçsuz olanların ayırtilmesi de

⁴⁰² “Tanzimat'a kadar mîrî mukataaları iltizam eden vezir ve vali, âyân vesairden kimselere verilen bir isimdi. Fakat bu tabir 1839 senesinden sonra ise, vergi usulü değışip iltizam usulü kaldırıldıktan sonra, her liva ve kazaya devlet varidatını toplamak için muhassıl adıyla tâyin edilmiş memurlar için kullanılmıştı.” bkz. Mehmet Ali Ünal, Osmanlı Tarih Sözlüğü, Paradigma Yayınları, İstanbul 2011, s. 486.

⁴⁰³ “ Serdengeçti ağası Kuduz muhassılı ve Bıyıklıoğlu Bayraktar Osman ve Ekşioğlu Hamza ve Çilingiroğlu Ali ve Canbalın Oğlu Kanlı İsmail ve Tellioglu Ali ve Fetvacı Çukadarı Çilesiz Mustafa vâcibu'l-katl ve lâzimu'l-izâli olan eşkiyâdan olmalarıyla bi-eyyi hâl ahz ve bilâ tehîr haklarında şer'le lazım geleni icrâ eyleyüb bir tarikiyle firar ve ihtifâlarına ruhsad virilmeye deyü mezkûr yedi neferin her birine başka başka hüküm yazılmışdır.” Çelik, 99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (s. 1-90), s. 53; BOA. A. DVNS. MHM. d.99, s. 5/21.

⁴⁰⁴ “Divan-ü Lügat-it-Türk'te Beydili boyu, 22 Oğuz boyu içinde 7. sırada zikredilmiştir. Bozulus Türkmenleri içerisinde yer alan bir Türkmen aşiretidir. Beydililer, Doğu Anadolu'da Kars, Ağrı, Erzurum, Erzincan çevresine, Güneydoğu Anadolu'da Şanlıurfa, Gaziantep, Adıyaman, Mardin çevresine, İç Anadolu'da Ankara, Yozgat, Karaman çevresine ve Akdeniz'de Mersin, Tarsus, Çukurova çevresine yerleşti. bkz. Mehmet Nuri Şanda, “Geçmişten Günümüze Beydilli Aşireti”, *Doğu Anadolu Sosyal Bilimlerde Eğilimler Dergisi*, 1/2, s. 66, Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri Bozulus Türkmenleri (1540-1640)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2015, s. 120.

vurgulanmıştır.⁴⁰⁵ Belgeden anlaşıldığına göre yaylak-kışlak yaşam tarzını benimseyen Beydilli Türkmen aşiretinin Erzurum Eyaleti sınırları içerisinde iskân oldukları ve eşkiyalık yaptıkları tespit edilmiştir.

Bu dönemde Erzurum Eyaleti'ne bağlı Karahisar-ı Şarki kazasında oturan ve kazaya bağlı köylerde ahalinin malına ve canına saldıran Deli Kasımoğlu Ali ve dört oğlu ve iki yeğeni ile eşkiyalık yaptıkları H. 25 Cemaziye'l-evvel 1101 / M. 6 Mart 1690 tarihinde gönderilen hükümle bildirilmiştir. Adı geçen bu yedi eşkiyanın kadı önüne çıkarılması ve suçları kesin ise yedisininde hapsedip durumları hakkında merkeze bilgi verilmesi istenmiştir.⁴⁰⁶ Erzurum Eyaleti'nde meydana gelen bu olayda görülmüştür ki baba, oğulları ve yeğenleriyle birlikte eşkiyalık yapmaktadırlar.

Araştırılan dönemle ilgili olarak görülen bir eşkiyalık hadisesinde Şikâki ve Zıllî aşiretlerinden Derbas ve Hacı Bahadıroğlu Mirza ve Halo, Kasım, İbrahim, Ömer, Görgün adlı eşkiyalarla ilgilidir. İsmi geçen bu kişiler Kürt ahalisinden olup bundan önce kendilerine bağlı eşkiyalar ile Malazgirt ve Hınıs sancaklarını istila ederek ahalinin mallarını ve erzaklarını yağmalayıp, hayvanlarına ekinlerini yedirip ve çiğneterek kötülük ettikleri tespit edilmişti. Daha önce giriştikleri bu faaliyetlerden dolayı Erzurum valisi Zeynelâbidîn Paşa tarafından üzerlerine asker tayin edilmiş ve ele geçirilen eşkiyaya gerekli ceza verilmiştir. Hala adı geçen Bahadıroğlu Mirza adlı eşkiyanın yanına beş, altı yüz adam alıp Malazgird ve Hınıs sancaklarındaki köylere ikinci defa saldırıp ahalisini katlederek mallarını yağmalamışlardır. Şikâki ve Zıllî aşiretlerinden olup bu kötülükleri yapan Kürt ve eşkiyanın yakalanıp gerekli cezanın verilmesi için H. 5 Cemaziye'l-ahir 1101 / M. 16 Mart 1690 yılında Erzurum Valisi Vezir Ali Paşa'ya hüküm gönderilmiştir. Bu kişilerin ele geçirilmesi için önce Erzurum Eyaleti'ndeki Kürt hâkimleriyle birleşip ismi geçen iki aşiretin lideriyle görüşülüp bu eşkiyaların teslim alınması emredilmiştir. Eğer teslim edilirlse bu kişilerin Erzurum kalesinde hapsedilmeleri bildirilmiştir. Aşiret liderleri eşkiyaları vermeyip savaş açarlarsa ismi geçen aşiretlerin içinde olan bu kişiler ele geçirilinceye kadar birlik olarak karşılık verilmesi ve nizamın sağlanması istenmiştir. Bu sebeple halka saldırısı ve kötülüğü

⁴⁰⁵ Çelik, 99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (s. 1-90), s. 223; BOA. A. DVNS. MHM. d.99, s. 85/276.

⁴⁰⁶ Çelik, 99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (s. 1-90), s. 231; BOA. A. DVNS. MHM. d.99, s. 89/289.

olmayan kişilerin belirlenip onlara dokunulmaması hususunda özen gösterilmesi istenmektedir.⁴⁰⁷ Bu hükme göre olayın yaşandığı Malazgird ve Hınıs sancaklarının bu dönemde Erzurum beylerbeyliği'ne bağlı olduğu görülmekle beraber bu iki sancakta da ahalinin birçoğunun Kürtlerden oluştuğu söylenebilir. Ayrıca bölgede bulunan Şikâki ve Zillî gibi aşiretlerin eşkiyalık faaliyetlerinde buldukları vesikada açıktır.

Yine Erzurum Eyaleti sınırları içerisinde varlığını devam ettiren Milli aşireti mensupları olan Sağır İbrahim, Kasım, Ömer, Halef, Görgü ve Şekâfi aşiretinden Haço Ağa ve Bahadıroğlu Mirza eyalet içerisinde insanları öldürüp ve mallarını yağma etmişlerdir. Fesat ehli olan bu kişilerin suçları sabit olup yine aşiret önde gelenlerinden teslimiyetlerinin istenmesi, verilmez ise zorla teslim alınıp Erzurum kalesine hapsedilmeleri için H. 2 Rabiu'l-ahir 1102/M. 3 Ocak 1691 tarihinde Erzurum Eyaleti'nde olan kadılara hüküm gönderilmiştir.⁴⁰⁸ H. 10 Ramazan 1102/M. 7 Haziran 1691 tarihinde Erzurum Valisine gönderilen hükümde, Milli ve Şitaki aşiretlerinden olan eşkiyaların yakalanıp Erzurum kalesine hapsedilemeleri istenmiştir.⁴⁰⁹

Erzurum Eyaletine bağlı Karahisar-ı Şarkı kazasının köylerinden biri olan Erider-i Bâlâ adlı köyde Deli Kasımoğlu Ali ve dört oğlu ile birlikte iki asker dâhil olmak üzere toplamda yedi kişi köy halkına zulmedip mallarını yağmalamışlardır. Daha önce bu kişilerin yakalanıp hapsedilmesi için hüküm gönderilmiş ancak bu kişiler yakalanmamıştır. Daha önce gönderilen hükümdeki gibi adı geçen yedi kişinin kadı önüne çıkarılarak yedisinin de saldırıları kesin ise hapsedilmeleri ve durumlarının merkeze bildirilmesi için H.20 Cemaziye'l-evvel 1102/M. 19 Şubat 1691 tarihinde Erzurum Eyaleti Mutasarrıfı olan Vezir Ömer Paşa'ya ve Erzurum kadısına hüküm gönderilmiştir.⁴¹⁰ Bu olayla ilgili daha önce hüküm gönderilmesine rağmen eşkiyalık yapan kişiler yakalanmamıştır. Ayrıca vesikada geçen “evvelce hüküm gönderildiği halde” ibaresine binaen araştırma dönemimiz içinde bu hükme rastlanmıştır.

⁴⁰⁷ Tan, 99 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (91-180), s.58-59; BOA. A. DVNS. MHM. d.99, s.122/357.

⁴⁰⁸ BOA. A. DVNS. MHM. d.100, s.109/412.

⁴⁰⁹ Tuba Meryem Karacan, 101 No'lu Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2010, s. 86; BOA. A. DVNS. MHM. d.101, s. 73/229.

⁴¹⁰ BOA. A. DVNS. MHM. d.100, s. 126/480.

Yukarıdaki hükümlerde gördüğümüz gibi yine baba ve dört oğluyla birlikte eşkiyalık yaptıkları burada da görülmüştür.

H. 29 Cemaziye'l-evvel 1102/M. 28 Şubat 1691 tarihli Erzurum Valisi Vezir Ömer Paşa'ya gönderilen hükümde, Karahisar-ı Şarki Sancağı'nda bazı Kürt ve Türkmen eşkiyası yol kesip, adam öldürdükleri ve memleket ahalisine birçok kötülük ederek zarar vermişlerdir. Fesat ehli olan bu kişiler yakalanıp gerekli cezaların verilmesi ve ahalinin başına açtıkları belalardan kurtarılması istenmektedir. Şimdi sen ki vezir-i müşârun-ileyhsin. İsimleri geçen eşkiyalar kötülük yapmayı alışkanlık haline getirmiş olup adı geçen sancak ahali tarafından yardım istenmektedir. Ahaliye yardım edilerek adı geçen eşkiyanın yakalanıp kadı önüne çıkarılması ve gerekli cezalar her ne ise uygulanıp bu eşkiyaların ahalinin başına açtığı belalardan kurtarılması gereklidir. Vilayet ahalisinin rahatlatılması ve memleketin imar edilmesi için bütün gayretlinle çalışman için hüküm yazılmıştır, denilmektedir.⁴¹¹

Eşkiyalık faaliyetleri genelde bahar ve yaz mevsimlerde yoğunlaşmakta, kışın ise mevsimin getirdiği zorluklardan dolayı azalmaktadır. Bu dönemde Erzurum Eyaletine bağlı Karahisar-ı Şarki sancağına gönderilen bir hükümde bu durum görülmektedir. H. 29 Cemaziye'l-evvel 1102/M. 28 Şubat 1691 yılında Karahisar-ı Şarki sancağında görevli kadılara, mütesellime emir gönderilerek, bahar mevsiminin gelmesiyle birlikte Kürt ve Türkmen kesiminden bazı eşkiya adı geçen sancakta istila, yol kesicilik, adam öldürme ve yağma faaliyetlerinde buldukları bildirilerek, bu kişilerin kadı önüne çıkarılarak layık oldukları cezaya çarptırılmaları ve gerekli görülmesi halinde ise Erzurum Valisi Vezir Ömer Paşa ile haberleşerek kendisinden destek istenmesi söylenmiştir.⁴¹² Vesikadan anlaşılacağı kadarıyla eşkiyalık olaylarının ne kadar ciddi ve güçlü olduğu görülmektedir. Eşkiyaların istila hareketlerini ortadan kaldırmak için sancakbeyi ile Erzurum beylerbeyinin gerekirse birleşip beraber karşı çıkmaları emredilmiştir.

İncelenen dönemle ilgili olarak Karahisar-ı Şarki sancağı ahalisinden Molla Abdullah ile Seyyid Hacı Mehmed, Seyyid Kabbas Esad ve Fatıma adlı hatun ve diğerleri kadı huzuruna çıkıp kazada oturan Emir Yusuf oğlu Hasan ve Mehmed'den ve

⁴¹¹ BOA. A. DVNS. MHM. d.100, s, 139/530.

⁴¹² BOA. A. DVNS. MHM. d.100, s, 142/538.

kendilerine tabi olan yetmiş, seksen kadar eşkiyayı şikâyet etmişlerdir. Bu kişiler bin doksan dokuz senesinde on yedi tane dükkânı yıkıp, evleri mühürleyip, erzak yağma etmişlerdir. Bu kişiler mahkeme olduktan sonra haklarında dokuz yüz doksan beş kuruş ceza verilip, tahsil için gereken yazı verilmiştir. Adı geçen eşkiya bunu kabul etmeyip kadıya karşı gelerek kötülük yapmaya devam etmişleri üzerine H. 29 Cemaziye'l-ahir 1102/M. 30 Mart 1691 tarihinde Erzurum Eyaleti Mutasarrıfı Paşa'ya, Erzurum kadısı'na ve Karahisar-ı Şarki kadısı'na emir gönderilmiştir. Bu kişilerin yakalanıp, haklarında kesilen cezayı aldıktan sonra onları hapsedip ve durumlarında merkeze bildirilmesi istenmiştir.⁴¹³ Erzurum Eyaleti'nin önemli sancaklarından biri olan Karahisar-ı Şarki Sancağı'nda bu dönemde elde edilen belgelerden anlaşılacağı üzere eşkiyalık olayları yoğun bir şekilde devam ettiği tespit edilmiştir.

Araştırma konumuz olan dönemle ilgili H. 29 Şevval 1102/M. 26 Temmuz 1691 tarihinde Erzurum valisine, Erzurum ve Kovans kadıları'na gönderilen bir hüküm ele alınmıştır. Piyale, Geçit, Akpınar köylerinde eşkiyalık faaliyetlerinde bulunan ve isimleri bildirilen yerlerdeki ahaliye kötülük yapan kişilerin bu faaliyetlerinden dolayı acilen yakalanıp kadı önüne çıkarılarak gerekli cezanın kanunen verilmesi ve Erzurum kalesine hapsedilmeleri istenmektedir.⁴¹⁴

Erzurum Valisi Vezir Ömer Paşa'ya H. 10 Rabiü'l-ahir 1102/M. 11 Ocak 1691 tarihinde gönderilen hükme göre Gönye sancağına sürekli kayıklarla saldırılar

⁴¹³ “Sen ki Karahisar-ı Şarkî kâdısı Mehmedsin; südde-i saâdetime mektûb gönderüp, kazâ-ı Karahisar-ı Şarkî sâkinlerinden ulemâ'dan molla Ataullah, rind-i aliyye ile Seyyid elhâc Mehmed ile Seyyid Kabbas Esad ve Fatıma nâm hâtûn ve sâ'irleri meclis-i şer'e varup, kazâ-ı mezbûr sâkinlerinden, Emir Yusuf oğlu Hasan ve Mehmed hevâlarına tâbi' yetmiş seksen mikdârı eşkiyâ ile, bin doksan dokuz senesinde, on yedi bâb dükkânlarına zulmen hedm ve evlerin mühürleyüp, emvâl ve erzâkların yağma ve gâret etmeleriyle, ahvâlleri şer'le görülmek için mukaddemâ emr-i şerîfim verilüp, murâfaa-ı şer' olduklarında, dokuz yüz doksan beş gurus hakların hüküm birle hüccet-i şer'i verilüp, tahsil için zabtına mürâsele verilmişken; mezkûrlar muhâlefet üzere olmalarıyla, keyfiyet-i ahvâlleri bi-gayr-i hakkın Müslümanlar'dan teşhîs olundukda, meblâğ-ı merkûm, mezkûr Hasan muvâcehesinde şer'le hüküm ve hüccet-i şer'iyye verilmiş iken, itâat-ı şer eylemeyüp ve daimâ fesâddan hâlî olmayup muzır iltimas, sâî-bi'l-fesâd eşrâ'dan olmağla, emr-i şerîfim verilmek ricâsına ilhâh eylediklerin arz eylemeğın, sen ki vezîr-i müşârün-ileyhsin; mezbûrları pâ-yi vechgâh ele getirüp, ashâb-ı hukûkun hakların şer'le geri aliverüp, ihkâk-ı hakk eyledikten sonra kendüleri habs ve ahvâllerin vuku' üzere Âsitâne-i Saâdetime eylemen emrim olmuşdu deyü hüküm yazılmışdır.” BOA. A. DVNS. MHM. d. 101, s. 24/74.

⁴¹⁴ BOA. A. DVNS. MHM. d.102, s. 14/39.

düzenleyen Megril ve Abazalı eşkiyalara Çıldır ve Kars eyaletlerinden de gerekli takviye destek alınıp karşılık verilmesi istenmiştir.⁴¹⁵

İncelenen dönemde H. 20 Muharrem 1103/M. 13 Ekim 1691 tarihine ait Erzurum Beylerbeyi Halil Paşa'ya gönderilen bir hükümde, Üsküdar'dan Erzurum'a varıncaya kadar yol üzerinde ve etrafındaki eşkiyanın yakalanıp kadı önüne çıkarılması ve haklarında gereken cezanın verilmesi hususunda tereddüt edilmemesiyle alakalı bir emir gönderilmiştir.⁴¹⁶

Erzurum Eyaleti sınırları içerisinde yer alan Gerece, Osmançık, Çağa bağları civarında bulunan Ceridoğlu ve yaklaşık yüz elli iki yüz kadar atlı adamının eşkiyalık yaptıkları ahali tarafından merkeze bildirilmiştir. H. 20 Muharrem 1103/M. 13 Ekim 1691 tarihinde gönderilen cevapta Erzurum Valisi Halil Paşa'dan eşkiyalık faaliyetlerinde bulunan bu kişilerin derhal üzerlerine gidip yakalaması ve eğer Ceridoğlu ele geçirilirse İstanbul'a göndermesi istenmiştir.⁴¹⁷

Yine bu dönemde Erzurum Eyaleti'ne bağlı bir kaza olan Kelkid'de alaybeyi Dukakin'in kardeşi Ali, Tacirli Türkmeni aşiretinden olup Rakka'ya gönderilen Türkmen ve Kürt ahaliyi yoldan çıkartıp gitmekten vazgeçirerek eşkiyalığa teşvik ettiği ve sonuç olarak eşkiyalığa başladıkları görülmüştür. Bu kişilerin yakalanıp derhal kadı huzuruna çıkarılması ve mahkemede suçları ispatlanması durumunda hak ettikleri cezaya çarptırılması için H.1103/M.1692 Nisan ayında Erzurum Beylerbeyine, mollasına ve kadısına hüküm gönderilmiştir.⁴¹⁸ Bu dönemde Kelkit'in Erzurum Eyaleti sınırları içerisinde olduğunu görmekteyiz. Eşkiyalık yapan Ali isminde kişi ve diğer aşiret mensuplarına verilen ceza hükümde belirtilmemekle beraber kadının kanunen ceza vermesi istenmiştir.

Celali İsyanlarının devam ettiği bu dönemde Osmanlı Devleti'nin temel askeri gücü olan yeniçerilik kurumu bozulmuş ve yeniçeri askerleri de eşkiyalık faaliyetlerine girişmiştir. H.1103/M.1692 Temmuz ayında Erzurum kazası naibi'ne ve yeniçeri zabiti Hacı İsmail'e gönderilen hükümde bu durum açık bir şekilde görülmüştür. Bu hükümde

⁴¹⁵ Şakar, 1101/ 1102 (1690-1691) Tarihli 100 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (s.1-145), s. 225; BOA. A. DVNS. MHM. d.100, s. 122/466.

⁴¹⁶ BOA. A. DVNS. MHM. d.102, s.54/235.

⁴¹⁷ BOA. A. DVNS. MHM. d.102, s. 55/242.

⁴¹⁸ BOA. A. DVNS. MHM. d.102, s. 168/662.

bazı yeniçerilerin fesat ehli oldukları ve eşkiyalık yapmalarından dolayı daha önce şehirden uzaklaştırıldıkları halde bu emri dikkate almayıp geri döndükleri anlaşıldığından bu kişilerin derhal yakalanarak hapsedilmeleri istenmiştir.⁴¹⁹

Üsküdar'dan Erzurum'a kadar yol üstünde bulunan kadılara ve iş erlerine H. 1 Safer 1103/ M. 24 Ekim 1691 tarihinde gönderilen hükümde, Üsküdar ile Erzurum arasındaki yollarda bulunan eşkiyaların yakalanması ve yargılanmasıyla ilgili olarak Erzurum beylerbeyi Halil Paşa'nın görevlendirildiği bildirilerek haber verildiği zaman Halil Paşa'nın emirlerine uylması istenmiştir.⁴²⁰

H. 10 Zilkade 1104/ M. 13 Temmuz 1693 tarihinde Erzurum Valisine gönderilen hükümle bölgede yağma faaliyetleri bulunan eşkiyaların halkasından gelinmesi istenmiştir.⁴²¹ Yine H. 10 Zilkade 1104/M. 13 Temmuz 1693 tarihinde gönderilen diğer hükümle önceki hükümde verilen emrin bekletilmesi istenmiştir.⁴²²

Erzurum valisine, kadısına ve Karahisar-ı Şarki kadısına H. 30 Recep 1104/M. 6 Nisan 1693 tarihinde gönderilen hükümde, Karahisar-ı Şarki sakinlerinden Emir Yusuf oğlu Hasan, eşkiya ile işbirliği yapıp reyaya kötülük etmektedir. İsmi geçen kişinin tekrar davası görülerek üzerine olan malları el koyulup hapsedilmesi istenmektedir.⁴²³

İncelenen dönemle ilgili olarak H. 10 Ramazan 1104/M. 15 Mayıs 1693 tarihinde Erzurum mollasına, vilayet ileri gelenlerine ve iş erlerine gönderilen hükümde, Arap oğulları diye bilinen Osman ve Mustafa adlı kişilerin eşkiyalık faaliyetlerinden dolayı Erzurum kalesinde hapis oldukları bildirilerek bu kişileri suçlarının tekrardan gözden geçirilip mahal yerinde teftiş yapılması istenmektedir.⁴²⁴

Araştırılan dönemle alakalı elimizde bulunan H. 20 Rabiü'l-ahir 1106/M. 8 Kasım 1694 yılına ait Erzurum valisine ve mollasına gönderilen başka bir hükümde, Mahcıl Sancağı ahalisinden olan İbrahim ve kardeşi ile Mustafa ve İcade Sancağı'ndan Mahmud adlı eşkiyalar adı geçen sancaklardaki vilayet halkına çeşitli kötülükler etmektedir. Daha önce bu eşkiyaları yola getirmesi için çavuşlarından Mustafa'yı

⁴¹⁹ BOA. A. DVNS. MHM. d.103, s. 20/108.

⁴²⁰ BOA. A. DVNS. MHM. d.102, s. 60/266.

⁴²¹ BOA. A. DVNS. MHM. d.103, s. 42/273.

⁴²² BOA. A. DVNS. MHM. d.103, s. 42/274.

⁴²³ BOA. A. DVNS. MHM. d.103, s. 207/965.

⁴²⁴ BOA. A. DVNS. MHM. d.105, s. 234/494.

görevlendirdim. Ancak adı geçen eşkıyalar emrime itaat etmeyip kötülüklerine devam etmişlerdir. Bu eşkıyalardan İcade Sancağından Mahmud yakalanıp hapsedilmiştir. Ancak diğer adı geçen eşkıyalar hapsedilmediğinden bu kişilerin acilen tutuklanıp kadı önüne çıkarılarak hak ettikleri cezalara çarptırılmaları elzem olmakla birlikte durumları hakkında merkeze haber verilmesi istenmektedir.⁴²⁵

Erzurum Valisi Vezir Paşa'ya ve kazalarında naibüşşer olan zata H. 10 Şevval 1106/M. 24 Mayıs 1695 tarihinde gönderilen hükümde, Hınıs karyesinde bazı kişilerin asker olduklarını söyleyip ahaliye zülmedip, şiddet uyguladıkları görülmüştür. Bu kişilerin bir an önce bölgeden uzaklaştırılmaları Erzurum valisinden istenmektedir.⁴²⁶

İncelenen dönemde eşkiyalıkla alakalı öne çıkan hükümlerden biride Erzurum Eyaleti'ne bağlı Erzincan kazası'na gönderilmiştir. İsmi geçen kazada ikâmet eden Erzincan Müftüsü Seyid İsmail'in evini basarak işkence edip, mallarını yağma eden ve evdeki erzakını elinden alarak zorbalık yapan eşkiyanın yakalanarak cezalandırılması için H. 29 Rabiu'l-ahir 1107/M. 7 Aralık 1695 tarihinde Erzurum valisine ve Erzurum ile Erzincan naibleri'ne hüküm gönderilmiştir.⁴²⁷

Erzurum Valisi Vezir Mustafa Paşa'ya, H. 20 Cemaziye'l-evvel 1107/M. 27 Aralık 1695 tarihinde gönderilen hükümde, Diyarbekir ve Mardin çevresinden yaylak bahanesiyle Bingöl ve çevresindeki dağlara gelerek buraya yerleşen aşiretlerin bu bölgede eşkiyalık yaptıkları ve yerli ahalinin erzaklarını yağma ettikleri tespit edilmiştir. Yerli ahaliye zarar veren bu aşiretlerin yağma faaliyetlerine son verilmesi için gerekli müdahalenin yapılması emredilmiştir.⁴²⁸ Bu aşiretlerin kimler olduğu hakkında hükümde bir bilgi verilmemekle beraber bunların Bozulus Türkmenleri olabileceği tahmin edilmektedir. Halil İnalıcık, Bozulus Türkmenleri'nin Bingöl dağlarında yaylakları olduğunu ve buraya yaylak için geldiklerinde birçok yerel Kürt beyine çeşitli vergiler ödemek zorunda kaldıklarını söylemektedir.⁴²⁹

⁴²⁵ BOA. A. DVNS. MHM. d.105, s. 21/54.

⁴²⁶ BOA. A. DVNS. MHM. d.106, s. 108/380.

⁴²⁷ BOA, A. DVNS, MHM, d.106, s.334/1302.

⁴²⁸ BOA, A. DVNS, MHM, d.106, s. 375/1422.

⁴²⁹ Halil İnalıcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I 1300-1600*, Çev: Halil Berktaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 36.

İncelemesi yapılan dönemle alakalı olarak H. 20 Rabiü'l-ahir 1107/M. 28 Kasım 1695 tarihinde Erzurum Mutasarrıfı olan Paşa'ya ve Karahisar-ı Şarki kadısına gönderilen hükümde, Habsamana kazasında iskân olan bazı kişilerin ahaliye zarar vererek mallarına kastetdikleri tespit edilmiş olup bu kişilerin derhal yakalanarak Karahisar Kalesi'nde hapsedilmesi istenmiştir.⁴³⁰

H. 20 Cemaziye'l-evvel 1107 / 27 Aralık 1695 tarihinde Erzurum Valisine gönderilen hüküm de: Ağakes sancağını sahte evraklar ile zaptedip ahaliye kötülükler eden Çelebi Osman isimindeki kişinin yakalanıp İstanbul'a gönderilmesi bildirilmiştir.⁴³¹

Araştırılan dönemle alakalı olarak H. 20 Zilhicce 1108/M. 10 Temmuz 1697 tarihinde Bolu'dan Erzurum'a kadar olan bütün kadı, mütesellim, voyvoda ve vilayet ileri gelenlerine gönderilen hüküm de: Sefere katılmayan ve eli silah tutacak güçte olan yerli ahalinin eşkiyalık yapanların faaliyetlerinin engellenmesinde görevli oldukları bildirilmiştir.⁴³² H. 29 Rabiü'l-ahir 1109/M. 14 Kasım 1697 tarihinde Erzurum Valisine gönderilen hükümde, Pazarsuyu kazasında evleri basılarak kapıları kıran ve mübaşiri öldüren eşkiyaların yakalanarak kanunen cezalandırılması istenmiştir.⁴³³

Erzurum Valisi Vezir Abdülbaki Paşa'ya ve Rakka Valisi Vezir Yusuf Paşa'ya H. 10 Cemaziye'l-ahir/M. 26 Ekim 1697 tarihinde gönderilen hükümde, Rakka civarında hatt-ı hümayunlu ferman ile iskân olunan aşiretlerin firar ederek karışıklık çıkarıp ahaliye zarar verdikleri bildirilerek aşiretlerin bu faaliyetlerine son verilmesi istenmiştir.⁴³⁴

H. 10 Zilkade 1109/M. 20 Mayıs 1698 tarihinde Erzurum mollasına, yeniçeri zabiti Ömer'e ve Ahışa yeniçeri zabitine gönderilen hükümde, Kendilerinin yeniçeri zabiti olduğu iddiasıyla ortaya çıkıp mahkemeye karşı çıkanların haklarından gelmesi istenmiştir.⁴³⁵

İncelenen dönemle alakalı olarak Erzurum Valisine, Habsamana ve Karahisar kadılarına H. 20 Zilkade 1110/M. 20 Mayıs 1699 tarihinde gönderilen hükümde,

⁴³⁰ BOA, A. DVNS, MHM, d.106, s. 317/1313.

⁴³¹ BOA, A. DVNS, MHM, d.106, s. 374/1425.

⁴³² BOA, A. DVNS, MHM, d.110, s. 80/346.

⁴³³ BOA. A. DVNS. MHM, d.110, s. 142/640.

⁴³⁴ BOA. A. DVNS. MHM, d.110, s. 210/961.

⁴³⁵ BOA. A. DVNS. MHM, d.110, s. 451/1984.

Habsamanalı Çukadaroğlu, sefere giden eyaletteki tımarlı askerlerin eşyalarını ve erzaklarını yağmayalıp eşkiyalık faaliyetlerinden dolayı yakalanarak hapsedilmesi istenmiştir.⁴³⁶

Erzurum Valisine, Sivas Paşası'na ve Habsamana kadılarına H. 20 Receb 1110/M. 22 Ocak 1699 tarihinde gönderilen hükümde, Koyunhisar ve Habsamana kadısının arzı üzerine kazalarda evleri basarak kadınlara tecavüz girişimlerinde bulunan eşkiyaların yaptıkları bu kötülüklerinden ötürü tez zamanda yakalanıp kanunen gerekeceğe cezaya çarptırılmaları istenmiştir.⁴³⁷

Bir başka eşkiyalık olayı Erzurum Eyaleti sınırları içerisinde yer alan Kığı sancağında H. 20 Şevval 1110/M. 21 Nisan 1699 tarihinde yaşanmıştır. Erzurum ve Diyarbakır valilerine gönderilen hükme göre Kığı sancağında madende çalışan işçilerin mallarına saldırıp yağma faaliyetinde bulunan Ulus aşireti Milli ve Türkmen cemaati eşkiyalarının bu kötülüklerine son verilip kendi köylerinde iskân edilmeleri istenmiştir.⁴³⁸

Erzurum valisine, kadısına, yeniçeri zabıtine ve Tercan naibine H. 10 Zilkade 1110/10 Myıs 1699 tarihinde gönderilen hükümde, Yeniçeri Hüseyin'in yeniçerilik iddiasında bulunan Maksud'u işlediği suçtan ötürü şikâyeti üzerine ismi geçen şahsın yeniçeri zabiti olatağ tutuklanıp yargılanması istenmiştir.⁴³⁹

Netice olarak eşkiyalık olayları ile ilgili tespit edilen hükümlerde görülmüştür ki eyaletde eşkiyalık olayları oldukça yoğun geçmiştir. İlgili dönemde bu konu üzerinde yirmi tane hüküm tespit edilmiş olup bunların hepsi çalışmada kullanılmıştır. Bu hükümlerde görülmüştürki taşrada yönetici olarak görevli olan beylerbeyi, kadı, alaybeyi gibi kişilerin yanında güvenlikten sorumlu yeniçeri askerlerine kadar herkes eşkiyalık olaylarına katılıp devlete isyan etmiştir.

⁴³⁶ BOA. A. DVNS. MHM, d.110, s. 523/2417.

⁴³⁷ BOA. A. DVNS. MHM. d.110, s. 548/2549.

⁴³⁸ BOA. A. DVNS. MHM. d.110, s. 652/3005.

⁴³⁹ BOA. A. DVNS. MHM. d.110, s. 676/3125.

2. Erzurum Eyaleti'nden Ordu'ya Asker Sevkiyatı

Yukarıda belirttiğimiz gibi Osmanlı Devleti'nin 1650-1700 yılları arasındaki dönemi büyük seferlerin meydana geldiği bir zaman dilimi olmuştur. Askeri tarih açısından ele aldığımız bu dönemde başta Avusturya olmak üzere Venedik, Rusya, Papalık, Lehistan gibi devletlerle uzun süreli mücadelelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. İncelediğimiz elli yıllık süre içerisinde Osmanlı tahtına sırasıyla IV. Mehmed, II. Süleyman, II. Ahmet ve II. Mustafa geçmiştir. Özellikle IV. Mehmed'in uzun bir süre tahta kaldığı bu dönemde valide Kösem Sultan ve Turhan Sultan devletin yönetim işleyişinde etkili olmuştur. Bundan başka Osmanlı sadaret makamında önemli bir yer işgal eden Köprülü ailesi de bu dönemde iş başına geçmiş ve devletin bu sıkıntılı döneminde başarılı işler yapmışlardır. Başta Girit Seferi olmak üzere II. Viyana Seferi ve yukarıda ismini zikrettiğimiz devletlerle yapılan mücadeleler Osmanlı Devleti'nin daha fazla askeri güce ihtiyaç duymasına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'nin yönetim mekanizması içerisinde yer alan Erzurum Eyaleti'nden bu dönemde orduya birçok kez asker sevkiyatı yapılmıştır.

Tablo 6. Paul Ricaut'a Göre XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Erzurum Eyaleti'ndeki Asker Miktarı.⁴⁴⁰

Sancak	Zeamet	Tımarlı
Erzurum	56	2214
Karahisar-ı Şarki	32	904
Kefi	8	229
Pasin	9	654
Hınıs-ı İspir	2	435
Tortum	10	491
Mamervum	4	96
Malazgird	0	272
Tekman	1	253
Toplam	122	5548

⁴⁴⁰ Paul Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Halihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, Çev: Halil İnalcık-Nihan Özyıldırım, TTK Basımevi, Ankara 2012, s. 275.

Sultan II. Süleyman'ın 1689 yılında Avusturya üzerine düzenleyeceği sefer için bir suretinde H. 20 Safer 1100/M. 14 Aralık 1688 tarihinde Erzurum Beylerbeyi'ne gönderilen hükümde, Padişahın mülkü olan ülkenin düşman istilasından korunması için padişahın bizzat sefere çıkacağından bahsedilerek altı bölük⁴⁴¹ halkının nevrüz⁴⁴² olarak belirtilen mart ayından önce Edirne sahrasında toplanması için bir emir gönderilmiştir.⁴⁴³ Özellikle XVI. Yüzyılın sonlarından itibaren padişahların sefere çıkmakta geri kaldığı bir dönemde Sultan II. Süleyman'ın ordunun başında sefere gittiği bu hükümde görülmüştür. Yine bu sefer için asker ihtiyacı doğduğundan Erzurum Eyaleti'nden yardım istenmiştir.

Yine H. 20 Safer 1100/M. 14 Aralık 1688 tarihinde Sultan II. Süleyman'ın çıkacağı sefer için bir emir tekrarı mahiyetinde gönderilen hükümde, Baharda kesin sefer yapılacağı ve verilen cihat fetvası gereğince bahar da tımarlı sipahiler ile birlikte Edirne sahrasında toplanılması istenmiştir. Ayrıca eşkiyalık faaliyetinde bulunan kişilerin yakalanarak cezalandırılması ve kadın, çocuk ve yaşlıların korunması için Erzurum Eyaleti'ne bir emir gönderilmiştir.⁴⁴⁴

H. 30 Cemazeiye'l-evvel 1100/M. 22 Mart 1689 tarihinde aynı sefer için başka bir hüküm gönderilerek, verilen fetva ve emir gereğince bu gaza hareketinin bütün Osmanlı Müslümanları üzerine farz olduğu vurgulanmış ve henüz kimsenin sefere katılmak için gelmediği haber alındığından kapı halkıyla birlikte nevrüzden önce kesinlikle bütün herkesin Edirne sahrasında bulunmaları konusunda uyarı hükmü gönderilmiştir.⁴⁴⁵ Bu hükme göre Osmanlı Devleti'nde bu dönemde alınan bir sefer kararına rağmen eyalet askerlerinin geç hareket etmesinden dolayı aynı emrin birkaç kez tekrarlandığını görülmüştür. Bu gecikmenin sebebinin ne olduğu bilinmemekle beraber etkisi hala devam eden eşkiyalık hareketleri ve tımarlı sipahilerin sefere katılmak için gönülsüz olabilecekleri tahmin edilebilir.

⁴⁴¹ “*Bunlar Kapıkulu Süvarisi olup altı bölükten meydana geldiği için altı bölük halkı denilmiştir.*” bkz. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 377.

⁴⁴² “*Güneş'in koç burcuna girdiği gün olup Rûmi Mart'ın dokuzuna rastlar, ilkbahar başlangıcı ve Celâli takvime göre yılbaşısıdır.*” bkz. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 516.

⁴⁴³ BOA. A. DVNS. MHM. d. 98, s. 42/122.

⁴⁴⁴ BOA. A. DVNS. MHM. d.98, s. 49/140.

⁴⁴⁵ BOA. A. DVNS. MHM. d.98, s. 141/460.

Sultan II. Süleyman döneminde H. 5 Rabiü'l-evvel 1101/M. 17 Aralık 1689 yılında Erzurum, Kütatis ve Ahışa kalelerine gönderilen hükümde, Avusturya'nın Eflâk'ı işgal etmek için harekete geçtiği ve buna karşılık Osmanlı Devleti'nin de Avusturya üzerine sefere çıkacağı bildirilerek orduya asker toplandığı ve kalede bulunan yamakan⁴⁴⁶ asker gurubunun sefer için hazır olmaları gerektiği emredilmiştir.⁴⁴⁷ Yine aynı tarihte Erzurum, Kütatis ve Ahıska kaleleri muhafazalarında yeniçeri zabiti olanlara gönderilen başka bir hükümde: Kalelerde asker sayısının az olduğundan bahsedilerek yeniçeri ağası Ebubekir Ağa tarafından yoklama yapılması ve mevcut askerlerin sayımının yapıp defterlere kaydedilmesi istenmiştir. Hazırlanan bu defterlerinde İstanbul'a gönderilmesi için Ebubekir Ağa'ya bir emir gönderilmiştir.⁴⁴⁸ Bu iki hükümden anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti'nin bir sefere çıkmadan önce kendi asker sayısını tespit etmek için sayım yaptırdığı ve bu sayıma göre askerin sefere tam olarak katılması için defter kayıtları tuttuğunu görmekteyiz.

Erzurum Eyaleti Yeniçeri Zabitine H. 15 Rabiü'levvel 1101/M. 27 Aralık 1689 tarihinde gönderilen hükümde, Bahar da yapılacak olan sefer için tespit edilen neferat ve yamakan sayısının az olduğu bildirilerek tekrar yoklama yapılması ve kaydedilen defterin merkeze gönderilmesi istenmiştir.⁴⁴⁹

H.1101/M.1689 Aralık ayında Erzurum, Kükatis, Ahışa kalelerini korumakla görevli olan askerlerin çorbacılarına⁴⁵⁰ gönderilen bir diğer hükümde, Avusturya üzerine yapılması planlanan seferin kesin olduğu bildirilerek daha önce yoklama yapılması istenen yamakan askerinin bu emirle sefere katılması istenmektedir.⁴⁵¹ Bu

⁴⁴⁶ “Bir toprak dirliğine ocak şeklinde tasarruf edenlerden sefer zamanı hizmete gidenlere eşkinci, gitmeyip kalanlara ise yamak denirdi. Eşkinciler her zaman eşkinci ve yamaklar her zaman yamak olup vazifeleri değişmezdi. Tımarlı sipahilerin yamaklarına cebelü denirdi. Yaya ve Müsellem teşkilatında ise yamak tabiri kullanılırdı.” bkz. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 723.

⁴⁴⁷ Çelik, 99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (s. 1-90), s. 91-92; BOA. A. DVNS. MHM. d.99, s. 24/112.

⁴⁴⁸ Çelik, 99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (s. 1-90), s. 94; BOA. A. DVNS. MHM. d.99, s. 25/117.

⁴⁴⁹ Çelik, 99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (s. 1-90), s. 98; BOA. A. DVNS. MHM. d.99, s. 27/126.

⁴⁵⁰ “Yeniçeri ocağının cemaat ortalarıyla ağa bölükleri subaylarına müşterek olarak verilen isim. Yalnız cemaat ortası subaylarına yayabaşı ve ağa bölüğü subaylarına ise bölükbaşı denirdi. Bundan başka acemi orta kumandanlarına da çorbacı veya yayabaşı denirdi. Çorbacı, kendisinin emir ve kumandası altındaki orta veya bölüğün bütün işlerinden ve inzibatından sorumlu idi. Çorbacılar subay da denirdi.” bkz. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 174.

⁴⁵¹ Çelik, 99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (s. 1-90), s. 98-99; BOA. A. DVNS. MHM. d.99, s. 27/127.

ikinci hüküm uyarı niteliğinde olmakla beraber daha önce bildirilen emirlerin aksatılmaması için tekrar hüküm gönderildiği tahmin edilmektedir.

Erzurum Valisi olup Anadolu'da asker ihracı vazifesi ile görevlendirilen Vezir Ali Paşa'ya H. 15 Rabiü'l-ahir 1101/M. 26 Ocak 1690 tarihinde gönderilen hükümde, İlbahardaki sefer-i hümayun için asker sayısının az olduğu bildirilerek Türkmen cemaatlerinden asker tedariki yapılması istenmiştir.⁴⁵² Bu hükümden anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti asker ihtiyacını karşılayamadığı durumlarda sınırları içerisinde iskân olmuş olan Türkmenlerden yardım almıştır. Bu hükümden yaklaşık bir ay sonra yine Vezir Ali Paşa'ya gönderilen başka bir hükümde, Halep eyaletinde bulunan sipahiler sefere gönderilmemesi, onların Arap ve Türkmen eşkiyasının yakalanıp faaliyetlerinin durdurulmasında kullanılması istenmiştir.⁴⁵³

Yine Sultan II. Süleyman döneminde nevrızda düzenlenecek sefer için orduya katılması istenen Türkmen ve Kürt aşiretlerinden asker ihracı için H. 15 Rabiü'l-ahir 1101/M. 26 Ocak 1690 yılında Erzurum Valisi olan ve Anadolu'da asker ihracı ile görevlendirilen Vezir Ali Paşa'ya gönderilen emirde, Kilis Kürt aşiretlerinden dört yüz asker beyi ile beraber ve Halep Türkmenlerinden bin üç yüz kırk asker, Rişvan Kürtlerinden üç yüz asker, Dulkadirli Türkmenlerinden iki yüz asker, Danişmendli Türkmenlerinden üç yüz asker, Mamalu ve Hacıahmedoğlu Türkmenlerinden üç yüz asker, Rakka Eyaleti'nde bulunan Kürt aşiretlerinden dört yüz on asker, Maraş Eyaleti'nde bulunan Türkmen guruplarından dört yüz asker, Adana ve Kars da ikamet eden Dulkadirli Türkmenlerinden üç yüz asker, Payas ve Belin bölgesinde olan Alaybeyioğlu, Abacılı ve Kösecilü sakinlerinden iki yüz asker, Mardin Dayılığına⁴⁵⁴ tabi olan Kürt aşiretlerinden üç yüz asker ve Beydilli Türkmenlerinden iki yüz asker

⁴⁵² Çelik, 99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (s. 1-90), s. 166; BOA. A. DVNS. MHM. d.99, s. 46/185.

⁴⁵³ “İş bu sene-i mübârekede Haleb eyâletinin zu'amâ ve erbâb-ı tımarı fermân ım olan bedellerin cem'ine me'mur olana eda eylemek üzere ol mevâlîye istîlâsı olan Kürd ve Türkmân ve urbân eşkiyâsının def'-i mazarratları için memur olmalarıyla imdi sen ki vezîr muşârun ileyhsin Haleb eyâletinin zu'amâ ve erbâb-ı tımarına ancak iş bu sene-i mübârekede tarafından ve taraf-ı âhardan bir ferde sefer teklifi ile rencide ve remîde itdirmemek bâbında fermân ı âlî-şânım sâdır olmuştur deyu yazılmışdır.” Çelik, 99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (s. 1-90), s. 192; BOA. A. DVNS. MHM. d.99, s. 69/231.

⁴⁵⁴ “Cezayir-i Garb, Tunus ve Trablusgarb'da Osmanlı hakimiyeti devrinde merkezden gönderilen valilerin nüfuzlarının kırılmasından sonra, oraların mahalli teşkilatına hâkim olan sınıflar tarafından güya seçimle iş başına getirilen kimselere verilen unvan. Dayılar, yine devlete tabi olarak bu eyaletleri idare ederlerdi.” bkz. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 186.

süvari olup hepsi silahlarıyla birlikte harbe hazır ve güçlü bir şekilde toplam beş bin Türkmen ve Kürt askerinin vaktinde Edirne sahrasında olması emredilmiştir. Ayrıca bu askerlerin sefer hazırlıklarını görmeleri için her askere ellişer gürüş ödenek ödenmesi istenmiştir.⁴⁵⁵ Anadolu'nun doğusunda yaşayan göçebe ya da yerli Türkmen ve Kürt ahalisinde özellikle sefere katılması için hüküm yazıldığı görülmüştür. Bu askerlerin muhtemelen ihtiyaç bedelleri hesap edilerek nefer başı harcanacak miktarda hükümde belirlenmiştir.

Araştırma konumuzun temelini oluşturan dönemle ilgili H. 5 Cemaziye'l-evvel 1101/M. 14 Şubat 1690 tarihli başka bir vesika örneği Anadolu'nun sol kol nihayeti Erzurum'a gönderilmiştir. İslam topraklarını istila etmek niyetinde olan küffarın bu niyetini bertaraf etmek için bu sene yapılacak olan sefere hazırlık yapıp ilkbaharda bayrak ve mızraklarla Edirne sahrasında hazır olunması emredilmiştir. Bütün kethüdayerlerinin kendi kazalarında ikamet eden altı bölük askerlerinin tamamını düzenlenecek olan bu sefer için silahlarıyla birlikte hazır etmeleri istenmiştir. Zamanında orduya katılmayanların hiçbir özürü kabul edilmeyeceği ve bununla beraber tasarruf ettikleri dirliklerinde ellerinden alınacağı vurgulanmıştır. Bu seferi bundan önceki seferlerle kıyaslamayıp emredilen Mayıs ayında orduya dâhil olmaları için emir gönderilmiştir.⁴⁵⁶ Hükümden anladığımız kadarıyla düşman üzerine düzenlenecek olan bu sefere büyük önem verilmiştir. Nitekim sefere katılmayanların topraklarının ellerinden alınacağı ve herhangi bir maruzatında kabul edilmeyeceği açıkça bildirilmiştir.

Erzurum Valisi olup aynı zamanda Anadolu'da asker ihracı vazifesi ile görevlendirilen Vezir Ali Paşa'ya H. 15 Cemaziyel-evvel 1101/M. 14 Şubat 1690 tarihinde gönderilen hükümde, Nevruz da küffar üzerine sefer yapılacağı için Anadolu'da bulunup padişahın hizmetinde olan müteferrikaları⁴⁵⁷ ve çavuşları, divan

⁴⁵⁵ Çelik, 99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (s. 1-90), s. 166; BOA. A. DVNS. MHM. d.99, s. 56/187.

⁴⁵⁶ Çelik, 99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (s. 1-90), s. 195-196; BOA. A. DVNS. MHM. d.99, s. 71/236.

⁴⁵⁷ "Osmanlı sarayında çeşitli işler yapmakla görevli kimselerin genel bir adlandırması olup diğer hizmetlilerden farklı olarak soy ve mevki açısından seçkin şahıslardan seçilenler ve muayyen bir işle değil değişik hizmetlerde görevlendirilenler için kullanılır. Ayrıca vezir ve beylerbeyilerin maiyetindeki hizmetlilere de müteferrika denilmiştir." bkz. Erhan Afyoncu, "Müteferrika", *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s. 183.

kâtipleri, altıbölük halkı, sipahiler, yeniçeriler, topçular, top arabacılar ve bütün askeri birimlerin ilkbahara kadar sefer için tüm ihtiyaçlarının karşılanıp hazır edilmesi emredilmiştir.⁴⁵⁸ Belge isimleri zikredilen altıbölük halkı, yeniçeriler, sipahiler, topçular, top arabacılar gibi askeri grupların Erzurum Eyaleti bünyesinde bulunduğu bu vesika ile tespit edilmiştir.

H. 5 Cemaziye'l-ahir 1101/M. 16 Mart 1690 tarihinde Anadolu'da sağ kol nihayeti olan Diyarbakir'e, sağ koldan Teke sancağına, sol kol nihayeti Erzurum'a, orta kol nihayetine varınca kadılara ve kethüdayerlerine gönderilen diğer hükümde ise bundan önce gönderilen hüküm tekrarlanarak yapılacak sefer için sipah, silahdar ve altıbölük halkının geride tek bir asker bırakılmayacak şekilde toplayıp vaktinde Edirne sahrasında hazır bulundurun. Bu hükme rağmen sefere katılmayıp kendi kazaların da kalan askerlerin isimlerini defter edip merkeze gönderin. Mayıs ayından önce Edirne sahrasına gelmek için bir an önce yola çıkılması ve yolculuk sırasında rahat davranıp boşa zaman harcanmaması şeklinde uyarı yaparak vakti zamanında orduya dâhil olunması için emir gönderilmiştir.⁴⁵⁹

H. 15 Receb 1101/M. 24 Nisan 1690 tarihinde Erzurum Valisi olup Anadolu'da asker ihracıyla görevlendirilen Vezir Ali Paşa'ya gönderilen hükümde, Bahar da düzenlenecek sefer için gerekli askerlerin gönderilmesi hususunda bundan önce birkaç kez emir gönderilmiştir. Gönderilen bu emirlere karşılık şimdiye kadar öncü askerlerin Edirne sahrasına gelmiş olmaları gerekliydi. Lakin henüz askerden hiçbir kimse yola çıkmamıştır. Askerin gelmemesinde bazı ihlallerin yapıldığı tespit edilmiştir. Acilen tedbir alınıp askerlerin Edirne sahrasına intikal ettirilmesi emredilmektedir.⁴⁶⁰

Erzurum Valisine H. 29 Rabi'u'l-ahir 1102/M. 30 Ocak 1691 tarihinde gönderilen hükümde, Rakka eyaleti ahalisinin eşkiyalar tarafından saldırıya uğradığı ve

⁴⁵⁸ “ Çelik, 99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (s. 1-90), s. 200; BOA. A. DVNS. MHM. d.99, s. 73/241.

⁴⁵⁹ Tan, 99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (s. 1-90), s. 56-57; BOA. A. DVNS. MHM. d.99, s. 112/356.

⁴⁶⁰ Tan, , 99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (s. 1-90), s. 127-128; BOA. A. DVNS. MHM. d. 99, s. 112/466.

bu saldırılar bölgeden göç eden birçok aşiret ve cemaâte eyalet toprakları içerisinde yer gösterilip iskân edilmeleri istenmiştir.⁴⁶¹

Sultan II. Süleyman döneminde sadaret nakamına Köprülü Fazıl Mustafa Paşa getirilmiştir. 1690 yılında Kaniye'nin düşmesi sonucu Avusturya üzerine bir sefer kararı alan Fazıl Mustafa Paşa, Belgrad üzerine düzenlediği sefer neticesinde şehir geri alınmıştır.⁴⁶² Sadrazamın 1691 yılında düzenlediği bu sefere katılmak için H. 10 Zilhicce 1102/M. 4 Eylül 1691 tarihinde Erzurum kalesinde bulunan çorbacılar, odabaşılar ve yamaklara gönderilen hükümde, acilen Belgrad sahrasında orduya katılmaları için bir emir gönderilmiştir.⁴⁶³

Osmanlı tahtına henüz yeni çıkmış olan II. Ahmed döneminde gerçekleştirilen ve sadrazam Çalık Ali Paşa serdarlığında Avusturya üzerine yapılması planlanan sefer için⁴⁶⁴ Erzurum'dan da askeri desteğe ihtiyaç duyulmuş ve eyaletteki kadılara H. 20 Cemaziye'l-evvel 1103/M. 8 Şubat 1692 yılında gönderilen hükümde, Gerekli asker tedarikinin kendi bölgelerinde sağlanmasından sonra nevrüz'dan yirmi gün önce askerleriyle birlikte Edirne sahrasına varıp ordu'ya katılmaları için emir gönderilmiştir.⁴⁶⁵ Bu hükümde asker sayımı ve tedariki yapılması istendikten sonra hemen ardından Erzurum Eyaleti'ne bir hüküm daha gönderilmiştir. H. 30 Cemaziye'l-evvel 1103/M. 18 Şubat 1692 tarihli bu hükümde baharda düzenlenecek Engürüs Seferi'ne altıbölük halkınında katılması emredilerek, nevrüz'dan önce Edirne sahrasında orduya hazır bir şekilde dâhil olunması istenmiştir.⁴⁶⁶ Bu hükümde sefer ismi verilerek eyalette padişaha bağlı bulunan altıbölük asker sınıfının da sefere katılması

⁴⁶¹ “Rakka eyâletinde nehr-i Belih kenârında vâki nevâhîde mukîm olup zirâ'at ve hırâset ve arâzî-i mezbûreyi imâret idüp ol havâlî-i eşkiyânun şekâvet ve fesâdlarından hıfz u hîrâset eylemek üzere mahsûllerinün mukaddemâ fermân-ı celîlû'l-kadrden tâsrih ve tâfsil olunduğu üzere mutasarrıf-ı arâzilerin cânib-i mîrîye edâ eyledükde bi'l-cümle rusûm-ı ra'îyyet ve sâir tekâlif-i gayrı meşrû üzerlerinden ref olunup muaf ve müsellemlerini ferman olunan Boz-ulus mândesi aşâiri ile Ulaşlar ve Baraklar cemaâtlerinden bazıları Erzurum ve Diyâr-ı Bekr ve Çıldır ve Adana câniblerinde perâkende ve müteferrik olmalarıyla aşâiri merkum kethudâları marifetiyle İnkâmetleri için tayin olunan mevâzî'a rızâlarıyla gelüp vech-i meşrûh üzere sâkin olup zirâat ve hırâset ve arâzîsini imâret eylemeğe râğıb olanlara kimesne mâni olmamak bâbında yazılmışdır”. Şakar, 1101/1102 (1690/1691) Tarihli 100 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s.1-145), s. 221-222; BOA. A. DVNS. MHM. d.100, s. 120/456.

⁴⁶² Ahmed Akgündüz, Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, Osmanlı Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 205.

⁴⁶³ BOA. A. DVNS. MHM. d.101, s. 97/314.

⁴⁶⁴ Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, s. 627.

⁴⁶⁵ BOA. A. DVNS. MHM. d.102, s. 127/528.

⁴⁶⁶ BOA. A. DVNS. MHM. d.102, s. 152/609.

istenmiştir. Gönderilen bu iki hükümden sonra eyaletten orduya katılım gerçekleşmediği için H. 10 Zilkade 1103/M. 24 Temmuz 1692 tarihinde bir hüküm daha gönderilmiştir. Erzurum kazası naibine ve yeniçeri zabiti olan Hacı İsmail'e gönderilen hükümde: Sefer vakti gelmesine rağmen askerın Edirne sahrasında olması gerektiği halde henüz görev yerine gitmeyen yeniçeri, topçu, cebeci, top arabacısı ve oturak ve korucuların bir an evvel görev mahallerine gitmeleri için bir emir gönderilmiştir.⁴⁶⁷ İncelenen bu vesikalarda merkezin emrinin çok dikkate alınmadığı ve bu yüzden birkaç kez uyarı mahiyetinde aynı hükmün tekrarı gönderildiği tespit edilmiştir.

Erzurum muhafazasında ağa vekili olan otuz dokuz cemaatinin çorbacısı Ömer'e H. 29 Rabiü'l-ahir 1104/M. 7 Ocak 1693 tarihinde gönderilen hükümde, Sefere katılmayan yeniçerilere dirlik ve yeniçerilik iddia ettirilmemesi ve sefere memur yeniçerilerin nevrızda Edirne sahrasında bulundurulması için emir gönderilmiştir.⁴⁶⁸ Hükümden anlaşılacağı üzere padişahın emrettiği sefere katılmayan yeniçerilerin dirlikleri ellerinden alındığı gibi bu askerlerin yeniçerilik statüsünden çıkarıldığıda görülmüştür.

1693 yılında Bozoklu Bıyıklı Mustafa Paşa'nın, Erdel'i geri almak için yapacağı sefere asker toplamak için⁴⁶⁹ H. 29 Cemaziye'l-ahir 1104/M. 7 Mart 1693 yılında Erzurum Eyaleti'ne gönderilen hüküm de: Bazı İslam beldelerinin düşman tarafından istilası üzerine yapılması kararlaştırılan sefere memur olan askerın nevrızda Edirne sahrasında orduya katılmaları için hüküm gönderilmiştir.⁴⁷⁰ Yine Bıyıklı Mustafa Paşa'nın yapacağı bu sefer için H. 29 Cemaziye'l-evvel 1104/M. 26 Şubat 1693 yılında Erzurum Eyaleti'ne gönderilen hükümde, Sefer için bin beş yüz süvari asker gönderilerek nevrızda Edirne sahrasında hazır bulundurulması istenmektedir.⁴⁷¹ Bozoklu Bıyıklı Mustafa Paşa'nın yapacağı Erdel Seferi için Erzurum Eyaleti'nden de yardım talebinde bulunarak orduya katılması istenilen asker sayısında hükümde zikredilmiştir. Bundan başka düşmanın bazı yerleri istila ettiği ve dolayısıyla bütün Müslümanlar üzerine cihad'ın farz olduğu bildirilerek verilen fetva ve hatt-ı hümayun gereğince altı bölük halkının da evlerinden ihraç edilerek vaktinde Edirne sahrasına

⁴⁶⁷ BOA. A. DVNS. MHM. d.103, s. 20/109.

⁴⁶⁸ BOA. A. DVNS. MHM. d.104, s. 111/516.

⁴⁶⁹ Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2011, s. 368.

⁴⁷⁰ BOA. A. DVNS. MHM. d.104, s. 140/617.

⁴⁷¹ BOA. A. DVNS. MHM. d.104, s. 142/622.

yetiştirilmesi ve bu emri dinlemeyenlerin cezalandırılması yönünde H. 30 Receb 1104/M. 6 Nisan 1693 tarihinde Erzurum Eyaleti'ne bir emir gönderilmiştir.⁴⁷² Padişahın askerleri olan altı bölük halkının bizzat zikredilmesi ve bunlardan sefere katılmayarak kaçanların cezalandırılması bildirilmiştir. Ancak bu cezanın ne olduğu yönünde hükümde her hangi bir bilgi verilmemiştir.

İncelenen dönemle alakalı olarak Erzurum Mollasına ve ağa vekili Ömer'e H. 29 Rabiü'l-ahir 1104/M. 7 Ocak 1693 tarihinde gönderilen hükümde, ordu sefere çıkarken sefere katılmayıp eşkiyalık yapan ve yeniçerilik dirlik iddiasında bulunan kişilerin yakalanması hakkındadır.⁴⁷³

Sadrazam Sürmeli Ali Paşa tarafından 1694 tarihinde Avusturya üzerine yapılan Varadin Seferi'ne katılması için H. 1 Şaban 1105/M. 28 Mart 1694 yılında Erzurum muhafazasında önceden yeniçeriler zabiti olan Salih ve kazalardaki yeniçeri serdarlarına gönderilen hükümde, sefer-i hümayun için kazalarda bulunan yeniçeri, cebeci, topçu ve çalıklar ile kul oğlanlarının acilen gönderilip, görevlerinde hazır edilmeleri istenmektedir.⁴⁷⁴

Erzurum'dan İstanbul'a gelinceye kadar olan bütün kadırlara ve daha önce Erzurum muhafazasında yeniçeri zabiti olan Salih'e H.1 Şaban 1105/M. 28 Mart 1694 tarihinde gönderilen hükümde, sefer-i hümayun için kazalarda bulunan yeniçeri, topçu, cebeci, çalıklar ve kul oğlanlarının sürülüp orduya gönderilmeleri istenmiştir.⁴⁷⁵

Avusturyalılar'ın Belgrad ve Erdel'e karşı düzenlemiş oldukları sefer neticesinde düzenlenen sefer başarılı olmuş ve Avusturyalılar 1694 Eylül ayında geri püskürtülmüştür. Ancak savaşların devam etmesi ve kışın bastırmasından dolayı asker bitkin düşmüştür. Bu durumu ortadan kaldırmak için⁴⁷⁶ H.1106/M.1694 Kasım'ında Erzurum Valisi Mehmed Paşa'ya gönderilen hükümde: Eyalet askerlerinin tam donanımlı yivli tüfenklerle Edirne sahrasına gelmek üzere hazır bulundurulmaları için emir gönderilmiştir.⁴⁷⁷ Araştırdığımız dönemle alakalı olarak asker ihtiyacından dolayı

⁴⁷² BOA. A. DVNS. MHM. d.104, s. 213/993.

⁴⁷³ BOA. A. DVNS. MHM. d.104, s. 111/517.

⁴⁷⁴ BOA. A. DVNS. MHM. d.103, s. 55/377.

⁴⁷⁵ BOA. A. DVNS. MHM. d.103, s. 56/378.

⁴⁷⁶ Kazıcı, *Osmanlı Devleti Tarihi*, s. 289

⁴⁷⁷ BOA. A. DVNS. MHM. d.105, s. 37/144.

H. 29 Rabiü'l-ahir 1106/M. 17 Aralık 1694 tarihinde Erzurum valisine, kadısına, ayan-ı vilayet ve iş erlerine gönderilen başka bir hüküm de: Düzenlenecek sefer için eyalet askerlerinin donanımlı olarak Edirne sahrasında gönderilmek üzere hazır bulundurulmaları istenmektedir.⁴⁷⁸

İncelediğimiz dönemle alakalı olarak H. 29 Cemaziye'l-evvel 1106/M. 15 Ocak 1695 yılında Erzurum muhafazasında yeniçeri zabiti olan Abdullah'a gönderilen hükümde: Bahar da yapılması kararlaştırılan sefer için toplanacak olan süvari askerlerinin Edirne sahrasında hazır olmalarıyla ilgili emir gönderilmiştir.⁴⁷⁹

Erzurum ve bağlı bulunduğu yerlerde bulunan kethüdayerilerine, silahdar serdengeçtileri tahririne memur olan Ali ile Mehmed'e H. 29 Ramazan 1106/M. 13 Mayıs 1695 tarihinde gönderilen hükümde, düzenlenecek olan sefer için orduya asker sevk edilmesi hususunda bir emir gönderilmiştir.⁴⁸⁰ Yine aynı tarihte Erzurum Valisi Vezir Mehmed Paşa'ya gönderilen hükümde, düzenlenecek sefer için askeriyle birlikte Edirne sahrasında padişahın ordusuna katılması emredilmiştir.⁴⁸¹

Araştırılan dönemle alakalı olarak Anadolu'nun sol kol nihayeti Erzurum'a varıncaya kadar olan kadılara H. 20 Şevval 1106/3 Haziran 1695 tarihinde gönderilen hükümde, sefere katılması zorunlu olan kethüdayerlerinin yerine vekil tayin edilmemesi ve bizzat kendilerinin sefere katılması istenmektedir.⁴⁸²

Bir suretinde Erzurum'da bulunan kadılara, kethüdayerlerine H. 29 Rabiü'l-ahir 1106/M. 17 Aralık 1694 tarihinde gönderilen hükümde, sefer kararı alındığından gönderilecek askerin toplanarak hazır tutlması istenmiştir.⁴⁸³

⁴⁷⁸ Bekir Gökbunar, 105 Numaralı Mühimme Defteri (Özet-Transkripsiyon), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 1996, s. 149-151; BOA. A. DVNS. MHM. d.105, s. 49/200.

⁴⁷⁹ BOA. A. DVNS. MHM. d.105, s. 90/382.

⁴⁸⁰ BOA. A. DVNS. MHM. d.106, s. 26/47.

⁴⁸¹ BOA. A. DVNS. MHM. d.106, s. 56/197.

⁴⁸² BOA. A. DVNS. MHM. d.106, s. 110/388.

⁴⁸³ "... bu sene-i mübârekede masadak her vechile gayter ve hamiyete me'mul olmağla verilen fetevâ-yı şerife ve sâdır olan fermân-ı şerifemin mazmûn-ı münifinden birbirinizi haberdar ve şimdiden hâzır ve âmâde ve inşâ'llâhü te'âlâ vakt ü zamâniyle hareket ve kethüdâları ile mean mükemmel silâh ile vakt-i merkûmda Edirne sahrâsında mevcûd ve dîn-i mübîn uğrunda bezl-i mechûd ile tâhsil-i saâdet dâdane ihtimâm idüp iyâleten billahi teâla adem-i itâat ve imtisâlinde her biriniz be-gâyet ihtizâr ve ictinâb eylesiz". BOA. A. DVNS. MHM. d.105, s. 85/367.

İncelenen dönemle alakalı olarak Osmanlı Devleti'nin sefer hazırlığı içinde olduğu görülmüş ve H. 29 Cemaziye'l-evvel 1106 / M. 15 Ocak 1695 tarihinde Erzurum muhafazasında yeniçeri zabiti olan Abdullah'a gönderilen hükümde, Sefer için toplanacak süvari askerinin Edirne sahrasında hazır bulunması istenmiştir.⁴⁸⁴

Sultan II. Mustafa'nın 1696 yılında Avusturya üzerine düzenleyeceği ikinci seferi için⁴⁸⁵ H. 20 Cemaziye'l-ahir 1107/M. 26 Ocak 1696 tarihinde İstanbul'dan Erzurum'a kadar olan kadılara gönderilen hükümde, baharda bizzat padişahın katılacağı seferde fazla askere ihtiyaç olduğundan, kaza ve köylerde bulunan tımar ve zeamet sahiplerinden, sipah ve silâhdarlardan sefere çıkmakla yükümlü olanların tamamının Davutpaşa sahrasında hazır bulunmak üzere gönderilmesi ve sefere çıkmaktan kaçınanların ise şiddetle cezalandırılması için emir gönderilmiştir.⁴⁸⁶ Bu dönemde padişahın bizzat çıktığı bu sefere büyük önem verildiği ve sefere katılmayanların cezalandırılması ile alakalı olarak ne tür bir ceza uygulanacağı ile ilgili bilgi verilmemiştir. Sultan II. Mustafa'nın Avusturya üzerine çıktığı bu sefere katılmayan askerler olduğundan H. 20 Şevval 1107/M. 23 Mayıs 1696 tarihinde Erzurum Eyaleti'nde bulunan kadılara bir hüküm daha gönderilerek açılan sefere katılmak üzere kazalarda oturan sipah ve silahdar ocakları defterinde kayıtlı emekli askerlerin çıkarılarak orduya gönderilmesi için emir gönderilmiştir.⁴⁸⁷ Yine bu belgeye göre seferin ehemmiyeti vurgulanarak asli askerlerin sefere iştirak etmemesi durumunda askerlik mesleğinden emekli olan kişiler tekrar askere çağırılmıştır.

Bir suretide Erzurum Eyaleti'nde bulunan alaybeylerine H. 20 Safer 1107/M. 30 Eylül 1695 tarihinde gönderilen hükme göre sefer için eyalette bulunan savaş mühimmatlarının ordu-yı hümayun'a gönderilmesi istenmiştir.⁴⁸⁸

Azak tarafındaki Kerş, Taman, Temrek ve o bölgede olan kalelerin korunması önemli olduğundan Erzurum ve Trabzon kazalarından 1200 yeniçerinin toplanarak gemilerle ismi geçen kalelere gönderilmeleri hususunda H. 29 Safer 1108/M. 27 Eylül

⁴⁸⁴ BOA. A. DVNS. MHM. d.105, s. 90/383.

⁴⁸⁵ Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, s. 362.

⁴⁸⁶ BOA. A. DVNS. MHM. d.108, s. 110/451.

⁴⁸⁷ BOA. A. DVNS. MHM. d.108, s. 249/1063.

⁴⁸⁸ BOA. A. DVNS. MHM. d.106, s. 266/1024.

1696 tarihinde Erzurum ve Trabzon sancaklarında bulunan kadılara ve adı geçen kazalardaki vilayet valilerine emir gönderilmiştir.⁴⁸⁹

H. 10 Rabi’-l-evvel 1107/M. 19 Ekim 1695 tarihinde bir suretinde Erzurum, Bayburd, Tercan ve Kızıan kadılarına gönderilen hükümde, seferden dönen askerlerin kendi bölgelerinde rencide edilmemeleri istenmektedir.⁴⁹⁰

Erzurum Valisi Vezir Mustafa Paşa’ya H. 30 Cemaziye’-l-evvel 1107/M. 6 Ocak 1696 yılında gönderilen hükümde, sefere çıkacak ordunun asker ihtiyacını karşılamak için deftere kayıtlı olan sipah ve silahdarların eşkinci olarak sefere katılmaları istenmektedir. Ayrıca sefere katılan bu görevlilerin yanlarında getirdikleri dirliksiz hizmetkrlarına dirlik verilmesi bildirilmiştir. Sefere katılan bütün askerinin teizat yönünden tam donanımlı bir şekilde sefere katılması istenmektedir.⁴⁹¹

İncelenen dönemle ilgili olarak Erzurum yeniçeri zabiti’ne H. 20 Ramazan 1107/M. 23 Nisan 1696 yılında gönderilen hükümde: Sefere veya sınırdaki kalelerin korunmasında görevlendirilen Erzurum Eyaleti’ndeki yeniçeri askerlerinin eyalette tutulmayarak görev mahallerine hızlı bir şekilde gönderilmeleri istenmiştir.⁴⁹²

Erzurum Eyaleti’ne bağlı Pasin sancağında bulunan padişah haslarında zeamet ve tımar sahibi olan Ali ve Hasan’ın cebelleriyle birlikte sefere katılmaları için H. 20 şevval 1107/M. 23 Mayıs 1696 tarihinde Erzurum Valisi Vezir Abdülbaki Paşa’ya hüküm gönderilmiştir.⁴⁹³

İncelenen dönemle alakalı olarak H. 10 Safer 1109/M. 28 Ağustos 1697 tarihinde Erzurum Valisi Abdülbaki Paşa’ya gönderilen hükümde, Acısu boğazında inşa olunun kalenin korunması için Trabzon, Kemah ve Erzincan sancakbeylerinin askerleriyle birlikte görevlendirildiği bildirilerek derhal adı geçen kaleye gitmeleri istenmiştir.⁴⁹⁴

İncelenen dönemle alakalı olarak H. 20 Cemaziye’-l-ahir 1109 / M. 3 Ocak 1698 tarihinde Erzurum Valisi Vezir Abdülbaki Paşa’ya gönderilen hüküm ile kendisinin

⁴⁸⁹ BOA. A. DVNS. MHM. d.108, s. 298/1672.

⁴⁹⁰ BOA. A. DVNS. MHM. d.106, s. 301/1188.

⁴⁹¹ BOA. A. DVNS. MHM. d.108, s. 23/81.

⁴⁹² BOA. A. DVNS. MHM. d.108, s. 215/930.

⁴⁹³ BOA. A. DVNS. MHM. d.108, s. 241/1019.

⁴⁹⁴ BOA. A. DVNS. MHM. d.110, s. 110/455.

Taman muhafızı vezir Ali Paşa'nın yerine Taman muhafızı olarak görevlendirildiği bildirilmiştir.⁴⁹⁵ Yine Erzurum Eyaleti'nde bulunan kadılara, eimme ve huteba, yeniçeri serdarlarına, ocak ihtiyarlarına ve vilayet ileri gelenlerine gönderilen hüküm de: Özi taraflarında bulunan Taman kalesinin düşmandan kurtarılması ve daha sağlam bir şekilde savunulması için eyaletten destek kuvvet istenildiği bildirilmiştir.⁴⁹⁶ Taman kalesinin savunulması ile alakalı olarak Erzurum Valisi Vezir Abdülbaki Paşa'ya bir hüküm de H. 10 Receb 1109/M. 22 Ocak 1698 tarihinde gönderilmiştir. Bu hükme göre Kerş ve Taman kalelerinin korunmasında görevli olan vezir Ali Paşa'nın yerine kendisinin görevlendirildiği bir kez daha bildirilmiştir.⁴⁹⁷ Yine H. 20 Receb 1109/M. 1 Şubat 1698 tarihinde Erzurum mütesellimi olan Halil Paşa'ya gönderilen hükümde, Vezir Abdülbaki Paşa'nın Taman ve Kerş hâkimi olarak görevlendirildiği için kapı halkının da toparlanarak Vezir Paşa'ya katılması istenmiştir.⁴⁹⁸

Erzurum Eyaleti Valisi Vezir Abdülbaki Paşa'nın Taman muhafızı olarak tayin edilmesinden sonra bir hüküm de Erzurum mütesellimi Hasan'a gönderilmiştir. H. 10 Şaban 1109/M. 21 Şubat 1698 tarihinde gönderilen hükümde, Kerş ve Taman bölgesinin düşmandan korunabilmesi için eyalette bulunan ve isimleri zikredilen askerlerin bir kısmının kapı halkı ve diğer eyalet askerleriyle birlikte başbuğ vezir Abdülbaki Paşa'nın yanında yer almaları istenmiştir.⁴⁹⁹

Erzurum Eyaleti gümrükçüsüne ve yeniçeri zabiti olan Ömer'e H. 29 Cemaziye'l-ahir 1109/M. 12 Ocak 1698 tarihinde gönderilen hükümde, Acu kalesinin korunması ve güvenliğinin sağlanması için ulufeleri gümrükten verilen Erzurum eyaletindeki yerel askerlerinin görevlendirildiği ve görev mahaline bir an önce gitmeleri bildirilmiştir.⁵⁰⁰ H. 29 Şevval 1109/M. 10 Mayıs 1698 tarihinde Taman ve Kerş muhafızı Vezir Abdülbaki Paşa'ya gönderilen hükümde, civar kalelere yapılan tayinlerin bilgisini merkeze gönderip Erzurum kuvvetleriyle Karadeniz çevresinin korunması istenmiştir.⁵⁰¹

⁴⁹⁵ BOA, A. DVNS, MHM, d.110, s. 219/979.

⁴⁹⁶ BOA, A. DVNS, MHM, d.110, s. 223/996.

⁴⁹⁷ BOA, A. DVNS, MHM, d.110, s. 258/1187.

⁴⁹⁸ BOA, A. DVNS, MHM, d.110, s. 262/1209.

⁴⁹⁹ BOA, A. DVNS, MHM, d.110, s. 293/1331.

⁵⁰⁰ BOA, A. DVNS, MHM, d.110, s. 234/1050.

⁵⁰¹ BOA, A. DVNS, MHM, d.110, s. 391/1715.

Yine incelenen dönem içerisinde Erzurum Mollasına, asker ihracıyla görevli Orta Çavuş Ebubekir'e H. 29 Cemaziye'l-ahir 1109/M. 12 Ocak 1698 tarihinde gönderilen hükümde, serdengeçti ağası ve diğer görevli asker sürücülerinin bayrak verilmesi teklifini kabul etmeyerek buldukları bölgede fesatlık çıkartarak kötülük yaptıkları ve bu kişilerin derhal kanunen cezalandırılması istenmiştir.⁵⁰²

Bir suretide Anadolu'nun sol kol nihayeti olan Erzurum Eyaleti'ndeki kadılara, kethüdayerlerine, eimme, huteba ve vilayet ileri gelenlerine H. 20 Receb 1109/M. 1 Şubat 1698 tarihinde gönderilen hükümde, kararlaştırılan sefer için kazalarda bulunan altı bölük halkı ve diğer askerlerin Edirne sahrasında bulunan ordu-yu hümayuna katılması istenmiştir.⁵⁰³

Erzurum mollasına, vilayet ileri gelenlerine ve iş erlerine H. 29 Zilhicce 1110/M. 28 Haziran 1699 yılında gönderilen hükme göre Erzurum Eyaleti'nin ağası olan Salih'in kardeşi ve iş birliği yaptığı eşkiyaların yeniçerilik iddiasında bulunup sefere gelmediklerinden dolayı cezalandırılmaları⁵⁰⁴ ve Erzurum Ağası Salih'in divan-ı hümayun'a katılmak üzere İstanbul'a gitmesi istenmiştir.⁵⁰⁵

Osmanlı Devlet tarihi açısından baktığımız zaman en buhranlı siyasi dönemlerinden biri hiç şüphesiz 1650-1700 yılları arasında gerçekleşmiştir. Araştırma konumuzun temelini kapsayan bu döneme baktığımız zaman Osmanlı Devleti siyasi açıdan birçok devlete karşı mücadele vermiştir. Özellikle Girit Kuşatması ve II. Viyana Seferi Osmanlı Devleti'nin madden ve manen yormuştur. Avusturya, Venedik, Papalık, Rusya gibi devletlerle sürekli devam eden bu savaş döneminde Osmanlı Devleti sürekli askeri güce ihtiyaç duymuştur. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nin önemli eyaletlerinden birisi olan Erzurum Eyaleti'nden de sürekli asker sevkiyatı istenmiştir.

3. Erzurum-Gürcü İlişkileri

Erzurum Beylerbeyi Halil Paşa'ya H. 29 Şaban 1103/M. 16 Mayıs 1692 yılında gönderilen hükümde, İslamı kabul edip daha sonra dinden çıkan ve Açıkbaş

⁵⁰² BOA. A. DVNS. MHM. d.110, s. 239/1089.

⁵⁰³ BOA. A. DVNS. MHM. d.110, s. 261/1201.

⁵⁰⁴ BOA. A. DVNS. MHM. d.110, s. 541/2516.

⁵⁰⁵ BOA. A. DVNS. MHM. d.110, s. 541/2515.

memleketini istila eden Kartil Gürcülerinden Arçil ile kardeşinin yakalanıp Acem Şah'ının elçisine teslim edilmesiyle görevlendirilen Çıldır Beylerbeyi'ne yardım edilmesi istenmiştir.⁵⁰⁶ Yine H. 10 Ramazan 1103/26 Mayıs 1692 tarihinde Erzurum Beylerbeyi Halil ve Çıldır Beylerbeyi Salih'e gönderilen hükümde, Acem memleketine bağlı Kartil Gürcülerinden İslamı kabule dip daha sonra dinden çıkıp firar eden Erçil ve kardeşinin İran elçisine teslim edilmesi ve karşılığında alınan mühürlü kağıdın rikab-ı hümayun'a gönderilmesi istenmektedir.⁵⁰⁷ Bu iki hükümden anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti ve Safeviler, Gürcüler'e karşı işbirliği yaptığı açıktır. H. 10 Ramazan 1103/M. 26 Mayıs 1692 tarihinde Edirne'den Erzurum'a kadar olan beylerbeyilere, kadınlara, kethüdalara vd. gönderilen hükümde, İran Şah'ının elçisi olarak gelen Keln Ali'nin karşılanıp uygun bir yere yerleştirilmesi ve güvenli bir yolculuk yapmasına yardımcı olunması istenmiştir.⁵⁰⁸ Osmanlı Devleti kendi sınırları içerisinde yer alan yabancı bir devlet görevlisinin korunmasına ve rahat bir yolculuk yapmasına oldukça önem verdiği yukarıdaki hükümden görülmektedir. Yine H. 30 Ramazan 1103/M. 15 Haziran 1692 tarihinde gönderilen başka bir hükümle İran'dan gelen Acem elçisi Keln Ali'ye⁵⁰⁹ Acem memalikine bağlı Kartil Gürcülerinden olup önce İslam'ı kabul edip sonra dinden çıkan ve uzun süre Kahet ve Tiflis hükümetlerinde görev yapan⁵¹⁰ Erçil ve Görgin adındaki eşkiyaların cezalandırılması için teslim edilmesi istenmiştir.⁵¹¹

H. 10 Ramazan 1103/M. 26 Mayıs 1692 tarihinde Erzurum ve Çıldır Beylerbeyine gönderilen hükümde, Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Açıkbaz vilayetinin yönetiminin Aleksandra'ya verildiği bildirilmiştir.⁵¹² Erzurum Beylerbeyi Halil Paşa'ya⁵¹³ ve Güril Meliki ile Açıkbaz memleketi ayanından olan Lobarniyan Gorgi'ye H. 10 Ramazan 1103/M. 26 Mayıs 1692 tarihinde gönderilen hükümde, Açıkbaz Meliki Aleksandra'nın görevinde kaldığı ve yönetiminin kendisine verildiği bildirilmiştir.⁵¹⁴

⁵⁰⁶ BOA. A. DVNS. MHM. d.104, s. 11/62-63.

⁵⁰⁷ BOA. A. DVNS. MHM. d.104, s. 24/114.

⁵⁰⁸ BOA. A. DVNS. MHM. d.104, s. 24/115.

⁵⁰⁹ BOA. A. DVNS. MHM. d.104, s. 31/144.

⁵¹⁰ BOA. A. DVNS. MHM. d.104, s. 35/154.

⁵¹¹ BOA. A. DVNS. MHM. d.104, s. 79/355.

⁵¹² BOA. A. DVNS. MHM. d.104, s. 13/67.

⁵¹³ BOA. A. DVNS. MHM. d.104, s. 14/75.

⁵¹⁴ BOA. A. DVNS. MHM. d.104, s. 20/101.

Araştırılan dönemle alakalı olarak Erzurum Valisi'ne H. 10 Muharrem 1104/M. 21 Eylül 1692 tarihinde gönderilen hükümde, Açıkbaz vilayetinde eşkiyalık yaparak bölgeyi istila eden Erçil ve kardeşi Görgin'in yakalanıp Açıkbaz memleketine melik tayin edilen Aleksandre'nin memleketine yerleştirilmesi için görevlendirilme yazısı yazılmıştır.⁵¹⁵

Açıkbaz memleketiyle alakalı olarak bir hükümde H. 10 Cemaziye'l-ahir 1104/M. 16 Şubat 1693 tarihinde Erzurum Valisine gönderilmiştir. Açıkbaz memleketine Aleksandre'nin oğlu Mamoka'nın atandığı bildirilerek Kartil Gürcülerinden olan Erçil'in memleketi istila etmek gibi bir hareketi olursa Mamoka'ya yardım edilmesi istenmiştir.⁵¹⁶

İncelenen dönemle ilgili olarak Erzurum Valisi Vezir Ali Paşa'ya H. 30 Recep 1104/M. 6 Nisan 1693 tarihinde gönderilen hükümde, hududun ve ahalinin korunmasını sağlayıp Kartil Gürcülerinden Erçil'e dikkat edilmesi söylenmiştir.⁵¹⁷

Erzurum Valisi Vezir Ali Paşa'ya H. 10 Şevval 1104/M.14 Haziran 1693 tarihinde Açıkbaz memleketi ile alakalı olarak gönderilen hükümde, Açıkbaz memleketinde eşkiyalık yapan Erçil ve kardeşi Görgin'in memleketi istila ettiği ve gerekirse Açıkbaz Meliği Aleksandra'ya yardım edebileceğini bildirmesi istenmiştir.⁵¹⁸

H. 29 Ramazan 1106/M. 13 Mayıs 16956 yılında Erzurum Valisi Vezir Mehmet Paşa'ya gönderilen hükümde, Açıkbaz memleketi hâkimi olan Aleksandra'nın işlemiş olduğu suçlar ve kötülüklerinden dolayı azledilmesi istenmektedir.⁵¹⁹ Hükümden anlaşılacağı üzere tarihi olarak Erzurum Beylerbeyliği'ne bağlı olmayan Açıkbaz Sancağı'nın yönetici kademesini değiştirme görevi Erzurum Beylerbeyi üzerinden sağlandığı görülmüştür. Buda eyaletin bölgede üstlendiği yüksek rolü göstermesi açısından önemlidir.

Araştırılan dönemle alakalı olarak H. 10 Rabi'u'l-ahir 1107/M. 18 Kasım 1695 tarihinde Erzurum Valisi Vezir Mustafa Paşa'ya gönderilen hükümde, eski Çıldır Beylerbeyi Sali Paşa'nın Açıkbaz memleketinde Arçil'in yapmış olduğu kötülüklere

⁵¹⁵ BOA. A. DVNS. MHM. d.104, s. 79/356.

⁵¹⁶ BOA. A. DVNS. MHM. d.104, s. 167/702.

⁵¹⁷ BOA. A. DVNS. MHM. d.104, s. 206/959.

⁵¹⁸ BOA. A. DVNS. MHM. d.104, s. 263/1204.

⁵¹⁹ BOA. A. DVNS. MHM. d.106, s. 77/275.

göz yumması ve hududu gerektiği gibi koruyamamasından dolayı derhal İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir. Salip Paşa'nın yerine ise Oltu Sancakbeyi Yusuf Paşa'nın atandığı bildirilmektedir.⁵²⁰ Yine H. 10 Rabiü'l-ahir 1107/M. 18 Kasım 1695 tarihindeki bir diğer belge de Erzurum Valisi Vezir Mustafa Paşa'dan Gürcistan tarafındaki Açıkbaz sancağında saldırılar düzenleyip Açıkbaz Meliki Aleksandra'yı katleden Erçil ve kardeşi Görgin'in yakalanması, yakalanmasa bile bölgeden defedilmesi istenmiştir.⁵²¹

Erzurum Valisi Vezir Mustafa Paşa'ya H. 10 Rabiü'l-ahir 1107/M. 18 Kasım 1695 yılında gönderilen hükümde, bölge de kendisini padişahın memuru olarak tanıtan ve Kelkitli diye bilinen şahsın Erçil'i padişah fermanıyla melik tayin ettiğini ilan etmiştir. Bu kişinin derhal yakalanarak İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.⁵²²

İncelenen dönemle alakalı olarak Erzurum Valisi Vezir Abdülbaki Paşa'ya gönderilen H. 10 Şaban 1107/M. 15 Mart 1696 tarihli hükümde, Kartil Gürcüleri'nden olan Erçil ve Görgin adındaki eşkiyalar etrafına topladıkları adamlarıyla Açıkbaz memleketinde kötülükler ederek Açıkbaz hâkimi Aleksandra'yı öldürmüştür.⁵²³ Erzurum Valisi'nin Erzurum, Kars, Çıldır ve Van eyaletlerindeki askerleri toplayarak Erçil ve Görgin'in üzerlerine gidip bu kişilerin yakalanması bildirilmiştir.⁵²⁴ Yine Erzurum alaybeylerinin de Abdülbaki Paşa'ya yardım ederek Erçil ve Görgin'in yaptığı kötülükleri durdurmasında yardım etmeleri için H. 10 Şaban 1107/M. 15 Mart 1696 tarihinde hüküm gönderilmiştir.⁵²⁵

Erzurum Eyaleti'nde bulunan sancakbeylerine H. 10 Şaban 1107 / M. 15 Mart 1696 yılında gönderilen hüküme göre Açıkbaz memleketinde ahaliye kötülük edip istila hareketlerinde bulunan Erçil ve Görgin isimindeki kişilerin ortadan kaldırılmasıyla görevlendirilen Erzurum Valisi Abdülbaki Paşa'ya yardım edilmesi husunda emir gönderilmiştir.⁵²⁶

⁵²⁰ BOA. A. DVNS. MHM. d.106, s. 314/1258.

⁵²¹ BOA. A. DVNS. MHM. d.106, s. 314/1259.

⁵²² BOA. A. DVNS. MHM. d.106, s. 316/1263.

⁵²³ BOA. A. DVNS. MHM. d.108, s. 153/655.

⁵²⁴ BOA. A. DVNS. MHM. d.108, s. 153/656.

⁵²⁵ BOA. A. DVNS. MHM. d.108, s. 154/660.

⁵²⁶ BOA. A. DVNS. MHM. d.108, s. 155/666.

Araştırılan dönemde Açıkbaş memleketiyle alakalı bir hükümde H. 10 Zilkade 1109/M. 20 Mayıs 1698 tarihinde Erzurum Eyaleti'ndeki sancakbeylerine gönderilmiştir. Açıkbaş memleketi, önceki melik olan Aleksandr'ın oğluna verildiği için kardeşinin Erzurum'da rehin tutulması⁵²⁷ ve geliş gidişlerinde gözetim altında tutularak kendisine yardımcı olunması istenmiştir.⁵²⁸

Tablo 7. . Hükümlerde İsmi Geçen Erzurum Beylerbeyleri.

Beylerbeyi İsmi	İsmi Geçen Yıl
Bıyıklı Mustafa Paşa	1657
Mehmed Paşa	1689
Ali Paşa	1690
Ömer Paşa	1691
Halil Paşa	1691-1692
Ali Paşa	1693
Mehmed Paşa	1694
Mustafa Paşa	1695
Abdülbaki Paşa	1696

Araştırılan dönemle alakalı incelenen hükümlerde muhatap makamında bulunan beylerbeyilerin isimleri yukarıdaki tabloda verilmiştir. Çoğunluk olarak son dönem defterlerinde ismi zikredilen beylerbeyilerin görev sürelerinin kısa olduğu dikkat çekmiştir. Tablo Erzurum Eyaleti'nin hiyerarşi silsilesini yansıtmaması bakımından önemli olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin taşra teşkilatının en üst protokolü olan beylerbeylik müessesinde görev alan kişilerin sıklıkla değiştiği de görülmüştür.

⁵²⁷ BOA. A. DVNS. MHM. d.110, s. 427/1880.

⁵²⁸ BOA. A. DVNS. MHM. d.110, s. 428/1882.

Tablo 8. Erzurum Eyaleti'nde Muhatap Makamlarına Gönderilen Hüküm Sayısı.

Muhatap Makamı	Hüküm Sayısı
Erzurum Beylerbeyi'ne	44
Erzurum Mollası'na	16
Erzurum Mutasarrıfı'na	8
Erzurum Kadısı'na, Kethüdası'na, Sair İşçerleri'ne	42
Erzurum Paşası'na	7
Erzurum Valisi'ne	92
Erzurum Mütesellimi'ne, Voyvodası'na, Yeniçeri Zabiti'ne	13

Araştırılan dönemle alakalı olarak defterlerden tespit edilen hükümlerde muhatap makamının yoğun olarak “Erzurum Valisi” ve Erzurum Beylerbeyi” olarak dikakate alındığı görülmüştür. “Erzurum Mutasarrıfı'na” ve “Erzurum Paşası'na” diye hitap edilen makamın azınlıkta kaldığı tespit edilmiştir. Tabloda isimleri zikredilen muhatap makamlarının dışında “Erzurum Naibi'ne”, “Erzurum Cizyedarı'na”, Erzurum Eyaleti Alaybeyleri'ne” ve “Erzurum Eyaleti Sancakbeyleri'ne” diye hükümlerin elkab kısmında yer alan hitaplar olduğuda görülmüştür. Bu makamların tabloda yer verilmemesinin nedeni ya münferit olması ya da bir veya birkaç kez rastlanmasından kaynaklı olmasındandır.

SONUÇ

Mühimme Defterlerine Göre XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Erzurum Eyaleti adlı yüksek lisans tezimizi oluştururken temel aldığımız ana kaynağımız mühimme defterleri içerisindeki hükümler olmuştur. Bu kaynak sayesinde belirtilen dönemde Erzurum Eyaletine gönderilen emirler ve bu eyaletten divana ulaşan sorunlar hakkında bilgi edinerek yaşanan hadiseler ve eyaletin genel durumu hakkında bilgi edinmiş bulunmaktayız. Defterlerde geçen hükümler genellikle yerel olaylarla alakalı olmakla

beraber tüm eyaletlere gönderilen aynı hükümleride görmekteyiz. Ana kaynak olarak ele aldığımız mühimme defterleri XVII. yüzyıl Erzurum'u hakkında veri elde etmemezi sağlamasının yanında aynı zamanda devlet düzeninin işleyişi, siyasal, toplumsal ve iktisadi durumu açısından da bilgi edinmemizi sağlamıştır. Tespit edilen ve değerlendirme kapsamında incelenen hükümler tasnif edilmiştir.

Osmanlı Devletinin şehri egemenliği altına almasıyla birlikte bölgede merkezi teşkilatlanma başlamıştır. Erzurum'un bir beylerbeylik merkezi haline gelmesinden yaklaşık 125 yıl sonrasını konu aldığımız bu çalışmamızda Erzurum'da görülen meseleleri incelediğimiz ikinci bölümde belgelere yansıyan ekonomik hayatı araştırmaya çalıştık. Dönemsel olarak Celali İsyanlarının devam ettiği bir zaman dilimine denk geldiği için Osmanlı Devleti'nde merkezi otorite zayıflamış ve beyberbeylik bünyesinde yer alan yöneticiler kendi otoritelerini kurmuşlardır.

Osmanlı Devleti'nin bu buhranlı döneminde beylerbeyi, kadı, alaybeyi gibi kişilerin belgelere yansıdığı kadarıyla ahaliden kanunda olmayan keyfi vergiler koyarak haksız kazanç elde ettiği görülmüştür. Bu nakdi kazançtan başka ahaliden zorla yem ve yiyecek topladıkları da yine hükümlerde dikkat çeken husulardan olmuştur. Bu haksızlığa karşı gelmek isteyen ahalinin evleri basılıp işkenceler yapılmıştır. Bu kişiler divana şikâyet edilmiş ve kişiler hakkında şer'i hukuka göre cezalar verilmiştir. Kadıların hüküm vermediği bu tip durumlar en yüksek mahkeme olan divan-ı hümayunda görüşülerek görevden azletme, sürgün, hapis vb. gibi cezalar uygulanmıştır. Halktan haksız para toplayanlar sadece devlet yöneticileri olmamış aynı zamanda ahaliden bazı kişilerde veziriazam, beylerbeyi gibi devlet memurlarından sözde mühürlü belgeler aldıklarını söyleyip sahtekârlık yaparak para, zahire ve yem toplamışlardır. Bunlarda kanunen yargılanıp gerekli cezalara çarptırılmıştır. Bu durum tamamen devletin bölgede güçlü bir otorite kuramamasıyla açıklanabilmektedir. Devletin taşra yönetim merkezinde padişahı temsilen yer alan kişileri kendi heveslerine göre ahaliyi yıpratıp devlete karşı olumsuz bir havanın oluşmasına neden olmuştur.

Daha önce de belirttiğimiz gibi XVII. yy. Osmanlı Devleti'nin içte ve dışta buhranlı zamanlar yaşadığı bir dönem olmuştur. Devlet bu dönemde Avrupa ve doğudaki devletlerle sürekli devam eden savaflara girişmiştir. Doğal olarak ordusu sürekli cephede olduğu için hem orduya asker sağlamak hem de ordunun ihtiyaçlarını

karşlamak için beylerbeylerine başvurmuştur. Bu dönemde Erzurum Beylerbeyi'ne gönderilen hükümlerde ordu sefere çıkmadan önce akçe toplanıp gönderilmesi için defaatle hükümler gönderilmiştir. Akçe toplanmasından başka tımar ve zeamet sahiplerinin ödemesi gereken vergilerinin vaktinden önce toplanıp gönderilmesi de zaman zaman istenmiştir. Erzurum Eyaleti coğrafyasında yaşayan zimmi ahalden de cizye vergileri yine sefer öncesi dönemlerde talep edilmiştir. Tabi olarak sürekli akçe toplanması bazı zamanlarda ahalinin sabrını taşırılmıştır. Bunlardan bazı kimseler kendileri gibi isyan derecesine gelen kişileri de yanına alarak eşkiyalık faaliyetlerine girişmişlerdir.

Tımar tevcihiyle alakalı olarak defterlerde genellikle tımar sahiplerinin başka tımarları da gayri resmi bir şekilde sahiplenmeye çalıştığı görülmüştür. Bunun yanında tımarlı sipahilerden bazıları tımar bedellerini ödemeyi geciktirmelerinden dolayı vaktinde ödeme yapılması için uyarı mahiyetinde hüküm gönderilmiştir. Tımar hükümlerinin çoğunluğu sipahilerin toprak beratlarını yeniletmesi hakkındadır. Yine bu hükümlerden Erzurum Eyaleti'nde bulunan miri toprakların verimsiz olduğu tespit edilmiştir. Sipahilerin merkeze gitmeden beylerbeyine beratlarını yeniletmesi istenmiştir. Ayrıca toprakların verimsiz olduğu yine hükümlerde belirtilmiştir. Tımar hükümlerinin bir kısmında sefere katılmayıp eşkiyalık yapan sipahilerle alakalıdır. Bu kişilerin tımar topraklarının elinden alınıp tekrar toprak tasarruf etme hakkı verilmediği görülmüştür.

Osmanlı Devleti'nin kendisinden önce ve kendi zamanında yapılmış olan vakıf eserlerini koruma altına alıp yenileme çalışmaları yaptığı belgelere yansımıştır. Özellikle dönemsel olarak halen daha kalelerin savunmada önemli bir rol oynadığı zamanlar olduğu için Erzurum kalesinin tamirine önem verilmiştir. Erzurum kalesinin sınırda bulunması sebebiyle kalenin imar faaliyeti görmesini daha çok zorunlu kılmıştır. Bundan başka harabe haline gelmiş camilerin ve köprülerin de yenilenmesi için hüküm gönderilmiştir. Yenilenemeyecek kadar kötü durumda olan eserlerin ise yıkılıp yeniden inşa edilmesi istenmiştir. Bunların yanında eyalet sınırları içerisinde yaşayan zimmi ahalinde ibadet haneleri olan kiliselerin yenilenmesi için ödenek ayrılmıştır. Bu ödeneklerin miktarı ise hükümlerde açıktır. Bu kısım bize Osmanlı Devleti'nin gerçekten Müslim unsurlar dışında kalan unsurların ibadethanelerine ve dinlerine değer verdiğini göstermektedir. Erzurum Eyaleti'nde bu dönemde çok nadir olmakla birlikte

miras meseleleride görülmüştür. Bunun için gönderilen birkaç hüküm araştırma içinde verilmiştir. Bütün bu konu başlıkları dışında Erzurum Eyaleti'ne gönderilen münferit diye adlandırabileceğimiz hükümlere de çalışma içerisinde yer vermişilmiştir. II. Süleyman döneminde Erzurum Beylerbeyliği'ne gönderilen bir hüküm de padişahın avlanması için ispri kuşu istenmiştir. İspri kuşunun seri hareketinden dolayı avlanmada savaş yeteneklerini artıracığı düşünülerek istenmiş olduğu tahmin edilmektedir.

Çalışmamızın üçüncü kısmını oluşturan askeri anlamda görülen sorunların ilkinin eyalette görülen eşkiyalık olayları kapsamaktadır. Araştırılan dönemle alakalı olarak en fazla hükmün gönderildiği alan eşkiyalık olmuştur. Malum dönemde Osmanlı coğrafyasında yaşanan eşkiyalık olayları Erzurum Eyaleti'nde de tesirini göstermiştir. Özellikle önüne bir türlü geçilemeyen ve toplumu yıpratarak malına ve canına çeşitli zararlar veren eşkiyalık olaylarının yoğun olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun temelinde ise Celali İsyân'larının getirmiş olduğu olumsuz sonuçlarının sebep olduğu görülmüştür. Eşkiyalık faaliyetlerinin genel olarak aşiret mensupları tarafından yapıldığı göze çarpmaktadır. Divan-ı Hümayun'a gelen şikayet belgelerinde kat'i suretle eşkiyalara karşı durulması için emirler gönderilmiştir. Eşkiyalık olaylarına karışan kişilere verilen cezalarda bazı hükümlerde belirtilmiştir. Genelde beylerbeyinin bu kişilere karşı askeriyle müdahale edip haksız yere kazanç sağlayanların mallarının elinden alınıp mal sahipleri verilmesi istenmiştir. Bundan başka olaylara karışan kişiler hapis cezasına çarptırılmış ya da sürgün cezasına tabii tutulmuşlardır. Sürgün yeri olarak ise Kıbrıs'ın kullanıldığı yine belgelerden tespit edilmiştir. Eşkiyalık yapan kişiler kendilerine direnen kişileri öldürme yoluna gittiğide görülmüştür. Bu kişiler hakkında bazen *“yakalanıp gerekli cezalar verilmeli”* ibaresi kullanarak cezanın ne olduğu açıkca belirtilmemiştir. Bazı hükümlerde ise bu kişilerin *“yakalanıp katledilmesi”* istenmiştir.

Eşkiyalık olaylarına karışan bilindik Türkmen aşiretlerde göze çarpmıştır. Bunlardan örnek verecek olursak Beydilli Türkmenlerinden bir grup ahaliye kötülük etmiştir. Bunlarda yine diğer eşkiyalar gibi İslam hukukuna göre şer'en cezalandırılmışlardır. Eşkiyalıkla ilgili gelen hükümlerden yoğun olanı ise Kürt ahaliye olmuştur. Vesikalarda *“Ekrad”* olarak geçen bu aşiretlerden yoğun şekilde eşkiyalık olaylarına karışan gruplar kayıtlara geçmiştir. Eşkiyalık yapan ahalden kimseler genelleyecek olursak genelde bir aşirete mensup kimseler olduğu görülmüştür. Kürt

ahaliden başka Türkmen cemaatlerden de eşkiyalık olaylarına karışanlar olmuştur. Netice olarak Osmanlı Devleti'nin kısmi otorite kaybından faydalanan taşra yöneticileri ve reayanın birçok kesiminden bazı kişiler bunu aleyhte kullanıp eşkiyalık yapmışlardır. Bu olaylarda divan-ı hümayuna yansıyarak gerekli cezaların verilmesi konusunda uyarılar yapılmıştır.

Bu dönemde dış devletlerle yoğun savaş halinde olan Osmanlı Devleti sürekli asker takviyesi istemiştir. Belgelerde görüldüğü kadarıyla ordunun genelde bahar aylarında sefere çıktığı ve daha kış aylarından itibaren eyalet merkezine hüküm gönderilerek askerin baharda sefere çıkacağı duyurulmuş ve eyalette bulunan askerin tam donanımlı bir şekilde hazır edilip bahar da gönderilmesi istenmiştir. Askerin sefere katılmadan önce tüm yoklamalarının yapılması, eksik ya da askerden kaçan erler var ise onların yakalanıp cezalandırılması istenmiştir. Okunan asker tedarik hükümlerinde genelde askerin Edirne sahrasında toplanması istenmektedir. Özellikle seferin yönünün bildirilmediği hükümlerde seferin yönünün Avrupa olduğunu bu hükümlerden anlamaktayız. Sefere zamanında katılmayan askerler için birkaç kez sefer hükmü gönderildiği ve eğer gecikmelerde ihlal var ise cezalandırma yoluna gidildiği de vesikalardan malum olmuştur. Sefere katılmayanların dirliklerinin ellerinden alındığında belgelerde sabittir. Sonuç olarak Osmanlı Devleti bu şekilde sefer öncesi her askerin nüfusundan haberdar olmuş ve yapacağı sefer için aylar öncesinden hazırlığını yapmıştır. Ayrıca sefere katılacak olan askerin gönderilmesinde Erzurum Beylerbeylerinin çoğunlukla asker sürücü olarak Anadolu'da görevlendirildiği görülmüştür.

Osmanlı Devleti'nin bu dönemde kuzeydoğu komşusu durumunda olan Gürcülerle ve doğu komşusu olan İran ile ilişkilerini Erzurum Eyaleti üzerinden yürüttüğü görülmüştür. Özellikle Gürcülerin kendi içerisinde hâkimiyet mücadelesi yaşadığı bu dönemde Osmanlı Devleti Erzurum Beylerbeyi üzerinden müdahalede bulunduğu tespit edilmiştir. Özellikle kendi taraftarı olarak gördüğü kişileri destekleyen Osmanlı Devleti bölgeye askeri müdahalelerde bulunmuştur. Askeri seferleri düzenlemek için Erzurum Beylerbeyini serdar olarak görevlendirmiş ve diğer komşu beylerbeyileride Erzurum Beylerbeyine askeri olarak destek vermesi konusunda görevlendirdiği görülmüştür.

Netice itibari ile sadece Mühimme Defterleri'ndeki hükümler dikkate alınarak hazırlanan bu çalışmada XVII. yüzyılın ikinci yarısında Erzurum ve bağlı sancaklarındaki genel durum ana hatlarıyla ortaya koyularak dönem hakkında az da olsa bilgi verilmeye çalışılmıştır. Bu dönemle alakalı olarak aynı bölge için yapılacak çalışmalarda diğer arşiv vesikaları da dikkate alınarak yeni çalışmalar yapılırsa bu dönemle ilgili olarak Erzurum Beylerbeyliği hakkında daha ayrıntılı bilgilere ulaşılabileceği kanaatindeyim.

BİBLİOGRAFYA

1. Arşiv Vesikaları

BOA. A. DVNS. MHM. d.91.

BOA. A. DVNS. MHM. d.92.

BOA. A. DVNS. MHM. d.93.

BOA. A. DVNS. MHM. d.94.

BOA. A. DVNS. MHM. d.95.

BOA. A. DVNS. MHM. d.96.

BOA. A. DVNS. MHM. d.97.

BOA. A. DVNS. MHM. d.98.

BOA. A. DVNS. MHM. d.99.

BOA, A. DVNS. MHM. d.100.

BOA. A. DVNS. MHM. d.101.

BOA. A. DVNS. MHM. d.102.

BOA. A. DVNS. MHM. d.103.

BOA. A. DVNS. MHM. d.104.

BOA. A. DVNS. MHM. d.105.

BOA. A. DVNS. MHM. d.106.

BOA. A. DVNS. MHM. d.107.

BOA. A. DVNS. MHM. d.108.

BOA. A. DVNS. MHM. d.109.

BOA. A. DVNS. MHM. d.110.

1.1. Yayınlanmış Arşiv Eserleri

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı,
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Yay. No: 42, İstanbul 2000.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 91
Numaralı Mühimme Defteri (H. 1056/ M. 1646-1647) Özet-Çeviri Yazısı
Tıpkıbasım, İstanbul 2015.

1.2. Tez Olarak Yapılmış Arşiv Vesikaları

AĞBABA, Aysel, XVI. Yüzyıl Mühimme Defterlerine Göre Kars (1558-1637),
Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ
Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars 2014.

ALAN, Ercan, 95 Numaralı Mühimme Defteri, (Tahlil, Transkripsiyon ve Özet),
Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim
Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
2008.

ÇELEBİ, Azize Gelir, 93 Numaralı Mühimme Defteri (1069-1071 / 1658-1660) (Tahlil-
Transkripsiyon ve Özet), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans
Tezi, İstanbul 2008.

ÇELİK, Abdülvahit, 97 Numaralı Mühimme Defteri 'nin Transkripsiyonu H. 1090-1092/
M. 1679-1681, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana
Bilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van
2009.

ÇELİK, Reşat, 99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi
(91-180), Bitlis Eren Üniversitesi/Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Yeniçağ Anabilim Dalı Tarih Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek
Lisans Tezi, Bitlis 2015.

- DEMİRSOY, H. Muhammet, *109 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2001.
- GÖKBUNAR, Bekir, *105 Numaralı Mühimme Defteri (Özet-Transkripsiyon)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 1996.
- HÜSEYİNKLİOĞLU, Ayşegül, *Mühimme Defterlerine Göre Osmanlı Devletinde Eşkiyalık Olayları (1594-1607)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2001.
- KARACAN, Tuba Meryem, *101 No'lu Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2010.
- ŞAKAR, Muzaffer Fehmi, *1101/1102 (1690-1691) Tarihli 100 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s. 1-145)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.
- TAN, Mehmet Ali, *99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (91-180)*, haz: Mehmet Ali Tan, Bitlis Eren Üniversitesi/ Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Anabilim Dalı Tarih Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bitlis 2015.
- YAYVAN, M. Alper, *96 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1089-1090/ M. 1678-1679) (s.100-199)*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2014.
- YILDIZ, Murat, *92 Numaralı ve 1657-1658 Tarihli Mühimme Defteri Değerlendirme – Transkripsiyon-Dizin*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005.

2. Kaynak Eserler

Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. II, Haz: Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.

Kâtip Çelebi, *Cihannüma*, C.II, Ed: Said Öztürk, MEDAM Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2013.

Naşûhü's- Silahi Matrâkçı, *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irâkeyn*, Çev: Hüseyin Gazi Yurdaydın, TTK Yayınları, Ankara 2014.

Mustafa Naîmâ Efendi, *Târih-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyn Fî Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn)*, C.IV, Haz: Mehmet İpşirli, TTK Basımevi, Ankara 2007.

Silahdar Mehmed Ağa, *Silâhdar Tarihi*, Çev: Mustafa Nihat Özön, Akba Kitabevi, Ankara 1936.

Jean Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, Çev: Teoman Tunçdoğan, Ed: Stefanos Yerasimos, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006.

3. İnceleme Eserler

50. Yıl Armağanı, *Erzurum ve Çevresi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1973.

AFYONCU, Erhan, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016,

AFYONCU, Erhan, ÖNAL, Ahmet, DEMİRCİ, Uğur, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyenlar ve Darbeler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010.

AKDAĞ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celâli İsyenları"*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009

AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010,

AKGÜN, Tahsin, *1967 Erzurum İl Yıllığı*, Çeltüt Matbaacılık, İstanbul 1968.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, ÖZTÜRK Said, *Bilinmeyen Osmanlı*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1999.

AKSUN, Ziya Nur, *Osmanlı Tarihi*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2010.

- ALKAN, Mustafa, "Osmanlı Devletinde Merkez Teşkilatı", *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2013.
- ARIKAN, Osman, *Erzurum Şehrinin Ekonomik Esasları*, Cumhuriyetin 50. Yılı Armağanı, Baylan Matbaası, Ankara 1973.
- AŞIROĞLU, Tahsin, *Erzurum İlinin Tarihçesi*, 50. Yıl Armağanı, C.I, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1973.
- AYDIN, Bilgin, *XVI. Yüzyılda Divan-ı Hümayun ve Defter Sistemi*, TTK Yayınları, Ankara 2017.
- AYDIN, Dündar, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı*, TTK, Ankara 1998,
- AYDIN, Erdoğan, *Osmanlı Gerçeği "Nizam-ı Âlem'in Gayri Resmî Tarihi*, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2008.
- AYKUT, Nezih, İdris Bostan, Feridun Emecen, Yusuf Halaçoğlu, Mehmet İpşirli, İsmet Miroğlu, Abdülkadir Özcan, İlhan Şahin, *Mühimme Defteri 90*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1993.
- BARKEY, Karen, *Farklılıklar İmparatorluğu Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar*, Çev: Ebru Kılıç, Versus Kitap, İstanbul 2011.
- BEYGÜ, Abdurrahman Şerif, *Erzurum Tarihi*, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1936.
- CEZAR, Mustafa, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.IV, TTK Basımevi, Ankara 2011.
- CİN, Halil, Ahmet, Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2011.
- CİN, Halil, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Berikan Yayınevi, Ankara 2016.
- ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
- ÇELİK, Muammer, *Erzurum Kitabı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2008.
- DANIŞMEND, H. İsmail, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Ofis Yayın Matbaacılık, DEMİRCİ, Süleyman, ARSLAN, Hasan, *Osmanlı Türkiyesi'nde Eşkıya, Devlet ve Siyaset*, Yalın Yayıncılık, İstanbul 2012.

- DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2010.
- DOĞRU, Halime, *XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1995.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2016.
- EMECEN M. Feridun, *XVI. Asırda Manisa Kazası, Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Ankara 2013.
- EMECEN, M. Feridun, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.
- Erzurum 1973 İl Yıllığı*, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1974.
- EVERSELY, Lord, Chirol S. Valantine, *Türk İmparatorluğu (1288-1924)*, Çev: Sedat Demir, Billur Manav Arslan, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul 2013.
- FAROQHI, Suraiya, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Çev: Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2004.
- FAROQHI, Suraiya, *Türkiye Tarihi Geç Osmnalı İmparatorluğu 1603-1839*, C.III, Çev: Fethi Aytuna, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016.
- FINDIKOĞLU F. Ziyaeddin, *Erzurum Şairleri*, Semih Ofset, Ankara 2010.
- FINKEL, Caroline, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı*, Çev: Zülal Kılıç, Timaş Yayınları, İstanbul 2007.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, *Osmanlı İmparatorluğu Medeniyet Tarihi Çerçevesinde Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1979.
- GRISWOLD, J. William, *Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611*, Çev: Ülkün Tansel, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2011.
- GÜNDÜZ, Tufan, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri Bozulus Türkmenleri (1540-1640)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2015.

- GÜRBÜZ, Osman, *Anadolu Selçukluları Döneminde Erzurum (1202-1318)*, Aktif Yayınevi, Ankara 2004.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, C.I, Togan Yayıncılık, İstanbul 2011.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal ve Yapı*, TTK Basımevi, Ankara 2014.
- HAMMER, J. Von *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. III, Haz: Şebnem Gözsüz, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2013.
- HANCI, Hanifi, *Seyyahların Gözüyle Erzurum*, "Tournefort Seyahatnamesi", Ervak Yayınları, İstanbul 2009.
- IMBER, Colin, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*, İSAM Yayınları, İstanbul 2011.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev: Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016.
- İNALCIK, Halil, *Devlet-i Aliyye III*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, Ed: Halil İnalçık, Donald Quataert, Çev: Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul 1997.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I 1300-1600*, Çev: Halil Berktaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.
- İNBAŞI, Mehmet, ÇAKIR, İbrahim Ethem, DEMİR, Selçuk, *1642 Tarihli Erzurum Eyâleti Mufassal Avârız Defteri 1 (Erzurum-Tortum-İsbir-Hınıs-Pasin)*, TTK Yayınları, Ankara 2014.
- İNBAŞI, Mehmet, *Osmanlı İdaresinde Tortum Sancağı (1549-1650)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2008.
- İPŞİRLİ, Mehmet, *Osmanlı Devlet Teşkilatı*, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 1994.

- JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.IV, Çev: Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.
- KARPAT, H Kemal, *Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm Kırsal Göç, Gecekondu ve Kentleşme*, Çev: Abdulkerim Sönmez, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.
- KARPUZ, Haşim, *Türk-İslam Mesken Mimarisinde Erzurum Evleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- KAYSERİLİ, Alperen, *Erzurum Şehri’nin Kültürel Coğrafyası*, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları, Erzurum 2014.
- KAZICI, Ziya, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2011
- KILIÇBAY, M. Ali, *Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı*, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yayın No:8, Ankara 1982.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *Osmanlılar’ın Kafkas Elleri’ni Fethi (1451-1590)*, TTK, Ankara 1998.
- KONUĞU, Enver, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Yükseköğretim Kurulu Matbaası, Ankara 1992.
- KONYALI, H. İbrahim, *Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum Tarihi*, Semih Ofset, Ankara 2010.
- KUNT, Metin, AKŞİN, Sina-FAROQHİ, Suraiya, TOPRAK, Zafer YURDAYDIN, G.Hüseyin, *Türkiye Tarihi Osmanlı Devleti 1600-1908*, C.III, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul 2005.
- KÜÇÜKÜĞURLU, Murat, ÇELİK, Şemsettin, *Erzurum Kalesi*, Erzurum Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2013.
- KÜRKÇÜOĞLU, Erol, *1998 Erzurum İl Yıllığı*, Önder Matbaacılık, Ankara 1998.
- KÜRKÇÜOĞLU, Erol, *Ortaçağ’da Erzurum*, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum 2007.
- KÜTÜKOĞLU, S. Mübahat, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.
- MİROĞLU, İsmet, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, TTK Basımevi, Ankara 1990.

- MUMCU, Ahmet, *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun*, Sevinç Matbaası, Ankara 1976.
- MUMCU, Ahmet, *Divan-ı Hümayun*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2007,
- NUSRET, Mehmet, *Erzurum Tarihçesi*, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara 2010
- NUSRET, Mehmet, *Tarihçe-i Erzurum*, Haz: Ahmet Fidan, Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı Yayınları, Ankara 2010.
- OĞUZOĞLU, Yusuf, *Osmanlı Devlet Anlayışı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000.
- ORTAYLI, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İltisadi ve Sosyal Değişim*, Turhan Kitabevi, Ankara 2004.
- ORTAYLI, İlber, *Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.
- ORTAYLI, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2008.
- OSMAN Gazi'den Sultan Vahîdüddîn Han'a Osmanlı Tarihi, C.IV, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2010.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.VI, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1994.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2011.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü*, C.II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1953.
- PAMUK Bilgehan, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.
- PAMUK, Bilgehan, “Zor Yılların Başlaması” *Osmanlı Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, İstanbul 2012.
- REFİK Ahmed, *Viyana Bozgunu'ndan Karlofça Antlaşması'na Kadar Osmanlı'nın Felaket Seneleri*, Haz: Muammer Yılmaz, Yitik Hazine Yayınları, İzmir 2009.
- RICAUT, Paul, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Halihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, Çev: Halil İnalçık-Nihan Özyıldırım, TTK Basımevi, Ankara 2012.
- RICHARD, F. Kreufel, *Viyana Önlerinde Kara Mustafa Paşa*, Çev: Müjdat Kayayerli, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.

- SEVİM, Ali, *Türkiye Tarihi (1566-1730)*, C. III, TTK Basımevi, Ankara 1991.
- SEVİM, Ali, YÜCEL, Yaşar, *Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, TTK Basımevi, Ankara 1989.
- SEVİNÇ, Necdet, *Osmanlı'nın Yükselişi ve Çöküşü*, Bir Harf Yayınları, İstanbul 2005.
- SHAW, J. Stanford, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.I, Çev: Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul 2004.
- SOLAK, İbrahim, "Osmanlı Devletinde Taşra Teşkilatı", *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2013.
- STOYE, John, *Viyana Kuşatması*, Çev: Derin Türkömer, Doğan Kitapçılık, İstanbul 2004.
- SÜMER, Faruk, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu da Türk Beylikleri*, TTK Basımevi, Ankara 1990.
- ŞAŞIOĞLU, Zakir, *Erzurum'da Devr-i Âlem*, Ervak Yayınları, İstanbul 2008.
- ŞİROKORAD, A.B, *Rusların Gözünden Osmanlı-Rus Savaşları*, Selenge Yayınları, İstanbul 2009.
- TABAKOĞLU, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000.
- TACAN, Necati, *Eski Osmanlı Seferlerinden Niş-Belgrad-Salankamin-Petrovaradin-Lugoş Tımişvar Kuşatma ve Meydan Muharebeleri 1690-1696*, Askeri Matbaa, İstanbul 1939.
- TAŞYÜREK, Muzaffer, *Erzurum Bir İpek Yolu Şehri*, Birey Yayıncılık, İstanbul 2009.
- TEKTAŞ, Nazım, *Sadrızamlar*, Çatı Kitapları, İstanbul 2002.
- TİMUR, Taner, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, İmge Kitabevi, Ankara 2001.
- TURAN, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1973.
- UÇOK, Coşkun, Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2011.
- UYAR, Mesut, ERICKSON, J. Edward, *Osmanlı Askeri Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

UZUNÇARŞILI, Hakkı İsmail, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.III, TTK, Ankara 1982.

UZUNÇARŞILI, Hakkı İsmail, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK, Ankara 1988.

ÜNAL, M. Ali, *Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011.

ÜNÜVAR, İhsan, *Erzurum Vilayeti*, Duygu Matbaası, İstanbul 1954.

ÜSTÜN, Cevat, *1683 Viyana Seferi*, TTK Basımevi, Ankara 2010.

YAZMAN, Şevki, *Viyana Kapılarından Dönüş ve Osman Ağanın Çilesi*, Ercan Matbaası, İstanbul 1962.

YILMAZ, Fehmi, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2010.

YILMAZ, Ömer, Faruk, *Belgelerle Osmanlı Tarihi*, C.II, Osmanlı Yayınevi, İstanbul 1999.

4. Makaleler

ACUN, Fatma, “Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss.899-908.

AFYONCU, Erhan, “Rûznâmçe”, *DİA*, C.XXXV, İstanbul 2008, ss.276-278.

AFYONCU, Erhan, “Müteferrika”, *DİA*, C.XXXII, İstanbul 2006, ss. 183-185.

AFYONCU, Erhan, “Nişancı”, *DİA*, C.XXXIII, İstanbul 2007, ss.156-158.

AHISHALI, Recep, “Divan-ı Hümayun Teşkilatı”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

AHISHALI, Recep, “Ruûs”, *DİA*, C.XXXV, İstanbul 2008, ss. 272-273

AKA, İsmail, “Şahruh”, *DİA*, C.XXXVIII, İstanbul 2010, ss. 294-296.

AKA, İsmail, “Timur” *DİA*, C.XXXXI, İstanbul 2012, ss. 174-176.

AKÇIL, N. Çiçek, “Saltuklular”, *DİA*, C.XXXVI, İstanbul 2009, ss. 55-57.

- AKDAĞ, Mustafa, “Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu”, *A.Ü.D.T.C.F. Dergisi*, C.V, S.3, 1947, ss. 294-309.
- AKTAŞ, Necati, “Âmedci”, *DİA*, C.III, İstanbul 1991, ss.12-13.
- AKYILDIZ, ALİ, “Tanzimat”, *DİA*, C.XXXX, İstanbul 2011, ss. 1-10.
- ARAYANCAN, A. Ayşe, “Karakoyunluların Menşei Hakkında Bazı Görüşler, Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri”, *5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 2015 ss. 137-143.
- AYDIN, Ahmet, “Erzurum’da Deve Boynu Savaşı ve Şehitler Türbesi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.40, Erzurum 2009, ss. 257-276.
- AYDIN, Bilgin , “ 16. Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde Tımar Tevcih Sistemi”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Edi: Halil İnalçık, İsmail E. Erünsal, Heath W. Lowry, Feridun Emecen, Klaus Kreiser, S.24, İstanbul 2004, ss. 29-35.
- AYDIN, Dünder, “Erzurum Şehrinin Osmanlı Fethini Müteakip Yeniden İmarı, İskânı ve İlk Sakinleri”, *Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi*, S.1, Erzurum 1970, ss.101-114.
- BARDAKOĞLU, Ali,” Eşkîya”, *DİA*, C.XI, İstanbul 1999, ss. 466-469.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “Tımar”, *İA*, Milli Eğitim Basımevi, C.XII/I, İstanbul 1979. ss. 286-333.
- BEYDİLLİ, Kemal, “Yeniçeri”, *DİA*, C.XXXXIII, İstanbul 2013, ss.450-462.
- BOSTAN, İdris, “Kapudan Paşa”, *DİA*, C.XXIV, İstanbul 2001, ss. 354-355.
- BOYNUKALIN, Mehmet, “Senet”, *DİA*, C. XXXVI, İstanbul 2009, ss.518-519.
- ÇETİN, Hamit, “Osmanlı Devletinin de Meydana Gelen Vergi İsyanları”, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, C.X, S. 1, 2018.
- ÇİÇEK, Kemal, “II. Viyana Kuşatması ve Avrupa’dan Dönüş (1683-1703)”, Edi: Hasan Celal Güzel, Ali Birinci, *Genel Türk Tarihi*, C.VI, Ankara 2002, ss. 115-146.
- DARKOT, Besim, “Erzurum İlinin Coğrafyası”, *Aylık Ansiklopedisi*, İskit Yayını, C.3, İstanbul 1947, ss. 839-842

- DEMİRCİ, İlyas, TERZİOĞLU, İbrahim, ÜRKÜT, Mahmut, “Osmanlı Padişahları”, *Uluslararası Kaşgar’dan Endülüs’e Türk-İslam Şehirleri Sempozyumları Gazi Kars Şehrengizi Özel Yayını*, ss. 163-166.
- DOĞAN, Mehmet, “Osmanlı Tımar Sistemi’nde Tevcih Prosedürü”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.II, S.1, 2011, ss. 2-11.
- DOĞANAY, Hayati, “Erzurum’un Genel Coğrafi Özellikleri”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, ss. 244-254.
- EMECEN, Feridun, “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet”, *TALİD*, C.III, S.5, 2005, ss. 107-139.
- EMECEN, Feridun, “Osmanlı Siyasi Tarihi”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C.I, Ed: Ekmeleddin İnsanoğlu, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul 1994, s. 5-61.
- EMECEN, Feridun, “II. Osman”, *DİA*, C.XXXIII, İstanbul 2007, ss. 453-456.
- EMECEN, Feridun, “İrakeyn Seferi”, *DİA*, C. XIX, İstanbul 1999, ss. 116-117.
- ERDOĞAN, Emine, “Tımar Tevcih Sebepleri Üzerine Bir Kaynak Değerlendirmesi”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C.XIX, S. 1, 2006, ss.
- ERTÜRK, Volkan, “XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Vize Sancağında Eşkiyalık Faaliyetleri (1553-1574)”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, S.12, Bahar 2012, ss. 97-107
- GEYİKOĞLU, Hasan, “Karakoyunlular’ın Van Gölü Çevresindeki Faaliyetleri ve Günümüze Ulaşabilen Kültürel Mirasları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.38, Erzurum 2008, ss. 2007-226.
- GÖDE, Keman, “Eretnaoğulları”, *DİA*, C.XI, İstanbul 1995, ss. 296-298.
- GÖKSU, Erkan, “Erzurum’un Sonbaharı” *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Vol. 4/8 Fall 2009*, s.1286-1297.
- GÖYÜNÇ, Nejat, “Osmanlı Devletinde Taşra Teşkilatı (Tanzimat’a Kadar)”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999. ss.

- GÜNAŞDI, Yavuz, “Erzurum Kalesi Kazısı”, *International Symposium on East Anatolia- South Caucasus Cultures: Proceedings II*, 2015, ss. 343-353.
- GÜRBÜZ, Osman, “Kalikâla-Erzen İsimlerinin Menşei ve Erzurum’un Fethine Dair Bazı Değerlendirmeler”, *İLTED*, S. 46, Erzurum 2016. ss.132-147.
- İLGÜREL, Mücteba, “Abaza Hasan”, *DİA*, C.I, İstanbul 1988, ss. 10-11.
- İLGÜREL, Mücteba, “Abaza Paşa”, *DİA*, C.I, İstanbul 1988, ss. 11-12.
- İLGÜREL, Mücteba, “Eşkiyalık”, *DİA*, C.XI, İstanbul 1992, ss. 463-469.
- İNALCIK, Halil, “Eyalet”, *DİA*, C.XI, İstanbul 1992, ss. 548-550.
- İNALCIK, Halil, “Tımar”, *DİA*, C.XXXI, İstanbul 2012, ss. 168-173.
- İNALCIK, Halil, “Vezir”, *DİA*, C.XXXXIII, İstanbul 2013, ss. 90-92.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Beylerbeyi” *İA*, C.VI, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 1992, ss. 71-73.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Beylikçi”, *DİA*, C.VI, İstanbul 1992, ss. 78-79.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Kazasker”, *DİA*, C.XXV, İstanbul 1995, ss. 140-143
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Şeyhülislâm”, *DİA*, C.XXXIX, İstanbul 2010, ss. 91-96
- KARADAĞ, Haydar, ŞİT, Mustafa, “Osmanlı Devletinin de Toprak Mülkiyetinin İktisadi Sistemler Açısından Değerlendirilmesi”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.4, 2016, ss. 46-65.
- KAŞIKÇI, Osman, “Anayasal Açından Fatih’in Teşkilat Kanunnamesi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 49-56.
- KILIÇ, Ümit, “Osmanlı Hâkimiyetinde İdari ve Askeri Yönleri ile Erzurum Sancağı (XVI.-XVII. Yüzyıllar)”, *Prof. Dr. Salim Göhce Armağanı*, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum 2017, ss. 859-892.
- KONUĞÇU, Enver, “Sınırdaki Erzurum”, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, C.I, S.6, Erzurum 1993, s. 9-11.
- KONUĞÇU, Enver, “Tarih’te Erzurum”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Erzurum Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 1989, ss. 1-124.

- KOPCAN, Vojtech, “Uyvar”, *DİA*, C.XXXII, İstanbul 2012, ss. 253-254.
- KOŞAY, Hamit Zübeyr, Kemal Turfan, “Erzurum Karaz Kazısı Raporu”, *Bellekten*, C.XXIII, S.91, Temmuz 1959, ss. 349-413.
- KURT, Yılmaz, “Osmanlı Toprak Yönetimi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 59-65.
- KÜÇÜK, Cevdet “Erzurum”, *DİA*, C.XI, İstanbul 1995, ss. 321-329.
- KÜÇÜKKALAY M. Abdullah, “Osmanlı Toprak Sistemi Miri Rejim”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 53-58.
- KÜTÜKOĞLU, S. Mübahat , “Defterdar”, *DİA*, C.IX, İstanbul 1994, ss.94-96.
- KÜTÜKOĞLU, S. Mübahat, “Mühimme Defteri”, *DİA*, C. XXXI, İstanbul 2006, ss. 520-523.
- MATTHEE, Rudi, “Safevi-Osmanlı Sınır Bölgesi: Safevilerin Gözü İle Irak-ı Arab”, Çev: Eralp Erdoğan, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C.V, S.10, 2007, ss. 449-465.
- MUMCU, Ahmet, “Divan-ı Hümayun”, *DİA*, C.IX, İstanbul 1994, ss. 430-432.
- MUSALI, Namıg, “I. Şah İsmail’in İdari-Askeri ve İctimai-İktisadi Politikaları Üzerine Bazı Notlar ve Değerlendirmeler”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.V, S.14, İlkbahar 2018, ss.1-46.
- ÖRENÇ, Ali Fuat , “Mutasarrıf”, *DİA*, C.XXXI, İstanbul 2006, ss. 377-379.
- ÖZ, Mehmet, “Osmanlı Klasik Dönemin de Tarım”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss.66-73.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Saltuklular”, *DİA*, C.XXXVI, İstanbul 2009, ss.55-57.
- ÖZCAN, Abdülkadir “II. Mustafa”, *DİA*, C.XXXI, İstanbul 2006, ss.275-280
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Rikâb”, *DİA*, C.XXXV, İstanbul 2008, ss.110-111.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “II. Süleyman”, *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul 2010, ss.75-80.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “IV. Mehmet”, *DİA*, C. XXVIII, İstanbul 2003, ss. 414-418.

- ÖZCAN, Abdülkadir, “Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa”, *DİA*, C.XXVI, İstanbul 2002, ss.260-263.
- ÖZEL, Oktay, “Şiddetin Egemenliği 1550-1700 Yılları Arasında Celaliler”, *Osmanlı Dünyası*, Ed: Christine Woodhead, Çev: Gül Çağalı Güven, Alfa Yayınları, İstanbul 2018, ss.245-268.
- ÖZEN, Firdevs, “İlhanlılar Devrinde Erzurum” *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S.56/2, Ankara 2016, ss. 256-286.
- ÖZGÜDENLİ, G. Osman, “Moğollar”, *DİA*, C.XXX, İstanbul 2005, ss.226-229.
- ÖZKAYA, Yücel, “Mütesellim”, *DİA*, C.XXXII, İstanbul 2006, ss.203-204.
- ÖZTÜRK, Nazif, “Mütevelli”, *DİA*, C.XXXII, İstanbul 2006, ss.217-220.
- ÖZÜNLÜ, E. Emine, “Tımar Tevcihâtı İle İlgili Kaynaklarda Yer Alan Kayıtların Karşılaştırılmasına Dair Bir Deneme”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C.XXI, S. 21, 2007, ss.81-93.
- PAMUK, Bilgehan, “İpekyolu Ticareti ve Erzurum”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XXII, S.2, Aralık 2007, ss.135-143.
- SEZER, Hamiyet, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Seyahat İzinleri (18.-19. Yüzyıl)”, *Ankara Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXI, Ankara 2003, ss. 105-124.
- SEZGİN, İbrahim, “Paşa Livâsı”, *DİA*, C. XXXIV, İstanbul 2007, ss.183-184.
- SUBAŞI, Ömer, “Bizans İmparatorlarının Theodosiopolis ve Çevresindeki Faaliyetleri”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Vol. 5/3 Summer 2010*, ss.1827-1859.
- SÜMER, Faruk, “Akkoyunlular”, *DİA*, C.II, İstanbul 1989, ss.270-274.
- SÜMER, Faruk, “Karakoyunlular”, *DİA*, C.XXIV, İstanbul 2001, ss.294-296.
- ŞAHİN, Harun, “Osmanlı Tımar Sisteminin Menşei Meselesi”, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, S.12, 2013, ss.58-74.

- ŞANDA, N. Mehmet, “Geçmişten Günümüze Beydilli Aşireti”, *Doğu Anadolu Sosyal Bilimlerde Eğilimler Dergisi*, C.I, S.2, ss.64-75.
- TAHMAN, M. Baha, “Divanhane”, *DİA*, C.IX, Ankara 1994, ss.437-444.
- TAN, Bünyamin, “Ali Cevad’ın Abaza Mehmed Paşa Biyografisi”, *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S.2, Ağustos 2017, ss.56-81.
- TÜRK Ansiklopedisi*, C.XV, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1968, ss. 363-388
- UZUN, Efkan, “Osmanlı Ülkesinde Görülen İsyân ve Eşkiyalık Olayları Karşısında Alınan Bazı Tedbirler Hakkında Bir Değerlendirme”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S.25, 2009, ss. 185-214.
- ÜNAL, M. Ali, “Osmanlı Devletinin de Merkezi Otorite ve Taşra teşkilatı”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss.112-120.
- YAKUT, Esra, “Osmanlı Hukukunda Bir Suç Olarak Eşkiyalık ve Cezalandırılması”, *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, S.33, 2012, ss.21-34.
- YAMAK, Kemal, “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve II. Viyana Kuşatmasını Genel Değerlendirme”, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu 08-11 Haziran 2000*, Kültür Bakanlığı, Ankara 2001. ss.

EKLER

Ek 1. Mühimme Hükümlerinin Özeti

MD. 91 s.16 hk. 46.

Erzurum'un Mürskulı nahiyesine bağlı Künbed köyü halkının, ellerindeki muafnameye aykırı olarak, beylerbeyinin adamları tarafından haksız yere kıl ve tırpan akçesi adı altında para, yem, yiyecek, odun, arpa, saman vb.haksız vergiler talep edilmek suretiyle rahatsız edilmemeleri hakkında.

MD. 91 s.67 hk. 213.

Erzurum Beylerbeyi'ne:

Erzurum Beylerbeyi tarafından tevcih edilen tezkireli ve tezkiresiz timarların kaydedildiği ruznamçe defterlerinin, Timar Tezkirecisi Ömer tarafından evine götürülmemesi ve eskiden beri olduğu gibi Timar Defterdarı Kâtib Sefer'in yanında muhafaza edilmesi hakkında.

MD. 91 s.72 hk. 230.

Erzurum Kadısına:

Erzurum ahalisinin Muhib Çavusoğlu Mehmed isimli kişi hakkında, kendi işiyle uğraşmayıp insanları sürekli yöneticilere gammazlayarak mağduriyetlerine sebep olduğu yolundaki şikâyetleri doğru ise mahkemece adı geçenin bu şekilde davranmaktan menedilmesi.

MD. 91 s. 130 hk. 408.

Erzurum Aşiret mensuplarına:

Ödemeleri gereken vergileri bir an önce ödemeleri hakkında.

MD. 92 s. 29 hk. 148.

İstanbul'dan Erzurum'a varıncaya kadar yol üzerindeki kadılara, kethüdalara:

Erzurum'a gitmek isteyen Fransızlar için gerekli güvenlik önlemlerinin alınması için gönderilen yol hükmü hakkında.

MD. 92 s.30 hk. 152.

Erzurum Eyaletine Mutasarrıf olan Vezir Paşa'ya, Erzurum Mollasına:
Bıyıklı Mustafa Paşa'nın yetimlerinin akçesinden murabaha ile para alan vasinin
zimmetinde kalan miktarın tahsili hakkında.

MD. 92 s.32 hk. 166.

Erzurum Paşasına ve Mollasına:
Bıyıklı Mustafa Paşa'nın küçük oğlunun akçesinden Bayburtlu İbrahim'in aldığı
borcun bir kısmını ödemediği hakkında.

MD. 92 s.30 hk. 186.

Erzurum Paşası'na ve Karahisar-ı Şarki Kadıları'na:
Karahisar hasları köylerinin gelirleri, Ahışha ve Azgur yeniçerilerinin aylıkları
olarak dağıtılması hakkında.

MD. 92 s. 44 hk. 199.

Erzurum Paşası'na ve Mollası'na, Erzincan Kadısı'na:
Erzincanlı zimminin kendi mülkü olan gayrimenkullerine olan saldırıların
engellenmesi hakkında.

MD. 92 s. 59 hk. 276.

Mihaliç Mollası'na:
Erzurum Muhafızı Vezir Mustafa Paşa'nın kızkardeşi Raziye hanım'ın
Veziriazam (Köprülü) Mehmed Paşa'nın oğlu Mustafa Paşa tarafından nikahlanmak
suretiyle rencide edilmemesi hakkında.

MD. 93 s. 18 hk. 114.

Erzurum Beylerbeyi'ne ve Erzurum Mollası'na:
Erzurum Eyaleti'nde yeniçeri ağası olan Ebubekir'in ulufesi hakkında.

MD. 93 s. 47 hk. 234.

Erzurum Paşası'na ve Kadısı'na:

Vefat eden yeniçeri Hüseyin'den geride kalan ev için çıkan anlaşmazlık hakkında.

MD. 95 s. 28 hk. 163.

Erzurum Mollası'na:

Kuzattan Receb'in Saraçhanebaşı'ndaki mülk menzilerindeki ailesini rızaları yokken evden çıkarıp yerlerine kefere taifesini yerleştiren ehl-i örf hakkında.

MD. 95 s. 39 hk. 233.

Erzurum Mollası'na ve Kelkid Kadısı'na:

Kürdul karyesinin deftere kayıtlı ahali olduğu halde vergilerini verdikleri halde mirimiran subaşı ve voyvoları tarafından Ekrad taifesinden oldukları için rahatsız edilmemeleri hakkında.

MD. 95 s. 58 hk. 369.

Erzurum Mollası'na:

Hasankale Dizdarı Mehmed'e, kethüdası ve neferlerine ocaklık olarak tayin edilen Hasankale mukataası gelirlerinin, on üç yıl müddetle, kendilerine borç verip bazılarının borçlarını da ödeyen Dergah-ı Mualla Çavuşlarından Mustafa Çavuş'a devredilmesi hakkında.

MD. 95 s. 69 hk. 461.

Erzurum Beylerbeyi'ne ve Kadısı'na:

Bazı tımarlı sipahilerin Karahisar-ı Şarki sancağında ortak oldukları bir kılıç timardan alaybeylerinin kanun dışı akçe istemesinin engellenmesi hakkında.

MD. 96 s. 14 hk. 75.

Erzurum Eyaleti'ne Mutasarrıf olan Vezir (yazılmamış) ve Kadısı'na:

Karahisar-ı Şarki kazası ahalisinden haksız yere para toplayan kadı Abdüsselam'dan bu miktarların geri alınıp sahiplerine tahsil edilmesi hakkında.

MD. 96 s. 14 hk. 76.

Erzurum Eyaletine Mutasarrıf olan Vezir Paşa'ya ve Kadısı'na:

Ahaliden resmi belgeye karşılık kanuna aykırı olarak fazladan vergi adı altında para alan kadı Abdüsselam'dan bu hakların geri tahsil edilmesi hakkında.

MD. 96 s.71 hk. 364.

Erzurum Valisi'ne, Çamaş ve Bolaman Kadıları'na:

Çamaş ve Bolaman kazası ahalisinin kanunen vermekle mükellef oldukları vergilerinden başka üzerine bir de ahaliden para talep edip parasız yem ve yiyecek alan kişilerin bu faaliyetlerinin engellenmesi hakkında.

MD. 96 s. 121 hk. 604.

İstanbul'dan Erzurum'a yol üstünde bulunan kadılar'a, kethüdayerlerine vd:

Ticaret için İstanbul'dan Tebriz'e gidecek olan Venedikli tüccarların yol boyunca güvenliklerinin sağlanması ve rencide edilmemesi hakkında.

MD. 96 s. 175 hk. 889.

Erzurum Paşası'na ve Kadısı'na:

Erzurum'da bulunan Lala Mustafa Paşa Cami vakfının bütün gelirlerini toplayarak muhasebesini yapmak ve tamiratının yapılması hakkında.

MD. 96 s. 176 hk. 897.

Erzurum Paşası'na ve Bayramlı Kadısı'na:

Bayramlı kazasında eşkiyalık faaliyetlerinde bulunan Acem şakilerinin haklarından gelinmesi hakkında.

MD. 96 s. 185 hk. 951.

Erzurum ve Bazarsuyu Kadısı'na:

Bazarsuyu kazasında bulunan seyyidlere kaza yöneticilerinin adamları tarafından kötülük edilmemesi hakkında.

MD. 96 s.191 hk. 981.

Erzurum Paşası'na:

Seyyid Nasuh'u haksız yere hapsedip parasına el koyan Karahisar kazası Alaybeyi Ali'den adı geçen kişinin haklarının geri alınması hakkında.

MD. 97 s.11 hk. 33.

MD. 98 s.11 hk. 33.

Erzurum Kadısı'na:

Düşman memleketleri üzerine sefer kesin olup kanunen harac-ı ser'i vermesi gereken Yahudi ahalinin defterinin hazırlanarak buna göre haracın tahsil edilmesi ile orduya gönderilmesi ve sefer ihtiyaçları için hazineye teslim edilmesi hakkında.

MD. 98 s.42 hk. 122.

Üsküdar'dan Anadolu'nun sol kol nihayeti olan Erzurum'a kadar olan Kadılara, Kethüdayerlerine:

Padişah'ın nevruz da sefere çıkacağından altı bölük halkının bahar da Edirne sahrasında toplanması gerektiği hakkında.

MD. 98 s. 49 hk. 140.

Üsküdar'dan Anadolu'nun sol kol nihayeti olan Erzurum'a:

Düşman istilasası kesin olup verilen cihat fetvası gereğince bahar da altı bölük halkıyla Edirne sahrasında toplanılması ve eşkiyalık yapanların cezalandırılmaları hakkında.

MD. 98 s. 59 hk. 177.

Erzurum Valisi'ne, Çıldır Beylerbeyi'ne ve Abdülaziz Sancakbeyi'ne:

Padişahın avlanması için ispiri kuşu yakalanıp merkeze gönderilmesi hakkında.

MD. 98 s. 125 hk. 416.

Erzurum Valisi'ne:

Hükümde isimleri zikeredilen eşkiyaların yakalanıp kanunen katledilmeleri hakkında.

MD. 98 s. 129 hk. 432.

Basra, Erzurum, Mısır Valileri'ne:

Baharda yapılması kararlaştırılan sefer için ordu masraflarını gidermek amacıyla akçe toplanması ve hazineye teslim edilmesi hakkında.

MD. 98 s. 140 hk. 459.

Erzurum Eyaleti'ne:

Sarıca ve sekban bayrağı açarak hacıların yollarını kesip mallarını yağmalayan eşkiyanın faaliyetine son verilip güvenlik önlemlerinin alınması hakkında.

MD. 98 s.141 hk. 460.

Üsküdar'dan Erzurum'a kadar olan kadıllara:

Sefere çıkılmasına karar verildiği halde henüz kimsenin orduya katılmadığı ve bir an önce görevli neferlerin Edirne sahrasında olması gerektiği hakkında.

MD. 98 s.143 hk. 468.

Erzurum ve Karahisar-ı Şarki Sancaklarına:

Sefer masrafları için iştirak bedelinin tahsil edilip en kısa sürede gönderilmesi hakkında.

MD. 98 s.143 hk. 468-1.

Erzurum Sancağına:

Sefer masrafları için beldar bedelinin tahsil edilip gönderilmesi hakkında.

MD. 98 s.144. hk. 470.

Erzurum Tahsildarı'na:

Sefer ihtiyaçlarının karşılanması için toplanması daha önce emredilen altışar aylık vazifelerin toplanarak hazineye gönderilmesi hakkında.

MD. 98 s. 175 hk. 591.

Erzurum Valisi Vezir Mehmed Paşa'ya:

Beldar bedeli malının toplanmasına mani olan on dört kişinin yakalanarak kanunen kalebind edilmeleri hakkında.

MD. 98 s.183 hk. 624.

Anadolu'da asker ihracına memur olan Vezir Ahmed Paşa'ya ve Erzurum Valisi Mehmed Paşa'ya:

Sefer hazırlıkları için Erzurum eyaletinde bulunan zeamet ve timar sahiplerinin bedellerinin ve evkaf mürtezikalarının altışar aylık vazifelerinin tahsili hakkında.

MD. 98 s.187 hk. 635.

Erzurum Valisi Vezir Mehmed Paşa'ya:

Karahisar-ı Şarki sancağında bulunan Kethüdayeri Beyzade ile Şehsuvaroğlu adlı eşkiyaların adam öldürüp, yağma faaliyetlerinde bulunmalarından dolayı yakalanıp cezalandırılmaları hakkında.

MD. 98 s.230 hk. 800.

Erzurum Eyaleti Mutasarrıfı olan Vezir Ahmet Paşa ve Kadısına:

Eşkiyalık faaliyetlerinde bulunan Of kazasının birçok ahalisinin cezalandırılması hakkında.

MD. 99 s. 5 hk. 20.

Erzurum Valisi ve Erzincan Kadısı'na:

Reaya'ya zarar veren eşkiyaların yakalanarak Kemah kalesine hapsedilmeleri hakkında.

MD. 99 s. 5 hk. 21.

Erzurum Valisi Vezir Mehmed Paşa'ya ve Erzurum Mollası'na:

Eşkiyalık faaliyetleri yapan serdengeçti ağası ve taifesinin yakalanarak cezalandırılması hakkında.

MD. 99 s. 11 hk. 65.

Erzurum Valisi'ne ve Mollası'na, Karahisar-ı Şarki Kadısı'na:

Ömer isimli kimsenin Yakacık nahiyesi ahalisinin ispenç ve öşür gibi bütün vergilerini ödemiş olmasına rağmen fazladan vergi ve talep ederek halka eziyet etmesi hakkında.

MD. 99 s. 24 hk. 112.

Erzurum, Kütatis ve Ahıska kalelerinde yeniçeri zabiti olan cemaat çorbacılarına:

Bu sene sefer yapılacağından kalelerde bulunan yamakan taifesinin sefer için hazır edilmeleri hakkında.

MD. 99 s.25 hk. 117.

Erzurum, Kütatis ve Ahışa kalelerinde yeniçeri zabiti olanlara:

Kalelerde asker sayısının az olduğundan yoklama yapılarak mevcut askerlerin defterlerinin hazırlanıp merkeze gönderilmesi hakkında.

MD. 99 s. 27 hk. 126.

Erzurum kalesi yeniçeri zabitine:

Sefer için gelen asker sayısının az olduğu ve nefer yoklamasının yeniden yapılması hakkında.

MD. 99 s. 27 hk. 127.

Erzurum, Kütatis ve Ahıska muhafazatında olan cemaatlerin çorbacılarına:

Bu sene sefer muhakkak yapılacağından yamakan askerlerinin sefere katılımının sağlanması hakkında.

MD. 99 s. 46 hk. 185.

Erzurum valisi olup Anadolu'da asker sürmekle görevli Ali Paşa'ya:

Sefer-i hümayun için Türkmen aşiretlerinden asker tedariki hakkında.

MD. 99 s. 46 hk. 187.

Erzurum valisi olup Anadolu'da asker ihracına memur olan Ali Paşa'ya:

Baharda yapılacak sefer için orduya katılması istenen Türkmen ve Ekrad cemaat ve aşiretleri ile ilgili emir hakkında.

MD. 99 s. 69 hk. 231.

Erzurum Eyaleti mutasarrıfı olup Anadolu'da asker sürmekle görevli Ali Paşa'ya:

Halep eyaleti askerlerinin Arap ve Türkmen eşkiyasına karşı görevlendirilmeleri hakkında.

MD. 99 s. 71 hk. 236.

Anadolu'nun sol kol nihayeti olan Erzurum'a kadar olan kadılara, kethüdayerlerine ve altıbölük yoldaşlarına:

Bu sene düzenlenecek sefer için hazırlıklar yapıp ilkbahar da bayrak ve mızraklarla Edirne sahrasında hazır bulunmaları hakkında.

MD. 99 s. 73 hk. 241.

Erzurum valisi olup Anadolu'da asker ihracına memur olan Vezir Ali Paşa'ya:

Yapılacak sefer için sipahiler, yeniçeriler, topçular, top arabacılar ve bütün askeri birimlerin ilkbahara kadar hazır edilmesi hakkında.

MD. 99 s. 85 hk. 276.

Erzurum mutasarrıfı olan ve Anadolu da asker sürmekle görevli olan Vezir Ali Paşa'ya:

Beydilli Türkmenlerinin eşkiyalık faaliyeti yaparak Halep ve Ayntab ahalisine zarar vermelerinin engellemesi hakkında.

MD. 99 s. 89 hk. 289.

Erzurum valisi Ali Paşa'ya:

Karahisar-ı Şarki' de eşkiyalık yapan kişilerin yakalanıp hapsedilmeleri hakkında.

MD. 99 s.100 hk. 317.

Erzurum Eyaleti mutasarrıfı Vezir Ali Paşa'ya ve Karahisar-ı Şarki Kadısı'na:

Karahisar-ı Şarki nakibüleşrâf kaymakamı Müftüoğlu Seyyid Halil'in sürgüne gönderildiği Kıbrıs'tan geri gelip ahaliye kötülük etmeye devam ettiği ve adı geçen kişinin bu kötülüklerinin engellenmesi hakkında.

MD. 99 s.112 hk. 356.

Anadolu'nun sol kol nihayeti olan Erzurum'a kadar olan Kadılara ve Kethüdayerlerine:

Yapılacak sefer-i hümayun için sipah, silahdar ve bölük-i erbaa halkının vaktinde Edirne sahrasında hazır bulundurulmaları hakkında.

MD. 99 s.122 hk. 357.

Erzurum valisi vezir Ali Paşa'ya ve Erzurum ve Van Eyaletindeki Ekrad hâkimlerine:

Malazgird ve Hınıs Sancaklarında eşkiyalık yapan Ekrad aşiretlerine gerekli cezaların verilmesi hakkında.

MD. 99 s. 122 hk. 395.

Erzurum valisi Ali Paşa'ya ve Erzurum gümrükçüsüne:

Darphane-i Amire de kesilmesi için Acem diyarından sim tedarik edilmesi.

MD. 99 s.131 hk. 417.

Erzurum valisi Ali Paşa'ya:

Suşehri ahalisinin kaza sakinlerinden İbrahim tarafından sipahiyim, bölükbaşiyim diyerek yaptığı kötülüklerinden dolayı şikayeti hakkında.

MD. 99 s. 131 hk. 418.

Erzurum Valisi'ne ve Bazarsuyu Kadısı'na:

Karahisar-ı Şarki sancağında timar bedelini ödemeyip diğer timar topraklarına da sahip çıkmaya çalışan sipahi Osman Çavuş'un bu tutumundan dolayı gönderilen şikâyet hakkında.

MD. 99 s. 140 hk. 443.

Anadolu'nun sol kol nihayeti Erzurum'a:

Anadolu yakasında bazı kişilerin beylerbeyi ve mütesellim kağıtlarıyla menzil bargiri toplamasına izin verilmemesi hakkında.

MD. 99 s. 145 hk. 462.

Anadolu'nun sol kolu olan Erzurum'daki kadılara:

Bağdad, Erzurum, Van, Basra ve Mısır valilerinin adamları hariç kimseye tuğralı kağıt olmadan menzil bargiri verilmemesi hakkında.

MD. 99 s. 146 hk. 466.

Erzurum valisi olup Anadolu'da asker ihracına memur olan Vezir Ali Pasa'ya:

Baharda yapılması planlanan sefer için gerekli askerın gönderilmesi hususunda ihmal tespit edildiği ve acilen tedbir alınıp gerekli askerın Edirne sahrasına intikal ettirilmesi hakkında.

MD. 99 s. 153 hk. 484.

Erzurum valisine ve Erzurum mollasına:

Hassa şatırlarından olup yeniçeri ağalığı tevcih edilen Hasan'ın evinin bazı askerler tarafından basılması hakkında.

MD. 99 s. 158 hk. 507.

Edirne'den Mısır'a varıncaya kadar yol üzerinde olan kadılara, vilayet ileri gelenlerine ve is erlerine:

Anadolu yakasında serhaddeki Bağdad, Basra, Erzurum, Van ve Mısır Eyaletlerin de elinde belgesi olan adamları hariç menzil bargiri konusunda reayadan talepte bulunulmaması hakkında.

MD. 100 s. 109 hk. 412

Erzurum ve Kars valilerine:

Aşiretlere mensup eşkiyaların yakalanarak cezalandırılmaları ve haksız yere gaspettikleri malların sahiplerine iade edilmesi hakkında.

MD. 100 s. 109 hk. 413.

Erzurum Eyaleti'ndeki kadılara:

Valilerin devr ve selamiye adı altında vergi toplamalarının yasak olduğu hakkında.

MD. 100 s. 121 hk. 456.

Erzurum ve Diyarbakır valilerine, Adana ve Çıldır beylerbeylerine:

Rakka eyaletindeki eşkiya baskınlarından dolayı göç eden aşiret ve cemaatlerin iskân edilmeleri hakkında.

MD. 100 s. 121 hk. 464.

Erzurum Kadısı'na:

Kiği madeninde sefer için dökülen yuvarlakların Erzurum ve kalesinin muhafazasında kullanılması hakkında.

MD. 100 s. 122 hk. 466.

Erzurum valisi vezir Ömer Paşa'ya:

Gönye sancağına defalarca kayıkla saldırıp yağma yapan Megril ve Abazalılara gerekli cezanın verilmesi için Kars ve Çıldır beylerbeylerinden yardım alınması hakkında.

MD. 100 s. 125 hk. 475.

Erzurum valisine ve Erzincan kadısına:

Kazalarda bulunan köylerdeki zimmilere ait kilisenin tamir edilmesi için gerekli meblağın temin edilmesi hakkında.

MD. 100 s. 126 hk. 480.

Erzurum mutasarrıfı olan vezir Ömer Paşa'ya ve Erzurum kadısı'na:

Karahisar-ı Şarki kazasında eşkiyalık yapanların cezalandırılması hakkında.

MD. 100 s. 135 hk. 497.

Erzurum valisine ve Erzincan kadısına:

Kozgeçesi Egrek köyü zimmilerinin kiliselerinin tamir edilmesi için yaptıkları başvuru taleplerinin belirtilen şartlarına uygun yapılması kaydıyla kabul edilmesi hakkında.

MD. 100 s. 139 hk. 530.

Erzurum valisi vezir Ömer Paşa'ya:

Karahisar-ı Şarki sancağında aşiretlere mensup olup ve eşkiyalık faaliyetlerinde bulunan kişilerin bu kötülüklerine son verilmesi hakkında.

MD. 100 s. 140 hk. 533.

Karahisar-ı Şarki sancağındaki kadılara ve mütesellime:

Kazada eşkiyalık yapanların Erzurum valisi vezir Ömer Paşa'nın desteğiyle defedilmesi hakkında.

MD. 100 s. 142 hk. 538.

Erzurum Valisi'ne:

Eleşkird'in önceki sancakbeyi olan Mirza'nın Beyazıd Sancakbeyliğine atandığını ve buna müdahale etmek isteyenlere karşı gerekli tedbirlerin alınması hakkında.

MD. 100 s. 139 hk. 541.

Erzurum valisi vezir Ömer Paşa'ya:

Bitlis mutasarrıflığına önceden de aynı görevi yapan Nuh'un atanması hakkında.

MD. 101 s. 24 hk. 74.

Erzurum Eyaleti mutasarrıfına, Erzurum ve Karahisar-ı Şarki kadısına:

Adı geçen sancaktaki ahaliye zarar vererek dükkânlarını yağmalayan ismi zikredilen eşkiyaların yakalanması ve zarar görenlerin zararlarının karşılanması hakkında.

MD. 101 s. 73 hk. 229.

Erzurum valisine:

Milli ve Şikaki aşiretlerinden bazı kişilerin eşkiyalık yaptıkları ve bu kişilerin yakalanarak Erzurum kalesine hapsedilmesi hakkında.

MD. 101 s. 83 hk. 260.

Erzurum ve Diyarbakır valilerine:

Zimmi reyanın ala, edna ve evsat olmaları nedeniyle cizyelerinin toplanması hakkında.

MD. 101 s. 85 hk. 265.

Erzurum Eyaleti mutasarrıfı vezir Ömer Paşa'ya:

İki senelik neferat mevacibi için gereken tahsilatın yapılması hakkında.

MD. 101 s. 97 hk. 314.

Erzurum kalesinde ref olunan çorbacılar, odabaşılar ve yamaklara:

Bir an evvel orduya katılmaları hakkında.

MD. 102 s. 5 hk. 16.

Erzurum valisi vezir Ömer Paşa'ya:

Eyaletteki ehl-i zimmetin ala, evsat ve edna mertebelerinde cizyesinin tahsili için gönderilen mübaşire yardımcı olunması hakkında.

MD. 102 s. 14 hk. 39.

Erzurum valisine, Erzurum ve Kovans kadılarına:

Piyale, Geçit, Akpınar köylerinden bazı kişilerin eşkiyalık faaliyetlerinde bulduklarından dolayı yakalanıp Erzurum kalesine hapsedilmeleri hakkında.

MD. 102 s. 42 hk. 180.

Erzurum beylerbeyine:

II. Ahmed'in cülusu nedeniyle tımar sahiplerinin tımarlarını gelip tevcih ettirmeleri hakkında.

MD. 102 s. 44 hk. 194.

Erzurum beylerbeyine:

Cülus vaki olup umumen tecdid-i berat gerektiğinden beş bin dokuz yüz doksan dokuz akçe berata mutasarrıf olanlara kanunu üzere berat vermeye yetkilendirildiği hakkında.

MD. 102 s. 52 hk. 228.

Erzurum beylerbeyi Halil'e:

Gümüşhane Nazırı olan Yusuf'un darphane muhasebesinden başka, katlolunan Hüseyin Paşa'nın akçeleri de zimmetinde olduğundan, kardeşi yerine vekil tayin edilerek gönderilen mübasire teslimen rikab-ı hümayuna gönderilmesi hakkında.

MD. 102 s. 54 hk. 235.

Erzurum beylerbeyi Halil Paşa'ya:

Üsküdar'dan Erzurum'a varıncaya kadar yol üzerinde ve çevresinde bulunan eşkiyaların yakalanarak kanun ile gereken cezaların verilmesi hakkında.

MD. 102 s. 55 hk. 242.

Erzurum valisi Halil Paşa'ya:

Gerede, Osmancık, Çoğa bağları çevresinde bir kısmı atlı olan Ceridoğlu ve yanındaki eşkiyaların yakalanıp, Ceridoğlu'nun İstanbul'a gönderilmesi hakkında.

MD. 102 s. 59 hk. 259.

Erzurum beylerbeyine:

Eyaletin zeamet ve tımar bedelini toplamaya memur İsmail'e daha önceki memur Fazıl Bey'deki defterhane-i amire suret defterinin verilmesi hakkında.

MD. 102 s. 60 hk. 266.

Üsküdar'dan Erzurum'a kadar yol üzerinde bulunan kadılara:

Erzurum beylerbeyi Halil'in Erzurum'a kadar yol üzerinde bulunan eşkiyaları yakalamakla görevlendirildiği için haber verdiğinde kendisine yardım edilmesi hakkında.

MD. 102 s. 64 hk. 289.

Erzurum beylerbeyi Halil Paşa'ya ve Gümüşhane kadısına:

Gümüşhane nazırı olan Yusuf ve kardeşinin kayd u bend ile nakit ve eşyasının sayılarak mübaşir Musa ile Dergah-ı Muallaya gönderilmesi hakkında.

MD. 102 s. 92 hk. 401.

Erzurum Beylerbeyi'ne:

Menzil hükmü olmadan beylerbeyi veya mütesellim kağıtlarıyla menzil beygiri alınıp reayanın sıkıntıya sokulmaktadır. Bu sorunların önüne geçilmesi için uygulanacak kurallar hakkında.

MD. 102 s. 127 hk. 528.

Edirne'den Anadolu'nun sol kol nihayeti Erzurum'a kadar olan kadılara ve kethüdayerlerine:

Nevruz'dan yirmi gün önce Edirne sahrasında bulunup orduya katılmak üzere asker tedarik edilmesi hakkında.

MD. 102 s. 138 hk. 556.

Erzurum mollasına:

Erçil Meliki'nin kardeşi Görgin ile eski Erzurum mutasarrıfı Ömer Paşa'ya gönderdiği hediyelerin, emaneten saklandığı bedestenden alınıp paşanın adamına teslim edilmesi hakkında.

MD. 102 s. 140 hk. 563.

Erzurum beylerbeyi Halil Paşa ile alaybeylerine:

Beratsız, beylerbeyi tahvili ve tezkire ve miralay arzı ile altı aydan fazla zeamet ve timar tasarrufu kanuna aykırı olmakla beraber, bu şekilde timar tasarruf edenlerin timar ve zeametleri başkalarına verileceğinden bir an önce berat timarlarınıü çıkarmak üzere Rikab-ı Hümayun'a gönderilmeleri hakkında.

MD. 102 s. 144 hk. 577.

Erzurum Eyaletine:

Zimmilerin cizyelerini ödemeleri, zimmileri himaye edip cizye alınmasına engel olan Müslümanların ise kanunen gerekli ceza ile cezalandırılmaları hakkında.

MD. 102 s. 152 hk. 609.

Edirne'den Erzurum'a kadar olan kadılara ve kethüdayerlerine:

Engürüs Seferi'ne katılmak için altıbölük halkının nevrüz'dan önce Edirne sahrasına gelip orduya katılmaları hakkında.

MD. 102 s. 168 hk. 662.

Erzurum beylerbeyine, mollasına ve kadılarına:

Kelkid Alaybeyi Dukakin'in kardeşi Ali'nin, Rakka'ya gönderilen Türkmen ve Ekrad ahalisini yoldan çıkartıp eşkiyalığa teşvik etmesi hakkında.

MD. 102 s. 215 hk. 827.

Erzurum beylerbeyine ve kadısına:

Acem hacılarının rencide edilmemeleri hakkında.

MD. 103 s.20 hk. 108

Erzurum kazası naibine ve yeniçeri zabiti Hacı İsmail'e:

Bazı yeniçerilerin eşkiyalıklarından dolayı bölgeden uzaklaştırıldıkları halde tekrar geri dönüp eşkiyalık yapmaları hakkında.

MD. 103 s. 20 hk.109

Erzurum kazası naibine ve yeniçeri zabiti Hacı İsmail'e:

Sefer vakti gelmesine rağmen Edirne sahrasında olunması gerektiği halde henüz görev yerine gelmeyen yeniçeri, topçu, cebeci, top arabacısı ve oturak ve korucuların bir an evvel görev mahallerine gelmeleri hakkında.

MD. 103 s. 40 hk. 263.

Erzurum Eyaleti'nin zeamet ve timar sahipleri malından havale olunan miktarın tahsil edilmesi hakkında.

MD. 103 s. 42 hk. 273.

Erzurum valisine, Trabzon beylerbeyine, Karahisar sancağı mutasarrıfına ve Bazarsuyu kadısına:

Bölgede ahaliye zulmeden eşkiyanın defedilmesi hakkında.

MD. 103 s. 42 hk. 274.

Erzurum valisine, Trabzon beylerbeyine, Karahisar sancağı mutasarrıfına ve Bazarsuyu kadısına:

Civarda halka muhtelif zulümleri tesbit edilen eşkiyanın hakkından gelinmesi için isticlal hükmü.

MD. 103 s. 47 hk. 313.

Erzurum Eyaleti cizyedarı olan Fazlı'ya:

Miri kalyonlar neferatının recec, reşen ve lezez mevacipleri için gereken meblağın cizye malından havale veya poliçe edilerek kapudan Yusuf Paşa'ya teslimi hakkında.

MD. 103 s. 47 hk. 316.

Erzurum valisine ve İspayrıd kadısına:

Rüşvet, yöneticilerin işlerine müdahale etme ve yolsuzluk gibi suçları işledikleri tespit edilen kişilerin cezalandırılmaları hakkında.

MD. 103 s. 56 hk. 377.

Erzurum'dan İstanbul'a gelene kadar kadılara ve önce Erzurum muhafazasında yeniçeri zabiti olan Salih'e ve kazalardaki yeniçeri serdarlarına:

Kazalarda bulunan yeniçeri, cebeci, topçu ve çalıkların sefer için bir an önce gönderilmeleri hakkında.

MD. 103 s. 74 hk. 521.

Üsküdar'dan Erzurum'a varıncaya kadar yol üzerindeki kadılara:

Bayburd ileri gelenlerinden Hacı Yakub ve Erzurum celeplerinden Seyyid Hamza'nın acilen İstanbul'a gitmesi hakkında.

MD.104 s. 13 hk. 67.

Erzurum ve Çıldır beylerbeylerine:

Memalik-i Mahrusa'ya bağlı Açıkbaz vilayetinin Aleksandra'ya verilmesi hakkında.

MD.104 s. 14 hk. 75.

Erzurum beylerbeyi Halil'e ve Çıldır beylerbeyi Salih'e:

Açıkbaz vilayetinin Aleksandra'ya ibkası hakkında.

MD.104 s. 20 hk. 101.

Erzurum beylerbeyine:

Açıkbaz Meliki Aleksandra'nın görevine başlaması hakkında.

MD.104 s. 24 hk. 114.

Erzurum beylerbeyi Halil' ve Çıldır beylerbeyi Salih'e:

İslamı kabul edip daha sonra dönen Kartil Gürcülerinden Erçil ve kardeşinin yakalanarak İran elçisine teslim edilmesi hakkında.

MD.104 s. 24 hk. 115.

Edirne'den Erzurum Karsı'na kadar yol üzerinde olan vüzera, mirimiran, mirliva ve kadılara, mütesellimler kethüdalarına, yeniçeri serdarlarına, ayan-ı vilayet ve sair işlerine:

İran şahının elçisi olarak gelen Kelb Ali'nin karşılanması, uygun bir mahalle yerleştirilmesi ve güvenli bir şekilde ulaşımının sağlanması hakkında.

MD.104 s. 28 hk. 133.

Erzurum beylerbeyine, Erzurum, Erzincan ve Kemah kadılarına, adı geçen kazaların ayan-ı vilayet ve iş erlerine:

Kemah Kalesi karşısında ve Fırat nehri üzerinde bulunan harap olmuş köprü'nün yeniden inşa edilmesi hakkında.

MD. 104 s. 21 hk. 144.

Erzurum beylerbeyi Halil Paşa'ya:

Acem memleketinden firar eden Erçil ve Görkin'in İran elçisine teslim edilmesi hakkında.

MD. 104 s. 25 hk. 154.

Erzurum valisi vezir Ali Paşa'ya:

Acem memleketinde eşkiyalık faaliyetlerinde bulunan Erçil ve Görkin'in yakalanarak İran şahının elçisine teslim edilmesi hakkında.

MD. 104 s. 43 hk. 181.

Erzurum'dan Edirne'ye kadar olan kadılara:

Erzurum Edirne'ye gelecek olan hazinenin güvenliğinin sağlanması için gönderilen yol hükmü hakkında.

MD. 104 s. 44 hk. 183.

Erzurum kadısına, Erzurum'un sair ağaları ve dizdarına:

Erzurum beylerbeyi Halil Paşa'nın cezalandırılması hakkında.

MD.104 s. 44 hk. 184.

Erzurum kadısına:

Erzurum eski beylerbeyi Halil Paşa'dan kalan bütün mal varlığına el konulması hakkında.

MD.104 s. 252 hk. 355.

Erzurum valisine:

Erçil ve Görkin'in İran elçisine teslim edilmesi hakkında.

MD. 104 s. 252 hk. 356.

Erzurum valisine:

Erçil ve kardeşinin yakalanıp Açıkbaş memleketine götürülmesi hakkında.

MD.104 s. 105 hk. 471.

Erzurum valisi vezir Paşa'ya ve Erzurum kadısına:

Şeyhli ve Bahtiyar adlı nahiyelerde yaşayan tımarlı sipahiler ahaliye kötülük edip eşkiyalık yaptıklarından dolayı davaları görülerek kalebend edilmeleri hakkında.

MD.104 s. 111 hk. 516.

Erzurum muhafazasında ağa vekili olan otuz dokuz cemaatinin çorbacısı Ömer'e:

Sefere katılmayan yeniçerilere dirlik ve yeniçerilik iddia ettirilmemesi, sefere memur yeniçerilerin nevrüzde Edirne sahrasında bulundurulması hakkında.

MD. 104 s. 111 hk. 517.

Erzurum mollasına ve ağa vekili olan Ömer'e:

Sefere katılmayıp kendilerini yeniçeri olarak tanıtan eşkiyaların yakalanması hakkında.

MD.104 s. 140 hk. 617.

Edirne'den Anadolu'nun sol kolu nihayeti Erzurum'a kadar yol üzerinde bulunan kadılara ve kethüdayerlerine:

Bazı İslam bölgelerinin düşman tarafından istila edilmesi üzerine nevruz da düşman üzerine bir sefer yapılması kararlaştırılmıştır. Bu sefere memur olan askerin nevruzda Edirne sahrasında orduya katılıp hazır bulunmaları hakkında.

MD.104 s. 142 hk. 622.

Erzurum eyaletindeki kadılara, Erzurum'da bulunan ulema, suleha ve erbab-ı seyf ve'l-mücahidine, Erzurum Kalesi muhafazasında ağa olan Ömer'e, Eyalette bulunan yeniçeri serdarlarına, ocak ihtiyarları, vilayet ayanları ve işerlerine:

Sefer için bin beş yüz süvari asker ihraç edilerek nevruzda Edirne sahrasında mevcut bulundurulması hakkında.

MD. 104 s. 166 hk. 702.

Erzurum valisi'ne:

Açıkbaş memlketine Aleksandra'nın oğlu Mamoka atandığından Erçil'in saldı halinde kendisine yardım edilmesi hakkında.

MD. 104 s. 213 hk. 959.

Erzurum valisi vezir Ali Paşa'ya:

Hududun Erçil'in istilasına karşı korunması hakkında.

MD. 104 s. 207 hk. 965.

Erzurum valisine, kadısına ve Karahisar-ı Şarki kadısına:

Karahisar-ı Şarki ahalisinden olup eşkıya ile işbirliği yapıp reaya'ya kötülük eden Emir Yusuf oğlu Hasan'ın davasının tekrar görülmesi hakkında.

MD.104 s. 213 hk. 993.

Anadolu'nun sol kol nihayeti olan Erzurum'a kadar olan kadılara ve kethüdayerlerine:

Düşmanın bazı bölgeleri işgal etmesi dolayısıyla bütün Müslümanlar üzerine cihad farz olup verilen fetva ve hatt-ı hümayun gereğince altı bölük halkının evlerinden ihraç edilerek vaktinde Edirne sahrasına gönderilmesi ve verilen emre uymayanların cezalandırılması hakkında.

MD. 104 s. 234 hk. 1094.

Erzurum mollasına, vilayet ileri gelenlerine:

Erzurum Kalesi'nde mahpus olup Arap Salih oğulları diye bilinen Osman ve Mustafa adlı şakilerin durumunun mahallinden teftiş edilmesi hakkında.

MD.104 s. 262 hk. 1202.

Erzurum valisi vezir Ali Paşa'ya:

Ulus ekradının, yaylaklarına geliş gidişlerinde kaza ahalisine ve yolculara zarar vermelerinin engellenmesi hakkında.

MD.104 s. 263 hk. 1204.

Erzurum valisi vezir Ali Paşa'ya:

Açıkbaş memleketi hâkimi Aleksandra Erçil'e karşı yardım talebinde bulunursa kendisine destek verilmesi hakkında.

MD. 105 s. 21 hk. 54.

Erzurum valisine ve mollasına:

Vilayet ahalisine kötülük yapan eşkiyaların yakalanıp hapsedilmeleri hakkında.

MD. 105 s. 37 hk. 144.

Erzurum valisi Mehmed Paşa'ya:

Eyalet askerlerinin tam donanımlı yivili tüfenklerle vakti gelince Edirne sahrasına gönderilmek üzere hazır edilmeleri hakkında.

MD. 105 s. 49 hk. 200.

Erzurum valisine, kadısına, ayan-ı vilayet ve is erlerine:

Düzenlenmesi planlanan sefer için eyalet askerlerinin tam donanımlı bir şekilde Edirne sahrasında gönderilmek üzere hazır bulundurulmaları hakkında.

MD. 105 s. 104 hk. 367.

Anadolu'nun sol kol nihayeti olan Erzurum'a:

Kararlaştırılan sefer için toplanan askerlerin Edirne sahrasında olması hakkında.

MD. 105 s. 106 hk. 376.

Erzurum valisi vezir Mehmed Paşa'ya:

Çıldır Beylerbeyi Salih Paşa için Divan-ı Hümayun'a gönderilen şikâyetin araştırılması hakkında.

MD. 105 s. 109 hk. 382.

Erzurum muhafazasında yeniçeri zabiti olan Abdullah'a:

Yapılması kararlaştırılan sefer için toplanacak olan süvari askerlerinin Edirne sahrasında bir an önce bulunmaları hakkında.

MD. 105 s. 90 hk. 383.

Erzurum muhafazasında yeniçeri zabiti olan Abdullah'a:

Askerin bir an önce Edirne sahrasına gönderilmesi hakkında.

MD. 106 s. 17 hk. 29.

Erzurum valisine ve kadısına:

Dini vazifelerini yerine getirmek için hacca giden hacıların yol güvenliklerinin sağlanması hakkında.

MD. 106 s. 26 hk. 47.

Zile, Hüseyinabad, Ortapare, Sarkipare, Karahisar-ı Şarki, Erzurum ve bağlı bulunduğu yerlerde bulunan kethüdayerilerine, silâhdar serdengeçtileri tahririne memur olan Ali ile Mehmed'e:

Sefer-i Hümayun için Edirne'ye asker toplanarak sevk edilmesi hakkında.

MD. 106 s. 49 hk. 153.

Erzurum Eyaleti'nde bulunan kadılara ve vilayet ayanlarına:

Anadolu'da bulunan vezirler, beylerbeyleri, sancakbeyleri, mütesellimler, voyvodalar, mukataaların mültezimleri ve zabitlerden halka ahaliye kötülük eden kişilerin tespit edilip cezalandırılması hakkında.

MD. 106 s. 56 hk. 197.

Erzurum Valisi Vezir Mehmed Paşa'ya:

Edirne sahrasında hazır bulunan orduya katılması hakkında.

MD. 106 s. 77 hk. 275.

Erzurum valisi vezir Mehmet Paşa'ya:

Açıkbaş meliki Aleksandra'nın suistimallerinden dolayı azledilmesi hakkında.

MD. 106 s. 77 hk. 276.

Erzurum valisi vezir Mehmet Paşa'ya:

Tuğ-ı Hümayun akçesinin biran önce gönderilmesi hakkında.

MD. 105 s. 108 hk. 380.

Erzurum valisi vezir paşaya ve kazalarında naibüşşer olan zata:

Hınıs karyesinde asker olduklarını söyleyip reya'ya kötülük yapan eşkiyaların yakalanarak cezalandırılmaları hakkında.

MD. 106 s. 110 hk. 388.

Üsküdar'dan Anadolu'nun sol kol nihayeti olan Erzurum'a kadar bulunan kadılara ve kethüdayerlerine:

Sefere katılması için emir gönderilmişken henüz kimsenin katılmadığı ve nevruzdan önce toplanılması hakkında.

MD.106 s. 266 hk. 1024.

Erzurum Eyaleti'nde bulunan vilayet alaybeylerine:

Eyalette geride kalan mühimmatın orduya gönderilmesi hakkında.

MD.106 s. 301 hk. 1186.

Erzurum sancağında Bayburd, Kızıuçan ve Tercan kadılarına:

Seferde katılıp memleketine geri dönen neferatın rencide edilmemesi hakkında.

MD. 106 s. 314 hk. 1258.

Erzurum valisi vezir Mustafa Paşa'ya:

Eski Çıldır Beylerbeyi Salip Paşa'nın ahaliye zulmedip Erçil ile işbirliği yapmasından dolayı hakkından gelinmesi ve yerine Oltu Sancakbeyi Yusuf Paşa'nın tayin edilmesi hakkında.

MD. 106 s. 314 hk. 1259.

Gerekli görev değişiklikleri yapılarak Kartil Gürcülerinden Erçil'in bölgeden kovulması hakkında.

MD. 106 s. 316 hk. 1263.

Erzurum valisi vezir Mustafa Paşa'ya:

Kelkitli olarak tanınan şahıs ferman olmadığı halde Erçili'yi Açıkbaş meliki olarak tayin etmeye cesaret ettiğiinden Asitane-i Saadet'e ihzarı hakkında.

MD. 106 s. 334 hk. 1302.

Erzurum valisine ve Erzurum ile Erzincan naiblerine:

Erzincan müftüsü Seyid İsmail'in evini basıp kötülük yapanların yakalanıp cezalandırılmaları hakkında.

MD. 106 s. 337 hk. 1313.

Erzurum mutasarrıfı olan paşaya ve Karahisar-ı Şarki kadısına:

Habsamana kazası sakinlerinden olup ahaliye zarar veren şahısların yakalanıp Karahisar kalesinde hapsedilmeleri hakkında.

MD. 106 s. 363 hk. 1390.

Erzurum valisine:

Erzurum Gümrükçüsü olan Mehmet ile gönderilen hazinenin güvenliğinin sağlanması hakkında.

MD. 106 s. 365 hk. 1397.

Erzurum naibine:

Devlet-i Aliyye'ye gelen Acem müftüsünü sınıra kadar götürmekle görevli Süleyman Çavuş'un İstanbul'a dönmesi hakkında.

MD. 106 s. 373 hk. 1422.

Erzurum valisi vezir Mustafa Paşa'ya, kadılarına, vilayet ayanlarına ve işerlerine:

Diyarbakır ve Mardin taraflarından yaylanmak için gelen aşiretlerin eşkiyalık faaliyetlerinde buldukları hakkında.

MD. 106 s. 374 hk. 1425.

Erzurum valisine:

Sahte belge ile Ağakes sancağını zabteden Çelebi Osman'ın Asitane-i Saadet'e izharı hakkında.

MD. 106 s. 374 hk. 1427.

Erzurum valisi vezir Mustafa Paşa'ya:

Erzurum'un altı binden aşağı olan timarlarının çoğunun çürük ve sahiplerinin fakir olması nedeniyle berat yenilemeye gelmelerinin mümkün olmadığı hakkında.

MD. 106 s. 375 hk. 1429.

Erzurum'da bulunan yeniçeri zabitine:

Hınıs isimli mahallede ahaliye zulmeden ve yeniçerilik iddiasında bulunan şahısların tespit edilerek bölgeden uzaklaştırılmaları hakkında.

MD. 108 s. 23 hk. 81.

Erzurum valisi vezir Mustafa Paşa'ya ve eyalette bulunan Bayburd, Karahisar-ı Şarki ve Milan kadılarına:

Açılan sefere katılmak üzere deftere kayıtlı sipah ve silahdarın eşkinci olarak sefere katılmaları hakkında.

MD. 108 s. 41 hk. 129.

Erzurum Eyaleti'nde bulunan kadılarına:

Menzillere gelip ellerinde tuğralı ferman bulunan ulaklara menzil bargiri verilmesi hakkında.

MD. 108 s. 49 hk. 167.

Erzurum valisine:

Erzurum'da bulunan timar ve zeamet toprak sahiplerinin ellerindeki beratlarla göre mal bedellerinin tahsil edilmesi hakkında.

MD. 108 s. 49 hk. 169.

Erzurum valisine:

Erzurum'da bulunan timar ve zeamet sahiplerinin bedellerinin toplanmasına Ebubekir adlı kişinin tayin edilmesi hakkında.

MD. 108 s.110 hk. 451.

İstanbul'dan Anadolu'nun sol kol nihayeti Erzurum'a kadar olan Kadılara ve zikrolunan kazalardaki Kethüdayerlerine, vilayet ileri gelenlerine ve işerlerine:

Padişahın bizzat katılacağı bahardaki seferde çok fazla askere ihtiyaç olduğundan, kaza ve köylerde bulunan timar ve zeamet sahiplerinden, sipah ve silâhdarlardan sefere çıkmakla mükellef olanların tamamının Davutpaşa sahrasında hazır bulunmak üzere gönderilmesi ve sefere katılmaktan kaçınanların ise şiddetle cezalandırılması hakkında.

MD. 108 s.116 hk. 480.

Erzurum mollasına:

Erzurum eyaleti Abdülbaki Paşa'ya verildiği için bütün gelirlerinin mütesellimi olarak Eyüp'ün tayin edilmesi hakkında.

MD. 108 s.116 hk. 481.

Erzurum Kadısına:

Erzurum Eyaleti Abdülbaki Paşa'ya verildiğinden eyaletin bütün gelirlerinin Eyüp adlı mütesellim tarafından toplanması hakkında.

MD. 108 s. 139 hk. 603.

Erzurum valisine:

Acem diyarından gelip hac vazifelerini yapmak üzere Mekke ve Medine'ye gidecek olan İran'lı hacıların güvenliklerinin sağlanması hakkında.

MD. 108 s. 153 hk. 655.

Erzurum valisi Abdülbaki Paşa'ya:

Açıkbaş memleketinde istila hareketinde bulunan Kartil Gürcülerinden Erçil ve Görkin'in yaptığı kötülükleri durdurmak için Erzurum, Kars, Çıldır ve Van ayaletindeki askerlerinden destek alınması hakkında.

MD. 108 s. 153 hk. 656.

Erzurum valisine:

Açıkbaş memleketinde karışıklık çıkaran Gürcü Erçil ve Görkin'in ele geçirilmesi hakkında.

MD. 108 s. 155 hk. 666.

Erzurum Eyaleti'nde bulunan sancakbeylerine:

Erzurum valisi Abdülbaki Paşa'nın Erçil ve Görkin üzerine yaptığı askere harekâta destek verilmesi hakkında.

MD. 108 s.186 hk. 787.

Erzurum valisi Abdülbaki Paşa'ya:

Erzurum Eyaletinde bulunan timar ve zeamet sahiplerinin ellerinde bulunan tevcih beratlarını yenilemeleri hakkında.

MD. 108 s. 216 hk. 930.

Erzurum yeniçeri zabıtine:

Oda ve bölükleri sefere veya serhaddeki kale muhafazasına memur edilmiş yeniçeri erlerinin Erzurum'da tutulmayarak odalarının bulunduğu yere gönderilmeleri hakkında.

MD. 108 s. 221 hk. 946.

Erzurum valisine ve mollasına:

Göl sancağı mutasarrıfı Mehmet'in sancakta bulunan Ekrad taifesinden fazla vergi almaması hakkında.

MD. 108 s. 222 hk. 948.

Erzurum valisine ve mollasına, Ahıska kadısına:

Ahıska reayasından fazla cizye talep eden Ahıska cizyedarı Ömer'in mahkeme edilerek ahaliye zulmüne mani olunması hakkında.

MD. 108 s. 222 hk. 950.

Erzurum valisi vezir Abdülbaki Paşa'ya ve Erzurum kadısına:
Hınıs kazası ahalisinden belirlenenden fazla vergi alan sancakbeyi ve kadının mahkemeye çıkarılması hakkında.

MD. 108 s. 240 hk. 1019.

Erzurum valisi vezir Abdülbaki Paşa'ya:
Pasin sancağında bulunan padişah haslarında zeamet ve tımar sahibi olan Ali ve Hasan'ın askerleriyle birlikte orduya katılması hakkında.

MD. 108 s. 244 hk. 1045.

Erzurum valisi vezir Abdülbaki Paşa'ya ve Erzurum kadısına:
Erzurum sakinlerinden olup devlet işlerine müdahale edip vergi toplanmasını engelleyen Kaçaroğlu Ali'nin Ahıska'ya sürülmesi hakkında.

MD. 108 s. 249 hk. 1063.

Anadolu'nun sol kol nihayeti olan Erzurum'a kadar yol üzerinde bulunan kadılara:

İlan edilen sefere katılmak üzere kazalarda oturan sipah ve silahdar ocakları defterlerinde kayıtlı olan askerlerin çıkarılarak orduya gönderilmesi hakkında.

MD. 108 s. 273 hk. 1155.

Erzurum valisine:
Kiğı madeninde işlenmiş olan yuvarlakların vakit geçirmeden İstanbul'a gönderilmesi hakkında.

MD. 108 s. 274 hk. 1156.

Erzurum valisine:
Kiğı madeninden İstanbul'a gönderilen yuvarlakların kalitesiz ve kullanılmayacak halde olduğundan maden emininden tanzim edilmesi hakkında.

MD. 108 s. 398 hk. 1672.

Erzurum ve Trabzon sancaklarında bulunan kadılara ve zikrolunan kazalardaki vilayet ileri gelenlerine ve iş erlerine:

Azak tarafındaki Kers, Taman, Temrek ve o bölgede yer alan kalelerin savunması önemli olduğundan Erzurum ve Trabzon kazalarından bin iki yüz yeniçeri toplanarak gemilerle bölgeye aktarılması hakkında.

MD. 109 s. 20 hk. 87.

Erzurum valisine ve Erzincan kadısına:

Erzincan kalesi dizdarının arzı üzerine ferman ve mahkeme yapılmadan hiç kimsenin hapsedilmemesi hakkında.

MD. 110 s. 28 hk. 115.

Erzurum valisine ve kadısına:

Mahkeme davaları görüşülecek şirret kişilerin gerektiğinde hapsedilmeleri hakkında.

MD. 110 s. 80 hk. 346.

Anadolu'nun sol kolunda Bolu'dan Erzurum'a varınca kadı, mütesellim, voyvoda, ayan-ı vilayet ve işerlerine:

Eşkiyanın defiiyle sefer görevi olmayan bütün güç ve kuvvet sahibi halkın memur edilmesi hakkında.

MD. 110 s. 110 hk. 455.

Erzurum valisi vezir Abdülbaki Paşa'ya:

Acısu boğazında inşa edilen kalenin korunmasında Trabzon, Kemah ve Erzincan sancakbeylerinin askerleriyle birlikte görevlendirilmesi hakkında.

MD. 110 s. 142 hk. 640.

Erzurum valisine:

Bazarsuyu kazasında evleri basarak eşkiyalık yapan kişilerin yakalanarak hapsedilmesi hakkında.

MD. 110 s. 163 hk. 746.

Erzurum valisi Abdülbaki Paşa'ya:

Tüccar Mustafa'nın şikâyetinin dikkate alınması hakkında.

MD. 110 s. 195 hk. 908.

Erzurum valisine ve kadısına:

Kalebend olan hükümlülerinin yeniden mahkeme edilmesi hakkında.

MD. 110 s. 215 hk. 961.

Erzurum valisi vezir Abdülbaki Paşa'ya:

Rakka civarından göç edip iskan edilen aşiret mensuplarının karışıklık çıkarması hakkında.

MD. 110 s. 219 hk. 979.

Erzurum valisi vezir Abdülbaki Paşa'ya:

Taman muhafızı vezir Ali Paşa'nın yerine görevlendirilmesi hakkında.

MD. 110 s. 223 hk. 996.

Erzurum Eyaleti'nde bulunan kadılara, eimme ve huteba, yeniçeri serdarlarına, ocak ihtiyarlarına ve vilayet ileri gelenlerine:

Özi'de bulunan Taman kalesinin düşman istilasından kurtulması için gerekli askeri desteğin sağlanması hakkında.

MD. 110 s. 234 hk. 1050.

Erzurum yeniçeri zabıtine ve Erzurum gümrükçüsüne:

Acu kalesinin güvenliğinin sağlanması için Erzurum askerlerinin görevlendirilmesi hakkında.

MD. 110 s. 239 hk. 1089.

Erzurum mollasına, asker ihracıyla görevli Orta Çavuş Ebubekir'e:

Serdengeçti ağası vesair kişilerin sürücülerin bayrak verilmesi teklifini kabul etmeyerek fesat çıkardıkları hakkında.

MD. 110 s. 258 hk. 1187.

Erzurum valisi vezir Abdülbaki Paşa'ya:

Kerş, Taman hâkimi vezir Ali Paşa'nın yerine tayin edilmesi hakkında.

MD. 110 s. 261 hk. 1201.

Edirne'den Anadolu'nun sol kol nihayeti olan Erzurum' kadar olan kadılara:

Kazalarda bulunan altıbölük halkının sefer için Edirne sahrasında orduya katılması hakkında.

MD. 110 s. 262 hk. 1209.

Erzurum mütesellimi olan Hasan Paşa'ya:

Erzurum Eyaleti mutasarrıfı vezir Abdülbaki Paşa'nın Kerş ve Taman muhafızı olarak atanacağı için kapı halkınında ona katılması hakkında.

MD. 110 s. 269 hk. 1239.

Edirne'den Erzurum'a kadar yol üzerinde bulunan kadılara:

Derviş Süleyman'ın yaptığı ilim yolculuğundan sonra memleketine güvenli bir şekilde dönmesi hakkında.

MD. 110 s. 293 hk. 1331.

Erzurum mütesellimi Hasan'a:

Kerş ve Taman civarının düşmandan korunması için eyalette bulunan askerlerin vezir Abdülbaki Paşa'ya katılması hakkında.

MD. 110 s. 391 hk. 1715.

Vezir Abdülbaki Paşa'ya:

Civar kalelere yaptığı tayinlerin bilgisinin merkeze bildirilmesi hakkında.

MD. 110 s. 400 hk. 1762.

Erzurum valisine:

Acem ve Osmanlı hacılarının yollarda haksız vergiye tâbi tutulmaması hakkında.

MD. 110 s. 403 hk. 1770.

Erzurum Beylerbeyi'ne, Erzurum ve Halep kadılarına:

Acem ve Osmanlı hacılarının yolculukları sırasında güvenliklerinin sağlanması hakkında.

MD. 110 s. 411 hk. 1804.

Erzurum valisine:

Acem memleketinden gelen hacıların ve tüccarların geliş gidişlerinde haksız vergi alınması ve rencide edilmemesi hakkında.

MD. 110 s. 427 hk. 1880.

Erzurum Eyaleti'ndeki sancakbeylerine:

Açıkbaş Melikliği önceki melik Aleksandra'nın büyük oğluna tevcih olduğundan kardeşinin kendi yanında rehin kalması, gelis gidislerinin gözetimde tutulması ve kendine yardımcı olunması hakkında.

MD. 110 s. 428 hk. 1882.

Erzurum Eyaleti'ndeki alaybeylerine:

Açıkbaş Melikliği önceki melik Aleksandra'nın büyük oğluna tevcih olduğundan kardeşinin kendi yanında rehin kalması, geliş gidişlerinin gözetimde tutulması hakkında.

MD. 110 s. 449 hk. 1984.

Erzurum mollasına, yeniçeri zabiti Ömer'e:

Yeniçeri çavuşu olduklarını söyleyip mahkeme kararlarına karşı çıkanlar hakkında.

MD. 110 s. 515 hk. 2370.

Erzurum valisine, kadısına ve yeniçeri zabiti Ömer'e:

Tımar sahibi Sipahi Mehmed'e yeniçerilik iddiasıyla kötülük eden Hasan'ın yakalanarak hapsedilmesi hakkında.

MD. 110 s. 523 hk. 2417.

Erzurum valisine, Habsamana ve Karahisar kadılarına ve dizdarına:

Habsamanalı Çukadaroğlu, sefere giden timar ve zeamet askerlerinin erzak ve eşyalarını yağmalayıp diğer suçları işlediğinden kalebend olunması hakkında.

MD. 110 s. 541 hk. 2516.

Erzurum mollasına ve vilayet ileri gelenlerine:

Erzurum Ağası Salih'in kardeşi ve işbirlikçi eşkiyaların, yeniçerilik iddiasında oldukları ve sefere gelmediklerinden cezalandırılmaları hakkında.

MD. 110 s. 548 hk. 2549.

Erzurum valisine:

Koyulhisar ve Habsamana kazasında evleri basıp kadınlara tecavüz eden eşkiyaların yakalanması hakkında.

MD. 110 s. 652 hk. 3005.

Erzurum ve Diyarbakır valilerine:

Maden de çalışan ahali üzerine saldıran Kiğı sancağı Ulus aşireti Milli ve Türkmen cemaati eşkiyalarının yakalanması hakkında.

MD. 110 s. 673 hk. 3109.

Erzurum valisine:

Malazgirt sancakbeyliği Hüseyin'in üzerinde iken Bayezid kalesi sancakbeyi İbrahim'in adamları tarafından kalesine yapılan baskına sancakbeyinin müdahalesi olup olmadığının araştırılması hakkında.

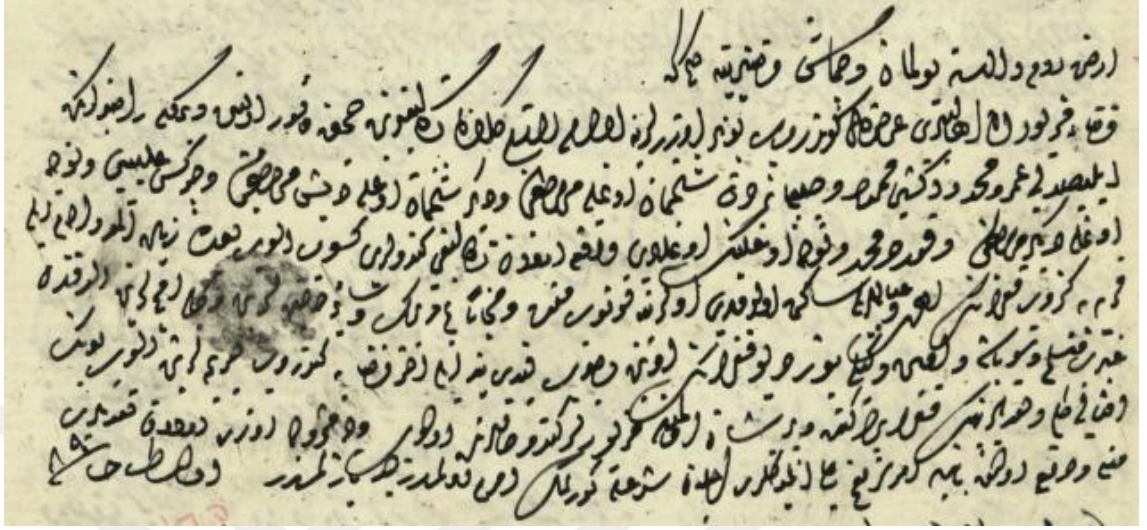
MD. 110 s. 676 hk. 3125.

Erzurum valisine, kadısına, yeniçeri zabitine, Tercan naibine:

Yeniçeri Hüseyin'in yeniçerilik iddiasında bulunan Maksud'u işledikleri suçlardan dolayı şikâyeti üzerine anılan şahsın yeniçeri zabiti marifetiyle tutuklanarak yargılanması hakkında.

2. Hüküm Örnekleri ve Transkripsiyonları

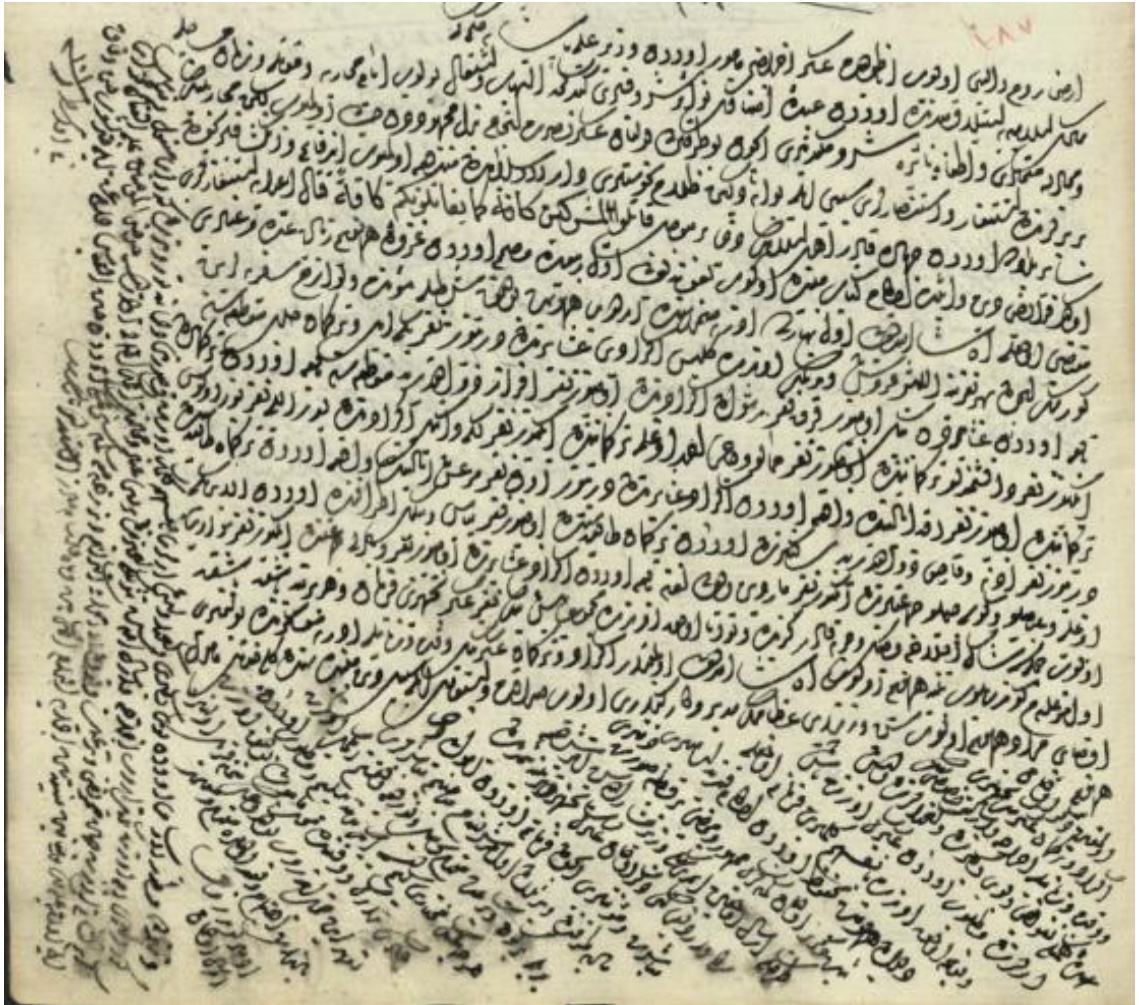
Ek 1. MHD 96, s.71, hk. 364.

Erzurum, Pulman ve Çemaş ahalisi vergilerini vermeye razı iken İlbasanlı Ömer ve diğerlerinin ahaliden fazladan akçe talep etmesi hakkında Erzurum Valisine, Pulman ve Çemaş Kadılarına hüküm ki:

Kazâ-i mezburan ahalileri arz-ı hâl gönderüp bunlar üzerlerine edâsı lâzım gelen tekâlîflerin cem'ine memur olanlara virmeğe razılar iken İlbasanlı Ömer ve Mehmed ve Ekşi Mahmud ve Çapanır'dan Süleyman oğlu Mustafa ve diğer Süleyman oğlu Dişi Mustafa ve Çerkes Ali ve Kocaoğlu diğer Mustafa ve Kurd Mehmed ve Kocaoğlu'nun oğulların vâki olan tekâlîfi kendüleri kesüp alup ba'dehu ziyâde atlu ve âdem ile karyeye getürüb fukarânın ehl ü iyâlleriyle sâkin oldukları evlerine konup müft ü meccanen yem ve yemek ve sâir zahîrelerin ve küllî akçaların aldudkan gayrı mütesellim ve subaşı ve emîn-i vekîliyiz deyü fukaranın evin basup kayd-ı bend ile âhar kazâyagötürüp cerîmelerin alup bunun emsâli zulm ve te'addîlerinden fukarâ perâkende veperîşân olmağla mezbûrlar kendü hallerinde olup vech-i meşrûh üzre olan te'addîlerimen' u def olunmak bâbında emr-i şerîfim recâ eyledükleri ecilden şer'le görülmek emrim olmuşdur deyü yazılmışdır.

Fi evâsıt-ı Câ sene 1089

Erzurum Valisi olub Anadolu'da asker ihrâcına me'mur olan Vezir Ali Paşa'ya hüküm ki:

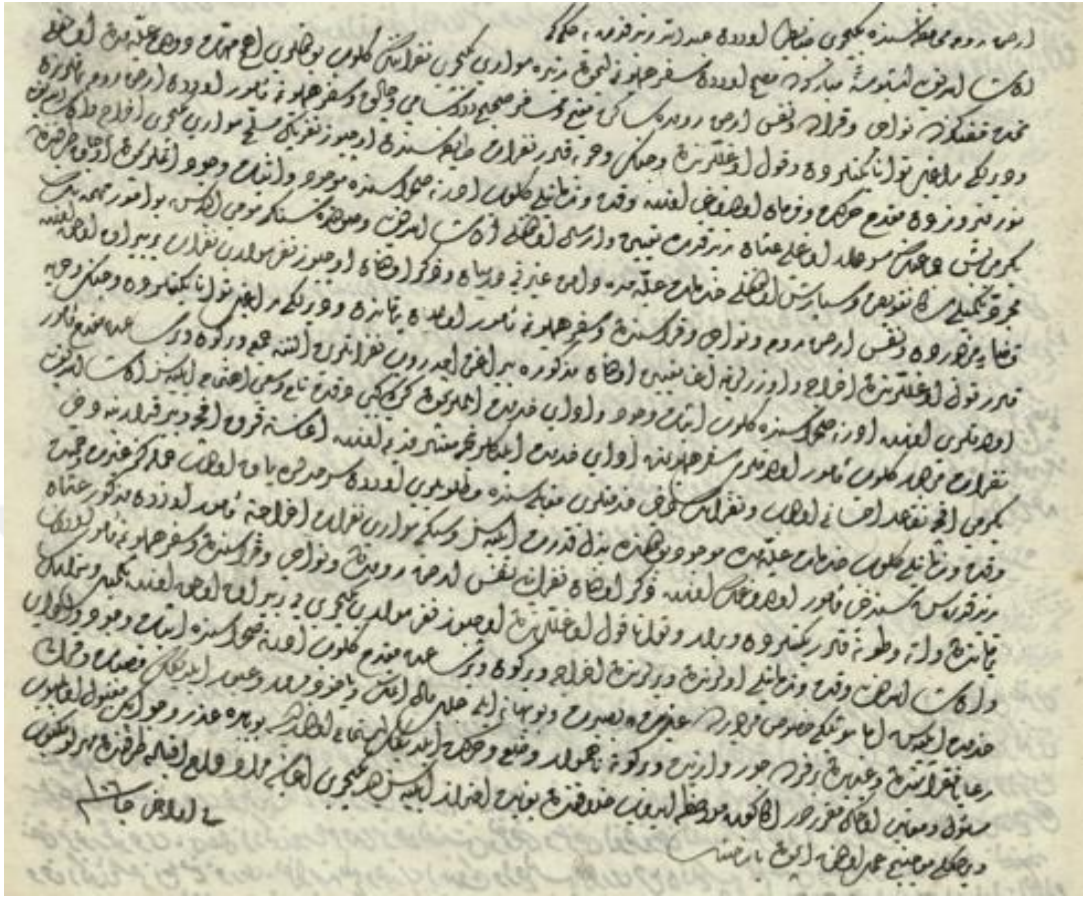
Memâlik-i İslâmiyye'ye istilâ kasdında olan abede-i asnâmın nevâ'ir-i şerr ve fesâdı iltihâb ve işti'âl bulub eyyâm-ı muhârebe ve mukâtele ve zamân-ı müsâcele ve mücâdele mütemâdî ve itfâ-i nâire-i şerr ve mekîdetleri için bu tarafda bulunan askeri nusret-encâm bezl-i mechuddan hâlî olmayub lâkin muhâribînin birbirlerinden istinfâr ve istinsârları sebebi ile bu âna değin zalâm-ı nühûsetleri dâru'l-'islâm'dan mündefî' olmayub indifâ' ve inkişâfları için sâir bilâdda olan cihâda kâdir ahâlînin dâhi bermûceb-i "Kâtîlü'l-müşrikîne kâffeh ke-mâ yükâtîlûneküm kâffeten" kıtâl-ı a'dâyâ istinfârları evked-i ferâiz-i dîn ve esbet-i ahkâm-ı kitâb-ı mübînden olub bi-'avnihî Te'âlâ evvel-i rebî'de müsammem olan ğazve-i hümayûnum ziyâde 'udde ve 'atâdı müktezî olmağla İn-şa'allâhu Te'âlâ evvel-i bahârda Edirne sahrâsında orduy-

hümayûnumda bulunmak şartıyla ma'ûnet ve levâzim-i seferiyyelerin görmek için beher neferine ellişer ğuruş virilmek üzere Kilis Ekrâdı 'aşâirden dört yüz nefer beği ile ve Türkmân-ı Haleb mukâta'asına tâbi' olan 'aşâirden bin üç yüz kırk nefer Rişvan Ekrâdından üç yüz nefer ifrâz-i Zü'l-kadriyye mukâta'asına tâbi' olan Türkmândan iki yüz nefer Danişmendlü Türkmânından üç yüz nefer Mamalu ve Hacıahmedoğlu Türkmânından iki yüz nefer Lekvanik Ekrâdından yüz elli nefer Bozulus Türkmânından üç yüz nefer Rakka eyâletinde vâki' olan Ekrâd-ı 'aşâirden dört yüz on nefer Mar'aş eyâletinde vâki' olan Türkmân tâ'ifesinden dört yüz nefer Adana ve Kars Zü'l-kadriye sâkinlerinden olan Türkmân tâifesiinden üç yüz nefer Payas ve Belin etrâfında olan Alaybeği oğlu ve Abacılı ve Kösecilü cemâ'atından iki yüz nefer Mardin Dayılığına tâbi' olan Ekrâd-ı 'aşâirden üç yüz nefer ve Beğdilü cemâ'atından iki yüz nefer süvâri olub cümlesi şâkiyyü's-silâh ve cenk ve harbe kâdir güzîde ve tuvânâ olmak üzere mecmû'an beş bin nefer asker techîzi fermân ve her birine başka başka evâmir-i 'Aliyyem gönderilub tenbîh-i hümayûnum olub İnşallâhu Te'âlâ ol mikdâr Ekrâd ve Türkmân askerinin vakt u zamânıyla Edirne mu'askerinde bulunmaları aksây-ı murâd-ı hümayûnum olub sen vüzerây-ı 'izâmımın müdebbir ve kâr-ı güzârı olub sadâkat ve istikâmet ile sebîl-i dîn-i mübîninde küllî hizmet me'mûl-i hümayûnum olmağın zikr olunan Ekrâd ve Türkmân askerinin techîzi vakt ve zamanıyla ihrâc ve irsâl husûsu senin uhde-i himmetine tefvîz ve boy beğlerinden ve Kethudalarından iş erlerinden matlûb olan askerin üzerinde baş ve buğ olmak üzere bienfûsihim gelmeleri fermânım olmağla dîvân-ı hümayûnumda mahfûz olan ahkâm kaydlarında esâmîleri sebt ve zikr olunan kimesnelerin memhûr ve mümzâ bir kıt'a sûret-i defteri tarafına irsâl olunmağın imdi sen ki vezîr muşârun ileyhsin emr-i şerîfim sana vardığı gibi zikr olunan askerin techiz ve tertibine şimdiden mübâşeret ve me'ûnetleri için fermânım olan emvâl dâhi mâliye tarafından virilen evâmir-i şerîfem mücibince mübâşirleri yediyle bir gün ve bir sâ'at mukaddem tahsîl ve tevzi' ve taksîm eylemek üzere her cemâ'atin muhtârı kim ise ânın yedine teslim ve matlûb olan askerin tedârükü ve vaktinde mahall-i me'mûrda bulunmak üzere ta'ahhüdlerin hüccet ittirüb bulunduğu semte karîb olanlar bi't-tamâm ve ihtimâm ve ba'îd olanlara mukaddem ve mu'temed âdemler gönderub irsâl olunan defterde mastûrül-esâmî olan Boybeğleri ve Kethuda ve iş erleri bi-enfûsihim gelmek üzere (...) torunlardan kendüleri ma'kûl ve münâsib gördükleri vech üzere tekmîl idüb ihrâc ve irsâl eylesün şöyle ki içlerinden birisi inad ve muhalefet eylemek ihtimâli

olur ise “Harrizi’l-mü‘minîne ale’l-kıtâl” fahvâ-i kerîmü’ş-şânı üzre cihâda tahrîz ve terğîb ve kîdvetu’l-‘umerâi’l-kirâm Deyre Rahbe ma‘a Selîmiye sancağı beğı olan Hüseyin İlyas dâme izzuhû ile haberleşüb husn-i vifâk ile evâmir-i ‘aliyyemin mütezammîn-i münîfesin icrâya ikdâm eylemen bâbında fermân-ı ‘âlî-şânım sâdır olmuşdur deyu yazılmışdır.

Fi evâsıt-ı R sene 1101

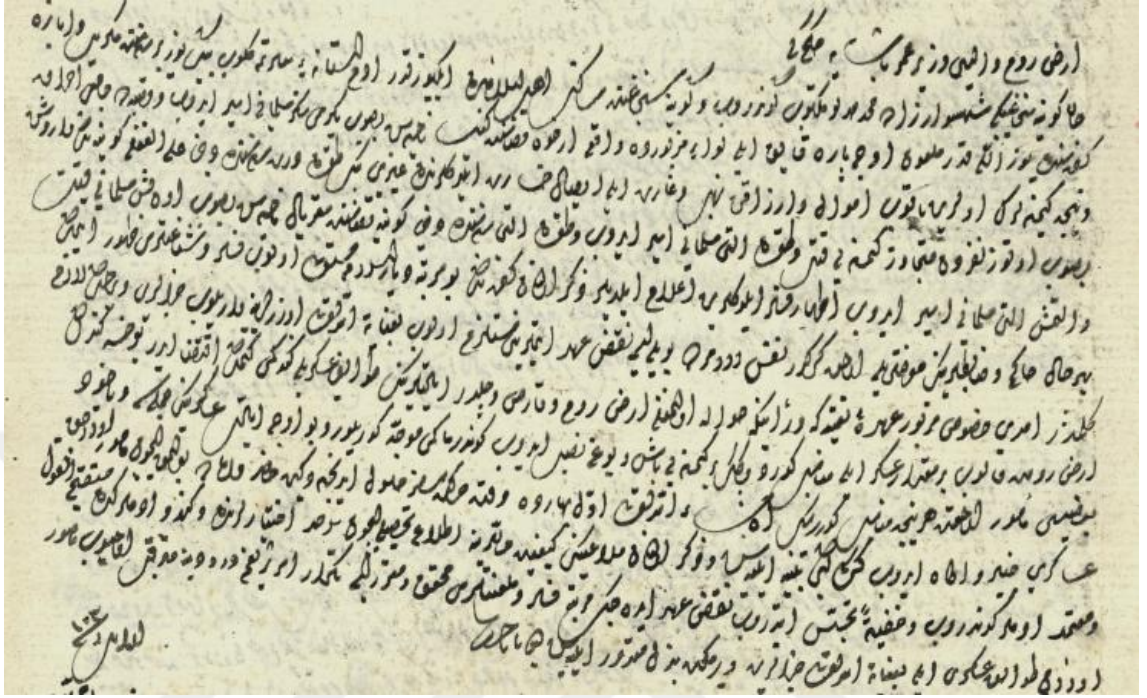

Erzurum muhafazasında yeniçeri zabiti olan Abdullah zide kadrühiye hüküm ki:

İnşa'llahü te'ala iş bu sene-i mübarekede musammem olan sefer-i hümayunum için ziyade süvari yeniçeri neferatının gelüp bulunmaları ehemmi-i mühimmat-ı devlet-i aliyyemden olmağla taht-ı kazanıda neahl ve kurada ve nefsi-i Erzurum'da sakin mukim ve müsafir-i sahihu'l-esamisi ve çalık ve sefer-i hümayunuma me'mfir olan Erzurum yamaklarından ve dirliğe rağıb tuvana yiğitlerden ve kuloğullarından ve cenk ve harbe kadir neferat ta'ifesinden üç yüz nefer pek müsella süvari-i yeniçeri ihrac ve inşa'llahü te'ala nevfiz-ı firfızdan mukaddem hareket ve ferman olunduğu üzre vakt ü zamaniyle gelüp Edime sahrasında mevcüd ve isbat-ı vücüd etmeleri için ocak tarafımdan yirmi beş cema'atin serdar oğlu Osman zide kadrihü ta'yin ve irsal olunmağla inşa'llahü te'ala vüsfilunde sen ki mfima-ileyhsün. Bu ümfir-ı mühimmenin mücerred tekmili sana tefviz ve sipariş olunmağla hidemat-ı aliyyemde ve emni-gayreti dermiyan ve zikr olman üç yüz nefer süvari neferat bir yarak olmak üzre kaza-i

mezbırdan ve nefsi-i Erzurum ve nevhı ve kurasından ve sefer-i hümayılnuma me'mfir olmadan yarakından ve dirliğe rağbet tuvana yiğitlerden ve ceng ü harbe kadir kul oğullarından ihraç ve üzerlerine ağa tayin olman mezkfira bir ağuş açdurup neferatların alınına cem ve birgün ve bir saat mukaddem ümfir oldukları üzere Edime sahrasında gelüp isbat-ı vücud ve eda-yı hizmet eylemeleri için gereği gibi dikkat-i tam ve sa'y-i ihtıam eylesiz. İnşa'llahü te'ala neferat-ı mezbfir gelüp me'mfir oldukları sefer-i hümayfinumda eda-yı hizmet eyledüklerince mu'tad-ı kadim üzre ağasına kırk ve yarakdarına dahı yirmi akçe teka'üd ihsanını olup ve neferatın dahı zimmetleri mukabelesinde matlilbları olan serhadlere yamak olup cümleniz gayret ve hamıyyet vakt ü zamaniyle gelüp hidemat-ı aliyyemde mevcild bulunmaktan bezl-i kudret eyleyüz. Ve sen ki süvari-yi neferat ihracına me'mfir olan mezkur Osman zide kadriihüsün. Sen dahı me'mılr olduğın üzre zıkr olman neferatın nefsi-i Erzurum'da ve nevhı ve kurasından ve sefer-i hümayılnuma me'mfir olan yarakandan ve öte dona kadir yiğitlerden ve yarar ve tuvana kul oğullarından üç yüz nefer süvari-yi yeniçeriye bir yarak olmak üzre teknil ve tedarük ve inşa'llahü te'ala vakt ü zamaniyle evlerinden ve yirlerinden ihrac ve bir gün ve bir sa'at mukaddem gelüp Edime sahrasında isbat-ı vücüd ve eda-yı hizmet eylesün. Amma şöyle ki husfis-ı mezbfırda gayret ve basiret ve bu bahane ile celb-i mal itmek veyahud mürur ve übfir eyledüğin kasabat ve kura re'aya fukarasından ve uhdenden bir ferde cevır ve eziyyet ve bir güne na-hemvar vaz' ve hareket eyledüğin istima' olunursa be babda övr ve cevabın makbfil olmayup mes'fil ve mua'teb olmak mukarrerdir. Ana göre mülahaza idüp hılafından be-gayet ihtizar eylesiz diyü yeniçeriağası Murad diime ikbiiluhft tarafundan mühürlü mektilb virilmek milcebince am~l olınmak için yazılmışdır.

Fi evahir-i Ca. sene 1106

Erzurum Vâlisi Vezir Ömer Paşa'ya hüküm ki:

Hala Gonya Sancağıbeği Şehsuvârzâde Mehmed mühürlü mektûb gönderüp ve Gonya sancağında sâkin ehl-i İslâm'dan iki yüz kadar âdem Âsîtâne-i Sa'âdetim'e gelüp bin yüz bir senesinde Megril ve Abaza keferesinden yüz elli kadar mel'ûn üç pâre kayık ile livâ-i mezbûrda vâki' Arhova kazâsında Kitsa nâhiyesin basup yirmi sekiz müslümânî esîr idüp ve kasabada câmi'i ihrâk ve nice kimesnelerün evlerin yakup emvâl u erzâkın nehb ü gâret ile îsâl-i hasâret eyledüklerinden gayrı bin doksan dört senesinde dahî 'ale'l-gafle Gonya'nun varoşun basup otuz neferden mütecâviz kimesneyi katl ve doksan altı müslümânî esîr idüp ve doksan altı senesinde dahî Gonya kazâsında Makarpal nâhiyesin basup on beş müslümânî katl ve altmış altı müslümânî esîr idüp izhâr-ı fesâd eyledüklerin i'lâm eylediler. Zikr olınan keferenün bu mertebe diyâr-ı İslâm'a müstevlî olup fesâd u şenâ'atleri zuhûr itmek be-her hâl hâkim ve zâbidlerinin ma'rifetleriyle olmak gerekdir. Nefsü'l-emrde böyle ise nakz-ı ahd itmelerini müstelzim olup bi-'inâyeti'llâhi te'âlâ üzerlerine varulup cezâları virilmek lâzım gelmişdir. İmdi:

Husûs-ı mezbûr uhde-i takayyüdüne ve re'yüne havâle olunmağla Erzurum ve Kars ve Çıldır eyâletlerinin tavâif-i 'askeriyle kendin mi gitmek iktizâ ider, yohsa kendün Erzurum'da kalup bir mikdâr 'asâkir ile münâsib gördüğün bir kimesneyi baş ve buğ nasb idüp göndermek mi müvecceh görölür? Ve bu üç eyâlet 'asâkirinün cümlesi ve yâhud ba'zısı me'mûr olmakda her nice münâsib görürsün. İnşâ'a'llâhü te'âlâ evvel baharda vakti hareket-i sefer hulûl idinceye değin hâzır ve âmâde bulunmak için me'mûr olacak asâkiri habîr ve âgâh idüp gereği gibi tenbîh eylesin ve zikr olunan melâ'înin keyfiyyet-i hâllerine itlâ'-ı tahsîli için serhadd ihtiyârlarından ve kendü âdemlerinden müstakîmü'lkavl ve mu'temed âdemler gönderüp ve hafiyeten ve tahabbüs itdirüp nakz-ı ahd idecek mertebe fesâd ve mel'ânetleri muhakkak ve mukarrer ise tekrar emr-i şerîfim vürûdına terakkub olmayup me'mûr olan tavâif-i 'asâkiri ile bi-'inâyeti'llâhi te'âlâ cezâların vermek de bezl-i maddûr eylesün deyü yazılmışdır.

Evâisi R. sene 1102

İNDEKS

A

Abaza İsyanı, 38
Abaza Mehmet Paşa, 38, 40
Abaza Paşa, 37, 38, 124
Abdülbaki Paşa, 43, 65, 66, 108,
144, 145
Ahıska, 39, 101, 104, 132, 133
Ak Mehmet Paşa, 43
Akkoyunlular, I, 30, 41, 111
Alaü'd-devle Bey, 33
Amasya Antlaşması, 37
Amedi Kalemi, 18
Anadolu, 2, 6, 8, 9, 11, 12, 20,
21, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 41, 44, 46,
48, 52, 53, 54, 55, 57, 59, 60, 74, 75, 76,
78, 85, 96, 102, 103, 104, 105, 106, 110,
111, 112, 118, 119, 121, 126, 130, 131,
133, 134, 135, 138, 140, 141, 142, 143,
144, 145, 148
Arabgirli, 77
Artze, 24
Arz, 3, 10, 11, 46, 58, 146
Arz-ı Rum, 21
Asesbaşı, 16
Aşhanlı Mustafa Paşa, 43

B

Bab-ı Ali, 8
Bab-ı Âsafî, 2

Bağdat, 39, 40, 52, 59
Bayburd, 32, 33, 36, 39, 41, 42
Bayburd Beylerbeyliği, 32
Bayezid, 39, 42, 44, 51, 62, 74,
75, 111
Beylerbeyi, 13, 14, 34, 41, 44,
45, 46, 47, 48, 49, 52, 53, 59, 60, 62, 63,
82, 86, 91, 97, 129, 138, 140
Beylikçi Efendi, 17
Bıyıklı Mustafa Paşa, 68, 105,
108, 128, 129
Bolaman, 35, 50, 129
Bosna, 39, 59, 92, 104
Bosna Beylerbeyliği, 39
Bostancı Yusuf Paşa, 43
Boynu Eğri Mehmet Paşa, 43
Budin, 59, 91, 93, 95
Burma dülbent, 2
Büyük Kaçgunluk Dönemi, 75

C

Canik, 32
Celali, 37, 48, 75, 86, 95
Celâlî, 74
Celali Ayaklanmaları, 48
Cerrah Kasım Paşa, 43
Cezayir-i Garb, 102
Cihannümâ, 39
Cihannüma Meydanı, 4
Cuma Divanı, 8

Ç

Çaldıran, 30, 31
Çamaş, 50, 129
Çapanır, 50, 146
Çarşamba Divanı, 8
Çavuşbaşı, 6, 8, 15
Çelebi Hasan Paşa, 43
Çerkez Mehmet Paşa, 38
Çıldır Beylerbeyi, 53, 142
Çift bozan, 58
Çuhadar Ali Paşa, 43

D

Dahl, 12
Defterdar, 4, 11, 45
Divan, III, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9,
10, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 63, 120, 122,
125, 142
Divanhane, 3, 4, 126
Divan-ı Hümayun, 1, 2, 3, 4, 5,
6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 120,
122, 125, 142
Divan-ül Haraç, 1
Diyarbakır,, 59
Diyarbakır, 39, 53, 83, 103, 104
Dulkadir, 33
Dulkadirli,, 59
Dünbüllü Hacı Bey, 34

E

Eleşkirt, 29, 39

Emin Mustafa Paşa, 43
Enderun, 9, 46
Eratnalılar, 28, 29
Erzen, 20, 21, 24, 124
Erzincan, 29, 39, 40, 41, 67, 83,
132, 136, 139, 143
Erzincan kapı, 40
Erzurum, III, IV, 11, 20, 21, 22,
23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33,
34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44,
48, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 59, 63, 64,
65, 67, 68, 69, 70, 76, 77, 78, 79, 80, 81,
82, 83, 84, 99, 101, 102, 103, 104, 105,
106, 107, 117, 118, 119, 120, 121, 123,
124, 125, 128, 129, 130, 131, 132, 133,
134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141,
142, 143, 144, 145, 146, 148, 151, 152,
153, 160
Erzurum Beylerbeyi, IV, 37, 50,
64, 69, 100
Erzurum Kalesi, 32, 38, 105,
120, 141
Evliya Çelebi, 40, 41, 116

F

Fatih Sultan Mehmed Han, 46,
110
Ferhad Paşa, 34
Ferhat Paşa, 37

G

Gayrimüslim, 51, 54, 55, 56, 67,
73
Gercanis,, 39
Gevanis, 39
Girit Adası, 61, 87
Gürcistan,, 39
Gürcükapı, 39

H

Halep, 11, 39, 59, 85, 88, 102,
134
Halil Paşa, 38, 43, 69, 82, 137,
140
Hancıoğlu Mustafa, 77
Harem, 3
Hazinedar Ali Paşa, 43
Hazine-i Amire, 55
Hınıs, 39, 41, 42, 54, 79, 119,
134, 144
Hınıs,, 39, 41
Hüsrev Paşa, 39

I

İrakeyn Seferi, 33, 36
IV.Murad, 40

İ

İkinci Divanı, 7
İlhanlılar, 2, 12, 28, 41, 44
İsbir, 41, 119

İsfehan, 33

İslam, VII, 1, 2, 9, 12, 13, 15,
20, 23, 26, 44, 51, 56, 57, 67, 72, 73, 74,
95, 102, 105, 123, 140
İspir Sancağı, 35

J

Jean Baptiste Tavernier, 40
Joseph Pitton de Tournefort, 41

K

Kadı, 49, 58
Kadı Abdüsselam, 49
Kadıasker, 8, 10
Kağızman, 33
Kalak, 20
Kalikâla, 20, 124
Kallevi, 7
Kanuni Sultan Süleyman Han, 9,
32, 33, 34, 74
Kapıcılar Kethüdası,, 6
Kaptan-ı Derya, 14, 85
Karahisar-ı Şarki, 32, 39, 41, 42,
49, 50, 54, 80, 81, 106, 129, 131, 132,
134, 135, 136, 137, 142
Karakoyunlular, I, 28, 29, 30,
41, 111, 124, 126
Karaman, 11, 59, 78
Karin, 20
Karnoi, 20
Kasr-ı adl, 3, 4, 6
Kâtip Çelebi, 39, 40

Kavuk, 7
Kayseri, 38
Kelkid,, 39, 41
Kemah, 33, 35, 36, 39, 41, 67,
77, 132, 139, 140
Kenan Paşa, 43
Kethüdayeri Beyzade, 76, 131
Kıbrıs, 51, 59, 134
Kığı, 32, 42
Kığı Sancağı, 67
Kınık, 24
Kızılbaş, 33, 75
Kızıuçan, 39
Kisedar, 17
Koca Ömer Paşa, 43
Koğans,, 41
Konya, 27
Kozay,, 39
Kubbealtı, 4, 8
Kubbealtı Vezirleri, 6, 9
Kum Meydanı, 4
Kuruçay, 35, 39

L

Lala Mustafa Paşa, 37
Lala Mustafa Paşa Camii, 66

M

Malazgird, 35, 39, 42, 79, 134
Malazgirt, 24, 25, 41, 79
Mamervan, 39, 41, 42
Mehterhane, 7

Melek İbrahim Paşa, 43
Merdcan, 39
Meşihat, 15
meşveret meclisi, 2
Micinkerd, 41
Mihaliç, 70
Moğollar, 27, 28
Muğruvzâde Gürcü Mehmet
Paşa, 43
Müftüoğlu Seyyid Halil, 51, 134

N

Nakibüleşraf, 51
Nevbet, 7
Nişancı, 6, 12, 16

O

Orhan Gazi, 57
Osmanlı Devleti, I, III, V, 1, 2,
3, 4, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 31,
32, 37, 41, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 52, 53,
54, 56, 57, 58, 59, 61, 64, 65, 66, 67, 68,
74, 75, 76, 77, 78, 83, 85, 87, 88, 89, 92,
94, 97, 98, 99, 101, 105, 106, 107, 110,
112, 113, 114, 119, 120, 121

Ö

Ömer Paşa Zade Mehmed Paşa,
43
Örfi hukuk, 8
Özdemiroğlu Osman Paşa, 37

P

Padişah, III, 3, 4, 5, 6, 13, 14,
15, 32, 33, 40, 57, 60, 70, 74, 75, 84, 86,
87, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 98
Pamuk Mustafa Paşa, 41
Pasin, 28, 29, 39, 41, 42, 119
Paşa Sancağı, 34, 39, 41
Paşa Sarayı, 38
Payitaht, 8, 13
Pembe Mustafa Paşa, 43
Pülümür, 35

R

Raziye Hanım, 70, 115
Reisülküttab, 12, 16, 17, 91
Reisülküttab, 6
Reşadiye, 35
Rum,, 59
Rumeli, 5, 6, 8, 9, 11, 13, 39, 44,
46, 55, 59, 60, 100
Rumeli Beylerbeyi, 5, 6, 13, 44
Ruûs Kalemî, 18

S

Sadrazam, 2, 3, 5, 7, 11, 14, 16,
18, 19, 51, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96,
97, 104
Sadrazam Rüstem Paşa, 61
Safeviler, 31, 36, 37, 39, 40
Sahn, 12
Saltuklular, 25, 26

Sekbanbaşı Ömer Paşa, 43

Selçuklular, I, 12, 20, 21, 24, 25,
26, 27, 28, 41, 64, 121

Seyyid Nasuh, 50, 130

Silahdar Ali Paşa, 43

Silahdar Hüseyin Paşa, 43

Silahtar Mustafa Paşa, 43

Sinan Paşa, 37

Sipahi, 39, 51, 57, 58, 59, 62,
63, 64, 66, 76, 100, 135

Sivas, 11, 38, 39

Subaşı, 16

Sultan İbrahim, 41

Surnazen Mustafa Paşa, 43

Süleyman Paşa, 43, 95

Ş

Şah Abbas, 39

Şah İsmail, 30, 31, 75

Şah Tahmasb'a, 33

Şahin Mustafa Paşa, 43

Şam,, 11, 59

Şatır Mehmet Paşa, 43

Şehrizzor, 59

Şehsuvaroğlu, 76, 131

Şeyhülislam, 6, 10, 14

Şiryan, 41

T

Tahvil Kalemî, 17

Taşra Teşkilatı, 44, 45, 46, 60,
121, 124

Tavukçu Mustafa Paşa, 43
Tayyar Mehmed Paşa, 39
Tebriz Kapı, 40
Tekman, 39, 41, 42
Temeşvar, 59, 92
Teodosiopolis, 21
Tercan, 26, 39, 41
Tevrat, 41
Tımar, II, 46, 56, 57, 58, 59, 61,
62, 63, 65, 75, 109, 113, 122, 123, 124,
125, 126
Tiflis, 41
Topkapı Sarayı Müzesi, 63
Tortum, 39, 41
Torul, 39
Trabzon, 31, 39, 107, 145
Tuğra, 9, 12, 14
Tursun Mehmet Paşa, 43
Türk, VIII, 1, 2, 3, 7, 9, 10, 12,
13, 15, 21, 22, 24, 26, 31, 33, 36, 44, 51,
57, 59, 73, 75, 91, 95, 97, 117, 118, 119,
121, 123, 124

Türkmen, 75, 78, 79, 80, 81, 82,
102, 112, 113, 118, 133, 138

V

Van, 39, 52, 53, 104, 134, 135
Vezir, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 14,
46, 59, 78, 79, 80, 91, 102, 103
Vezir Mehmed Paşa, 53, 55, 77,
78, 106, 131, 132, 142, 143
Veziriazam, 70, 87, 93
Vezirzade Ahmet Paşa, 43
Voyvoda, 7

Y

Yavuz Sultan Selim, 10, 11, 30,
31, 32
Yeniçeri Ağası, 5, 13, 43

Z

Zara, 35
Zeynel Abidin Paşa, 43

ÖZ GEÇMİŞ

Adı Soyadı	Yunus İNCE
Doğum Yeri ve Tarihi	Erzurum / 05/10/1992
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Anablim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce, Rusça (temel seviye)
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	MEB Vekil (Ücretli) Öğretmenlik (2016- 2019)
İletişim	
E-Posta Adresi	yunusince.2525@gmail.com
Tarih	15/05/2019